T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN İNSAN ANLATIMI (IX-XIV. YÜZYIL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nazira BEGALİ

KOCAELİ 2023

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN İNSAN ANLATIMI (IX-XIV. YÜZYIL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nazira BEGALİ

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

KOCAELİ 2023

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN İNSAN ANLATIMI (IX-XIV. YÜZYIL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Nazira BEGALİ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 21.06.2023/18

Jüri Başkanı:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

KOCAELİ 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……... i
ÖZET…….. ii
ABSTRACT…… ...iii
ÖNSÖZ……... iv
KISALTMALAR……v
GİRİŞ…….. 1

BİRİNCİ BÖLÜM
1. SEYAHAT VE SEYYAH
1.1. BAŞLANGIÇ NOKTASI……2
1.2. YOLLAR VE YOLCULUK……..11
1.3. SEYAHATIN ZORLUKLARI……..46

İKİNCİ BÖLÜM
2. SEYAHAT VE İNSAN
2.1. MİLLİYET…….. 54
2.2. KADIN……66
2.3. GÖREV……...69
2.4. ÂDET……...72
2.5. ÜRETİM……76
2.6. KIYMETLİ EŞYA……77
2.7.YEMEK KÜLTÜRÜ……...83
2.8. İNANÇ……85
2.9. SUÇ VE CEZA……87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. İNSAN VE DOĞA
3.1. MADEN……..89
3.2. HAYVAN……90
3.3. BİTKİ……..93

SONUÇ……..96
KAYNAKÇA……98

ÖZET

Orta Çağ'da seyyahlar daha önce ayak basmadıkları topraklara yolculuk ederken, bu toplumların yaşam tarzları hakkında edindikleri bilgileri not etmiştir. Memleketlerine geri döndükten sonra bu bilgileri kaleme alarak eserlerini yazmıştır. Bu eserlere seyahatnâme ismi verilir. Seyahatnâmeler farklı coğrafyaların özelliklerinden başlayıp, halkların yaşam tarzları, siyasi olaylar, hayvan bitki türleri, inançlar, iklim, tarihi yapılardan bahsetmektedir. Orta Çağ'dan günümüze kadar insanın doğasının değişmediğini; duyguların, ihtiyaçların aynı olduğunu seyyahların eserlerini okuyarak anlayabiliriz. O asırlarda iktidar halk ilişkileri, insanların sosyal tabakalara ayrılmaları, zenginlik fakirlik gibi faktörlerin insanın yaşam tarzına etkileri bu eserlerde mevcuttur. Orta Çağ'da yaşamış milletlerin âdetleri bazı milletlerde günümüze kadar devam etmektedir. IX-XIV. asırlarda yaşamış insanlar ile XXI. asırda yaşayan insanların ihtiyaç duydukları, önem verdikleri eşyaların aynı olması şaşırtıcı değildir. Böylece seyyahların gezerek milletlerin yaşamlarını görüp kâğıda döktükleri bilgilerden Orta Çağ insanının maddi ve manevi olarak önem verdikleri değerleri görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Seyahatnâme, İnsan, Orta Çağ.

ABSTRACT

In the Middle Ages, travelers travel to new places where they have not been before, where they do not know the cultures and lifestyles of the societies and write down the information they have gained during their travels, and the works they write after they return to their hometowns are called travel books. Travelogues start from the characteristics of different geographies and include people's lifestyles, political events, animal and plant species, religions, climate and historical structures. By reading the works of travelers, we can understand that human nature has not changed from now on to nowadays. These works show how social stratification, income disparity, power-public relations, and poverty impacted people's lifestyles during those eras. The customs of the nations that lived in the Middle Ages continue to the nowadays in some nations. It is not surprising that people who lived in the 9th-14th centuries and those who lived in the 21st centuries need and care about the same things. Thus, we can see the values that the people of the Middle Ages cared about materially and spiritually from the information they wrote down on paper, by traveling and seeing the lives of nations.

Keywords: Traveler, Travelogue, Human, Middle Ages.

ÖNSÖZ

Seyahatnâmeler, gezginlerin yola çıkma amaçlarını, yolculuk sırasında tanık oldukları olayları, o yüzyıllarda yapılan siyaseti, hükümdarların hükümlerini, savaşları, toplumların hayatlarını, yolculuk yapan gezginlerin yolculuk sırasında çektikleri zorlukları ve birçok başka faktörleri de içermektedir.

Seyyahların eserlerinde anlattıkları bu faktörlerin içinde insan anlatımı dikkatimizi çekmektedir. Orta Çağ'da yaşayan insanların önem verdikleri maddi ve manevi değerlerin neler olduğunu göstermesi ve bu değer verilen maddiyatın coğrafyaya göre farklılıklarına işaret etmesi önemlidir.

IX-XIV. yüzyıllarda Müslüman seyyahların yolculuğa çıktıkları Orta Çağ şehirlerinin tarihi, gezginlerin seyahat sırasında gittikleri güzergâhlar, ülkeler ve bu gezinti sırasında çektikleri zorluklar üzerine durulmaya çalışılacaktır.

Gezginlerin seyahatnâmelerinde bahsedilmiş milletler ve onların yaşam tarzları, bahsettiğimiz yüzyıllarda yaşayan toplulukların içindeki farklı görevler ve Orta Çağ'da kadının statüsü, insanların günlük hayatta kullandıkları materyaller, üretim, tüketim ve ticari faaliyetleri ele alınmaya gayret edilmiştir.

Konumuz insan olduğu için insan doğa ilişkisi üzerinde durulmuştur. Seyyahların gezintisi sırasında yeni coğrafyalarda daha önce tanık olmadıkları hayvanlar ile bitkiler ve doğal maddelerin insan hayatına yaptığı etkiler incelenmeye çalışılacaktır.

Yüksek Lisans eğitimim sürecinde bana olan desteğini esirgemeyen, bana güven ve motivasyon kaynağı olan tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Meryem Gürbüz'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca yardımcı olan Arş. Gör. Ahmet Faruk Kırdemir'e teşekkürlerimi sunarım. Ve bugünlere gelirken desteklerini hiç esirgemeyen aileme ve eşim Ünal Fatih Kılıç'a minnettarım.

KISALTMALAR

b. Bin, oğlu
bkz. Bakınız
C. Cilt
Çev. Çeviren
Ed. Editörler
s. Sayfa
ss. Sayfa aralığı
SSSR Soyuz Sovetskih Sotsiolistiçeskih Respublik
TDV Türk Diyanet Vakfı
ö. Ölümü

Giriş

İnsanoğlunun doğasının yaşadığı çağın, iklimin, kültürün farklılığına göre değişmediğini ve aynı zamanda insanların yapısının, duygularının benzediğini seyahatnâmelerden öğrenebiliriz. Bu eserlerde isimleri geçen topluluklar, farklı yüzyıllarda yaşamalarına rağmen önde olma, kıskançlık, kandırma gibi duygu ve eylemlerin hepsinde ortak olmasından, bu duygu ve eylemlerin aslında insan doğasında olduğunu fark edebiliriz. Araştırmamızın amacı, IX-XIV. yüzyıllarda yaşamış Müslüman seyyahların yolculuk sırasında ulaştıkları yerleşim yerlerindeki farklı milletlerin hayatı ve o yüzyıllarda insanların yaşam şartlarının ne durumda olduğunu tespit etmek; ayrıca farklı milletler ve onların fiziki özellikleri, kültürleri ve yaşam tarzları gibi konuları ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda bu çağda insanların farklı alanlarda gelişmiş olduğunu göstermektir. Örneğin ülkelerde gelişmiş büyük şehirlerin olması, insanların farklı yollarla ticaret yapmaları, farklı alanlarda üretim yapmaları gibi bu etmenlerden Orta Çağ insanın gelişme seviyesini görerek bu konuda yorum yapabiliriz. Ticari ve kültürel olarak farklı bölgelerden gelip yakın bölgelerde toplanmış olmaları bu kültürel çeşitliliği oluşturmuştur. Araştırmamızın önemi ise IX-XIV. yüzyıllar arasında Hicaz bölgesi, İran, Irak, Anadolu, Türkistan, Çin, Hint, Afrika, Endülüs gibi yerlerde yaşayan insanların günlük hayatlarındaki benzerlikler ile farklılıkları ve o yüzyıllardan günümüze kadar devam eden bazı âdetleri de ortaya çıkarmaya çalışmasıdır.

Araştırmamız IX-XIV. yüzyıllarda yaşayıp seyahat eden Süleyman et-Tâcir, Ebû Dülef, İbn Fâdlan, Nâsır-ı Hüsrev, Bîrûnî, el-Gırnati, İbn Cübeyr ve İbn Battûta gibi seyyahların eserlerini kapsamaktadır. Tezimizin ilk bölümünde seyyahların yolculuğa çıkma amaçları, başlangıç noktaları ve güzergâhları ile ulaştıkları şehirler hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde asıl konumuz olan insana ve onun hayatına odaklandık. Bu bölümde milletlerin fiziki özellikleri, ekonomi, yemek kültürü, inanç, suç ve ceza gibi konular üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise insanın çevreye duyduğu ilgi yani doğa ile ilişkisi betimlenmiştir. Orta Çağ insanının doğa ile ilişkisinde özne hayvan ve bitkidir.

Araştırmamızın metodu; IX-XIV. yüzyıllar arasında yaşamış Müslüman seyyahları tespit ederek, hayatları, yolculuk ettiği ülkeleri araştırarak yazdıklarını insan noktasından değerlendirdik. Konumuz ile ilgili ana kaynaklar, makaleler taranmış ve incelenmiştir.

1. SEYAHAT VE SEYYAH

1. 1. BAŞLANGIÇ NOKTASI

Her işin başlangıç noktasının olması gibi, Orta Çağ Müslüman seyyahların seyahate çıkmalarının başlangıç noktaları Orta Çağ şehirleridir. IX-XIV. yüzyıllar arasında seyahat eden Müslüman seyyahların doğum yerleri, doğum yılları ve seyahat etme nedenleri birbirinden farklı olduğu gibi, seyahatlerinin başlangıç noktası olan şehirleri de farklıdır. Bu durumda her bir seyyahın başlangıç noktası Orta Çağa ait bir şehirdir. Yurtdışına çıkmak için ülkemizde havalimanına sahip olan şehirden yola çıkmaktayız ve bu bizim seyahatimizin başlangıç noktası sayılmaktadır. Orta Çağ'da seyahat eden seyyahlar da aynı durumu yaşamışlar. Örneğin seyyahın deniz yolu ile yapacağı yolculuğun başlangıç noktası o zamana ait meşhur limana sahip olan şehirdir.

IX. yüzyılda seyahat eden tüccar Süleyman et-Tâcir (ö. ?)'in[1] Çin'e seyahatinin başlangıç noktası Basra şehridir. Seyyah 852 yılında Basra şehrinden Çin'in Kanton şehrine deniz yolu ile hareket etmiştir. *"Basra, en-Nühayle Savaşı ile Kadisiyye Savaşı arasındaki zamanda, şehir olarak kurulmuştu; bu şehri Utbe b. Gazvan kurdu".*[2] Orta Çağ'da İslâm topraklarının siyasi, sosyal ve kültürel açıdan meşhur şehirlerinden biri olan Basra'nın tarihi çok geniş zaman dilimini kapsar. Şehir Emevî (661-750) ve Abbâsî (750-1258) Devletleri'nin yükseliş ve yıkılışına tanıklık etmiştir. Güney Irak'ta Hz. Ömer (ö.693)'in emriyle kurulmuş olan Basra şehri Hz. Osman (ö. 656) ve Hz. Ali (ö.661) dönemlerinde de çeşitli alanlarda gelişmiştir.[3] Bu dönemlerde Basra şehrinin hızlı gelişmesinin birkaç nedeni vardır: bunlar arasında toprağın verimli olması ve zengin su kaynaklarına sahip olması sayılabilir. Ayrıca Arap olmayan ve çöl bölgesinde yaşayan kabilelerin bu şehre taşınmaları da şehrin gelişmesine katkı sağlamıştı. Farklı milletlerin aynı yerde yaşamaları da Basra'nın kültürel zenginliğinin sebebi olmuştur. Diğer nedenlerden biri de şehrin coğrafi konumudur. Basra şehri

---

[1] Süleyman et-Tâcir için bkz. İ. Yu. Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, Moskva, Akademiya Nauk SSSR, 1957, ss.141-144.

[2] Belâzurî, Fütûhu'l Büldân, (çev., Mustafa Fayda), İstanbul, Siyer Yayınları, 2013, s.292; çalışmamızda seyahatnâmeler ana kaynaklarımız olduğu için İslâm coğrafyacılarına yeri geldikçe atıf yaptık. İslâm coğrafyacılığı ve coğrafya yazımı için bkz. Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul, İSAR Vakfı yayınları,1998, ss.95-110; Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar-Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri, İstanbul, Kitapevi, 2002, ss.253-38; İsmail Pırlanta, "İslam Fethinden Tevâif-i Mülûk Dönemi Sonuna Kadar Tarih Kaynakları". (Ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit). İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı.İstanbul, İLEM Yayınları, 2021, ss.1-28; R. Stephen Humphreys, İslam Tarih Mettodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması, (çev., Murtaza Bedir, Fuat Aydın), İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004, ss.37-41.

[3] Abdulhalik Bakır, "Basra'', TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.109.

Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktada ve Basra Körfezinin kuzeyinde yer almaktadır. İslâm Coğrafyasında Hz. Ömer'in halifelik döneminden itibaren gelişmeye başlayan Basra'nın önemi Emevîler döneminde daha da artmıştır. *"Fars, Sistan ve Horasan Basra'ya bağlı olarak idare edildi".*[4] Bu nedenle Basra'nın sosyal durumu daha da gelişmiş ve ayrıca Basra'nın Emevîler döneminde nüfusu 190.000'e ulaşmış olması, aynı zaman ekonomik ve mimari gelişmeler nedeni ile bu şehir kozmopolit statüye sahip olmuştur. Fakat tarihte her bir devlet yükseliş dönemi ile yıkılış dönemini de yaşamıştır. Bölge halkı Emevîler döneminde sık sık isyan etmiştir. Emevîler, çıkan birçok isyanın da etkisiyle yıkılma sürecine girmiştir.

Emevî Devleti'nin yıkılışı sonucunda Basra şehri Miladi 749 yılında Abbâsî Devleti'nin eline geçmiştir. Basra bu devlet himayesindeyken hızlı bir şekilde gelişerek çok parlak dönemler yaşamıştır.[5] Aynı zamanda bu gelişmeye paralel olarak Basra, ticari bir yükseliş de yakalamıştı. Basra Körfezi'nden Çin ve Hindistan topraklarına yola koyulan gemiler sayesinde bu şehirde ticaretin gelişmesini görmekteyiz. Ayrıca Abbâsî döneminde Basra ile Çin arasındaki ticari ilişkiler daha da güçlenmiştir. Aynı süreçte, Çin'in en büyük limanlarından olan Kanton limanı ise Arap tüccarlar için önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti.[6] Orta Çağ şehirlerinde çarşılar genelde camilerin yanında yer almıştır. Basra'da da çarşılar bu mantıkla kurulmuştur, fakat zaman geçtikçe ticaretin gelişmesinden dolayı Basra'daki farklı ticaret merkezlerinde kendine has çarşıların kurulduklarını görmekteyiz.

X. yüzyılda Basra'nın en önemli çarşıları: el-Kella çarşısı (Kella çarşısı), Sûku'l-Kebir (Büyük Çarşı), Sûku'l Babi'l-Cami (Cami Kapısı Çarşısı) ve el-Mirbed'tir.[7] Bu çarşıların her biri çeşitli küçük çarşılara ayrılmıştır. Doğu'dan gelen tüccarlar bu çarşılarda, getirdikleri mallarını satmıştır. O dönemlerde tüccarlar Çin'den ipek, çay, kâğıt, porselen, bitki gibi eşyaları getirmiştir. Basra'da ipekli kumaşlar, hediyelik eşyalar, keten sakızının meşhur olmuştur.[8] O dönemlerde el-Kella Basra'nın büyük çarşılarından biri sayılmıştır. Bu çarşının alanı oldukça geniş olup küçük

[4] Bakır, "Basra", s.109.
[5] Yakup Ercan, İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnâmelerde Basra, Kahramanmaraş, SAMER Yayınları, 2021, s.37.
[6] Taner Yıldırım, "Abbâsîler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret", "Yayınlanmamış Doktora Tezi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012, s.191.
[7] Serdar Karabulut, "İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/1, 2017, s.153.
[8] Ercan, İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnâmelerde Basra, s.103.

boyuttaki çarşılara ayrılmıştır. Her bir küçük çarşının kendine ait ismi ve satılan eşyaları vardır. Örneğin bu çarşı yemek çarşısı, sirke çarşısı ve kullanılmış eşyalar çarşısı bulunuyordu. Basra'nın diğer meşhur çarşısı ise el-Mirbed'tir. *"El-Mirbed çöle çok yakın olan Basra'nın batısında yerleşmiş kervanlar için uygun bir yerdir."*.[9] Burada koyun satıcıların çarşısı, saman çarşısı, ilaç çarşısı, parfüm çarşısı gibi çarşılar mevcuttu. Sûku'l Babi'l-Cami çarşısında ise kitap satıcıları, tekstilciler gibi esnafların çarşıları mevcuttu. Gördüğümüz gibi her çarşının kendine ait düzeni vardır. Bu düzen tüccarlar ve halk için faydalı olmuştur. Böylece Basra halkı ihtiyaç duydukları eşyaları kolay bir şekilde elde edebilmişler. Pazarların böyle ayırılmaları kalabalık bir şehir için uygundur. Çünkü bu pazarlara sadece Basra halkı değil yanındaki köy ve kasabalardan da insanlar gelmiştir. Orta Çağ seyyahı Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (ö. 1073'ten sonra) hac farizasını yerine getirdikten sonra Mekke'den Belh'e yaptığı yolculuk sırasında Basra şehrine uğramıştır. Seyyah eserinde Basra'nın pazarlarından ve Basralıların çarşılarda yaptıkları alışveriş hakkında bilgi vermiştir. "*Basra'da her gün 3 yerde pazar kuruluyordu. İnsanlar neyi varsa bir sarrafa teslim edip, sarraftan bir makbuz alıyorlardı. O makbuzla satın alacakları ne varsa satın aldıktan sonra borçlarını sarrafa havale ediyorlar ve şehirde kaldıkları süre boyunca da alışverişte sarrafın makbuzundan başka bir şey vermiyorlardı".*[10]

Orta Çağ'da her devlet yükseliş ve yıkılış süreçlerini yaşamıştır. Abbâsî Devleti de XIII. yüzyılda merkezi otoritesinin zayıflaması sebebiyle yıkılış dönemini yaşamıştır. Abbâsî Devletinin yıkılışı sonrasında Irak bölgesi Moğolların eline geçmiştir. XIV. yüzyılda Basra'nın büyük bir kısmının harap olduğunu, yerleşim yerlerinin ise dağınık olduğunu ve aynı zamanda Irak bölgesinin önemli şehirlerinden sayıldığını Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 1368-69) eserinde zikretmiştir. İbn Battûta Basra'ya gerçekleştirdiği yolculuğu sırasında şehir halkının karakteri hakkında önemli yorumlarda bulunmuştur. Seyyah Basra'da yaşayan insanların yabancılara

[9] Karabulut, "İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar", s.151.
[10] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, (çev., A.Naci Tokmak), İstanbul, Demavend Yayınları, 2020, s.147; Nâsır-ı Hüsrev'in hayatı için bkz. www.cyberleninka.ru. Erişim tarihi: 04.11.2022; Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.263-266.

karşı sıcakkanlı davrandıklarının tespitinin yanı sıra güvenilir bir topluluk olduğunu da gözden kaçırmamıştır.[11]

Bağdat şehri Orta Çağ'da İslâm topraklarındaki önemli, gelişmiş şehirlerinden biridir. Bağdat VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından kurulmuştur.[12] Emevî devletinin yıkılışından sonra yerine Abbâsîlerin gelmesi İslâm aleminde büyük gelişmelere neden olmuştur. Abbâsî Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar yani beş asır boyunca devlet merkezi olan Bağdat şehri kısa bir süre içinde hızlı bir şekilde gelişmiştir. Hızlı gelişmesine sebep olan nedenlerinden biri ise Dicle nehrinin kıyısında yer almasıdır. Bu durum, toprağın verimli olması ve yumuşak bir iklime sahip olmasına sebebiyet vermiştir. Dünyanın her bir bölgesinden gelen tüccarlar, Basra Körfezi'nden Bağdat'a ulaşıp burada kendi mallarını satmışlar. Dolayısıyla bir süre sonra Bağdat İslâm aleminin ticari merkezi olmuştur. Şehir batı ve doğu yakasına ayrılmıştır. Abbâsî Devlet yöneticilerinin Bağdat'a çok sayıda saray inşa etmeleri de şehrin gelişme sebeplerinden birisidir. Yaşam için her taraftan bakıldığında uygun olan bu şehir kısa bir zaman içinde kalabalık metropol statüsüne sahip olmuştur. Andre Miquel *"Şehirler, İslâm aleminin her yerinde bir bitki ve çiçek gibi birdenbire ortaya çıkıyor, tomurcuklanıyor ve çatlayıp açılıyordu"* demektedir.[13] Bağdat şehri, Orta Çağ İslâm Coğrafyasının bir çiçeğidir. Miladi 921-922 yıllarında İdil Bulgar[14] topraklarına yolculuk eden meşhur Orta Çağ Müslüman seyyahı İbn Fâdlan (ö. 922'den sonra)'ın seyahatinin, başlangıç noktası Bağdat şehridir. Bu dönemlerde Abbâsî Devleti'nin Halifesi Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazıd-Billâh el-Abbâsî (ö. 932)'dir. Bağdat, el-Muktedir-Billâh Ca'fer b. Ahmed zamanında parlak dönemlerini yaşamıştır. Şehrin sınırları genişlemiş, yeni binalar eklenmiş, ayrıca halife hayvanat bahçesinin kurulmasına ve saray duvarlarının sağlamlığına özen göstermiştir.[15] Gördüğümüz gibi Abbâsî Devlet'inin her halifesi Bağdat'ın gelişmesine katkıda bulundu. Gelişmiş şehre farklı bölgelerden insanlar

[11] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, (çev., A. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021, s.185; İbn Battûta için ayrıca bkz. N. İbragimov, İbn Battuta İ Ego Puteşestviya Po Sredney Azii, Moskva, Nauka, 1988, ss.11-69; Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.418-420.

[12] Adülaziz ed-Duri, "Bağdat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s.425.

[13] Mustafa Demirci, "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim Düşünce ve İnançlarının Bağdat'a İntikali", İSTEM /30, 2017, s.227.

[14] İdil Bulgarları hakkında ayrıca bkz. V.G. Rodionov, ""Zapiska" ("Risala") İbn Fadlana İ Osobennosti Rannego Etapa Formirovaniya Voljskih Bulgar (X Vek)", Vestnil Çuvaşskogo Universiteta, 10/2, 2022, ss. 98-110.

[15] ed-Duri, "Bağdat", s.426.

taşınmaya başlamış ve böylece şehrin nüfusu da artmıştır.[16] Şehrin nüfusunun artması şehrin gelişmesinin bir nedenidir. Farklı milletlerden olan insanların aynı yerde yaşaması şehrin kültürel gelişmesinin sebebidir. Nüfusun artması ticaretin gelişmesine de büyük katkıda bulunmuştur. Bağdat şehri mahallelerden oluşmaktadır, her bir mahalle küçük bir şehir gibidir ve her bir mahallenin kendine ait çarşıları mevcuttur.

Bağdat ile Basra şehirlerinin benzer noktaları her iki şehrin ticari gelişimlerindedir. Her iki şehrin de yerleşim merkezlerinin Basra Körfezi'ne yakın olması, bu şehirleri ticari merkezler haline getirmiştir. Ticaretin gelişmesi şehrin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır. Örneğin ticaretin gelişmesi şehrin pazarlarının gelişmesi demektir ve bu halkın yaşam gücünü yükseltmektedir. Basra'da olduğu gibi Bağdat'ta da her bir mahallenin kendine ait büyük çarşıları mevcuttur. Bu büyük pazarlar kendi aralarında çok çeşitli küçük dükkânlara ayrılmıştır. Bağdat'ın meşhur çarşıları Bâbu'l Muhavvel caddesinin çarşısı, Sûku's-Sülesa (Salı Pazarı), Sûku Bâbu'ş Şam (Şam Kapısı Pazarı)'dır. Her bir büyük çarşının çok çeşitli eşyalar satan dükkânları mevcuttur. Örneğin ipek dükkânı, meyve dükkânı, kâğıt dükkânı gibi dükkânlar bulunuyordu. Bu pazarlarda dünyanın her bölgesinden gelen tüccarların getirdikleri mallar mevcuttu. Çarşıda çok sayıda işçi de bulunuyordu. Şam kapısı çarşısının (Sûku Babu'ş Şam) caddeleri sokakları düzenli olup burası, dönemin en büyük ve gelişmiş çarşısıydı. Bu çarşılarda çalışan işçilerin ve tüccarların dükkânları ile evleri de bulunmaktadır.[17] Bu bilgilerden Bağdat halkının sosyal durumlarının yüksek olduğunu görmekteyiz. Aynı dönemlerde Basra ile Bağdat şehirlerinin ticaret merkezleri, pazarlarının kuruluşu ve her pazarın kendine ait çeşitli dükkânları barındırması ve dükkânların özellikleri bakımından birbirine çok benzemektedirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi Bağdat şehrine çok sayıda farklı milletlere mensup insan taşınmıştı. Bağdat'ta nüfusun çoğunluğunu, Müslümanlar oluşturuyordu. "*Massignon'a göre şehirde Hıristiyanlar %20, Yahudiler %15, Mazdekiler %2 nispetinde yer alıyordu. Şiiler ise %30 nispetindeydi. Bunun dışında kalan Araplar siyasi ve edebi alanda, Türkler askeri alanda, İranlılar ise siyasi ve bürokratik alanda etkindiler".*[18] Çeşitli milletlerin aynı yerde yaşaması şehrin kültürünün gelişmesine

[16] Kadir Kan, "Abbâsîlerin Birinci asrında Bağdat", "Yayınlanmamış Doktora Tezi", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010, s.145.
[17] Karabulut, "İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar", s.154.
[18] Demirci, "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim Düşünce ve İnançlarının Bağdat'a İntikali", s.249.

etki etmektedir. Orta Çağ İslâm Coğrafyasında yer alan şehirler içerisinde Bağdat, kültürel gelişmiş şehirlerindendir. İslâm alemine ait olan her bir şehrinde camiler mevcuttur. Orta Çağ şehirlerin ilk inşaatı camidir ve ondan sonra camilerin yanına pazarlar, medreseler ve hamamlar kurulmuştur. Her gelişmiş şehrin Cuma namazı kılınan camileri ve şehrin mescitleri mevcuttur.

Orta Çağ'ın Müslüman seyyahlarından olan Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el- Kinânî el-Belensî (ö. 1217) seyahat ettiği şehirlerin ilk olarak camilerinden bahsetmiştir. İbn Cübeyr Bağdat'ın her mahallesinin Cuma namazı kılınan bir camii olduğundan söz etmiştir. XIV. yüzyılda yaşamış seyyah İbn Battûta ise Bağdat'ın 11 büyük camii olduğunu bahsetmiştir. Her şehirde camiler olduğu gibi hamamlar da mevcuttur. Müslümanların temizliğe çok önem vermelerinin delili her şehirde hamamların bulunmasıdır. İbn Cübeyr Bağdat'ta çok miktarda hamamların bulunduğunu not etmiştir. İbn Cübeyr'den iki asır sonra seyahat eden İbn Battûta ise Bağdat'ın hamamları hakkında geniş bilgi vermiştir. "*Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Her hamamda küçük odalar bulunuyor. Bütün odalarda iki mermer musluk var; birinden sıcak diğerinden soğuk akıyor. Herkes ayrı bir odada yıkanır; yıkananın izni olmadan başka biri oraya giremez. Bu denli ince düzeni Bağdat'tan başka yerde görmedim. Fakat bazı şehirlerin bu hususta Bağdat'a benzediklerini itiraf etmeliyim"*.[19] O dönemlerde halk ve saray hamamları ayrı olmuştur. İbn Battûta'nın Bağdat hamamları hakkında verdiği bilgeden şunu görmekteyiz, Bağdat şehrinin devlet yöneticileri halkın durumuna çok önem vermişler. Cami, hamam ve medreselerle birlikte Bağdat şehrinde halka hizmet veren hastaneler de mevcuttur. İbn Cübeyr, seyahatnâmesinde Adûdî Hastanesi'nin geniş bir alana sahip olduğunu, belirli bir günleri hekimlerin hastalarla ilgilenerek halka hizmet ettiklerini ve hastanenin her konuda gelişmiş olduğunu betimlemiştir. İbn Cübeyr seyahatnâmesinde Adûdî Hastanesi hakkında bilgi vermiştir.[20] IX-X. yy. hastanelere çok önem verilirdi. Vezir ve diğer devlet yetkilileri de çeşitli hastaneler yaptırmıştı. Çarşı, cami, hamam ve hastanelerle birlikte Bağdat'ta bilim yerlerine de önem verilmiştir. Orta Çağ'da nüfusunun çoğu Müslüman olan bir şehirde medreseler mevcuttur. Bağdat aynı anda Abbâsî Devleti'nin bilim merkeziydi. Orta Çağ'ın

[19] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.219.
[20] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, (çev., Ramazan Şeşen), İstanbul,Yeditepe Yayınevi, 2020, ss.167-168; Ayrıca İbn Cübeyr için bkz. Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.304-309.

Müslüman alimleri ilmî kabiliyetlerini daha üst seviyeye yükseltmek için kendi şehirlerinden Bağdat'a gelmişlerdir. Bağdat büyük bir kültür, tecrübe ve bilim merkeziydi. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri burada doğmuştur. Şairler, tarihçiler ve alimler burada sayılamayacak kadar çoktu. İbn Cübeyr eserinde Bağdat'ta bulunan medreselerin sayısı, konumu ve alanı hakkında yorumda bulunmuştur.[21] Bu bilgilere bakarak Abbâsî Devleti halifelerinin halka nasıl önem verdiklerini görmekteyiz. Bağdat Orta Çağ'ın hızlı gelişen şehirlerinden biridir fakat aynı zamanda kötü günler de geçirmiştir. Örneğin sel, kıtlık ve hastalıklar neticesinde şehir zaman zaman büyük ölçüde zararlar görmüştür.[22] Bağdat şehri ve halkı Moğolların saldırısında çok büyük felaketler yaşamıştır. XIII. yy. Moğol saldırısı sayısı belli olmayan insanın ölümüne, şehrin yağmalanmasına, cami ve kütüphanelerin harap olmasına neden olmuştur. XIV. yy.'da Bağdat'a seyahat eden İbn Battûta eserinde Bağdat'ın batı yakasının büyük kısmının harap olduğunu zikretmiştir.[23] Fakat büyük savaşlara rağmen bu şehir XIV yy. da varlığını devam ettirmiştir.

X. asırda Nâsır-ı Hüsrev'in Hicaz bölgesine gerçekleşen seyahatinin başlangıç noktası Merv şehridir. Orta Çağ'da Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1308) önemli şehirlerinden biri olan Merv'in kuruluş dönemi tam olarak bilinmemektedir.[24] Bu şehir farklı yüzyıllarda farklı tarihi olaylara tanık olan bir şehirdir. Yıllar içinde iktidarların değişimi ile Merv bazen gelişerek parlak dönemler, bazense karanlık dönemler yaşamıştır. Bu şehrin Orta Çağ'da gelişmiş dönemlerinden biri ise Dandanakan (1040) Savaşından sonra Çağrı Bey'in (ö. 1059) idari merkezi olduğu dönemidir. Merv, Çağrı Bey'in idaresinde her açıdan gelişmiş bir şehir olmuştur. Şehirlerin önemini etkileyen bir diğer konu ise coğrafi yerleşimidir. Savaşların çoğu coğrafi açıdan önem taşıyan

[21] İbn Cübeyr, *Seyahatnâmesi*, s.171.

[22] Ayrıca bkz. Mustafa Güneş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar","Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2018, s.90.

[23] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.219; Moğollar'ın Bağdat'ı ele geçirmesi hakkında bkz. Aladdin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, (çev., Prof. Dr. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK, 2013, ss.19-21; Jean-Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, (çev., Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s.257, ss 329-334;

[24] Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s.221; Tarihi bir şehir olan Merv için ayrıca bkz. Ovadan Annanyyazova, "Selçuklular Döneminde Merv", "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2020, ss.2-5; Rahym Orazberdiyev, "Merv Şehrinin-Şehristanın Kuruluşu ve Gelişimi (Arkeoloji Raporlarına Göre)", "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, ss.5-15; Zemzem Yeşilyurt "Selçuklu Başkenti Merv (Kuruluşundan 1157'ye Kadar)", "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, ss.26-48.

topraklar için yapılırdı. Merv asırlarca farklı hanedanların elinde, birbirinden farklı tarihi olaylara şahit olmuştur. Çağrı Bey'in idaresinden sonra bu şehri Büyük Selçukluların melikleri yönetmiştir. Sultan Sencer (ö. 1157) zamanında Merv, Büyük Selçukluların başşehri statüsüne sahip olarak gelişmeler görmüştür.[25] Büyük Selçukluların himayesinde olan diğer şehirler gibi Merv de yıkılış süreci geçirmiştir. Sultan Sencer zamanında gerçekleşen Oğuz istilâsına maruz kalan Merv, bu dönemde yağmaya uğrayarak tahrip edilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi seyyah Nâsır-ı Hüsrev X. yüzyılda Hicaz bölgesine gerçekleşen seyahatinin başlangıç noktası Merv şehridir. Bu yüzyılda bu şehirde insanların nasıl yaşam sürdüklerini, şehrin gelirlerinin nelerden oluştuğunu ise coğrafyacı İstahri'nin eserinden öğrenebiliriz. Orta Çağ'da gelişmiş diğer şehirlerin halkı gibi Merv halkı da kumaş dokumacılığı, ticaret, ziraat ile geçinmişler. [26] Bu şehrin pazarları çok zengindir. Gördüğümüz gibi Orta Çağ'da Merv şehri, sanayi ve üretim faaliyetleriyle meşhurdur. Şehir halkının farklı kumaşlardan, kumaş dokumasından gibi işlerden anladıklarını bu bilgiden görebiliriz. Ayrıca her gelişmiş şehirdeki pazarlar gibi bu şehirde de büyük gelişmiş pazarların olduğunu görmekteyiz. Merv halkının ürettikleri ürünleri sadece şehrin pazarlarında satmakla kalmayıp ihracat yaptıklarını da öğrenmekteyiz. Böylece Merv'in halkı sanayi açısından da şehrin gelişmesine etki etmiştir.

XII. yüzyılda seyahat eden ve eserleri ile dünyaya tanık olan Endülüslü İbn Cübeyr ile Ebû Hâmid Muhammed b. Abdirrahmân (Abdirrahîm) b. Süleymân el-Mâzinî el-Gırnâtî (ö. 1169)'nin; yaşadıkları yüzyılın ülkeleri, kültürleri, doğası, hayvan ve bitkileri hakkında bilgi dolu içeriğe sahip olan eserlerini yazmalarına vesile olan yolculuklarının başlangıç noktası Gırnata şehridir. Orta Çağ'da asırlardır Müslümanlara ait olan Endülüs bölgesi günümüz İspanya sınırlarında yer almaktadır. Gırnata şehri yıllar içinde farklı hanedanların hakimiyetinde olmakla beraber farklı yüzyıllarda gelişmiştir. Bu şehir yüzyıllar içinde çok sayıda tarihi olaylara, hanedanlıkların gelişip yıkılmalarına, saldırılara, savaşlara tanık olmuştur. Müslümanların iktidarı altında olan Gırnata şehri Hristiyanlar tarafından gerçekleşen

[25] İlhan Erdem, "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)", TAD, C. 35/S.60, 2016, s.70; Selçuklu zamanında Merv için ayrıca bkz. Cihan Piyadeoğlu, Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı, İstanbul, Kronik, 2020, ss.302-349; Sergey Grigoreviç Agacanov, Oğuzlar, (çev., Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), İstanbul, Selenge Yayınları, 2002, ss.303-373; A.C. S. Peacock, Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum, (çev., Zeynep Rona), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, ss.105-110

[26] Özgüdenli, "Merv", s.222.

çokça saldırıya maruz kalmıştır. Bu şehirde farklı milletler bir arada yaşamıştır. Dolayısıyla Gırnata, farklı kültürlerin kaynaştığı şehirlerden biri sayılır. Başından çokça savaş geçiren bu şehri asırlarca Müslümanlar yönettikten sonra savaşlar neticesin de şehir, Hristiyanların eline geçmiştir. Orta Çağ'da Endülüs'ün gelişmiş şehirlerinden biri sayılan Gırnata tarihte çok sayıda isimleri geçen bilim adamı, şair ve seyyahın memleketidir.[27] XIV. yüzyılda bu topraklara yolculuk eden seyyah İbn Battûta Gırnata'nın Endülüs'ün merkezi ve şehrin yeşillikle dolu olduğunu, içinden nehir geçip, etrafı ırmak dolu güzel doğaya sahip bir yerleşim yeri olduğunu belirtmiştir.

Tanca Orta Çağ döneminden önce de derin tarihe sahip bir şehirdir. Emevîler elde edene kadar Tanca farklı devletlerin himayesinde olmuştur. Emevî himayesinden sonra İdrîsîler (789-985)'in, daha sonra ise tekrar Emevîlerin ellerine geçen bu şehrin coğrafi konumunun önemli olduğunu görmekteyiz. Orta Çağ'da önemli ticari yerleşim yerlerinden biri sayılan Tanca büyük bir limana sahip olmuştur. Böylece Tanca'da ticaretin, sanayi ve ilimin gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Tanca Müslüman hükümdarlarının elinde olduğundan dolayı şehirde camiiler, medreseler gibi yapılar vardı. Fakat XV. yüzyılda bu şehri Portekizler işgaline uğramıştır. Portekiz işgal sonrası Tanca'daki Müslüman yönetiminin zayıflamasından dolayı camiler kiliselere dönüştürüldü ve aynı zamanda Portekizliler tarafından şehrin bazı binaları yıkıldı.[28] Bir devlete bağlı olan toprakları diğer bir devlet zapt ettikten sonra galip çıkan devletin, tarihi yapıları ya bıraktıklarını ya da kendi kültürlerine göre değişiklikler yaptıklarını görmekteyiz.

X. yüzyılda İran ve Kafkas coğrafyalarına yolculuk yapan seyyah Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbuî (ö. 1000 ?)'in bu yolculuğunun başlangıç noktası Şiz şehridir. Ebû Dülef'in eserini Türkçeye çeviren Serdar Gündoğdu kitabın dipnot kısmında *"Şiz kelimesi Arapçadan dönen bir kelime olup Urmiye Gölü'ne verilen isimdir"*[29] diye bahsetmektedir. Urmiye İran sınırlarında yer alan bir şehirdir. Tarım ve hayvancılığın gelişmiş olmasının sebebi şehrin coğrafi konumudur.[30] Ebû

[27] Mehmet Özdemir, "Gırnata", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 14, Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, İstanbul, 1996, ss.53-54.
[28] Nadir Özkuyumcu, "Tanca", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s.561.
[29] Ebu Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, (çev., Serdar Gündoğdu), İstanbul, Kronik, 2018, s.61.
[30] Özgüdenli, "Merv", s.221.

Dülef gezintisi sırasında gittiği yerlerin tabiatı ile madenlerine daha çok ilgi duymuştur.

1. 2. YOLLAR VE YOLCULUK

IX-XIV. asırları arasında yolculuk yapan seyyahların yabancı topraklarda nasıl yolculuk yaptıklarını, yolculuk süreçlerini, şehirlerarasındaki mesafeleri ve seyahat esnasında kullandıkları araçları eserlerinden öğrenmekteyiz. Farklı çağ ve zamanda yaşayan insanların yolculuk yaparken kullandıkları araçları ve imkanları günümüzden çok daha farklıdır. Orta Çağ'da yaşayan insanların yolculuk araçları gemi, deve ya da yaya olmuştur. Hindistan'a, Çin'e veya Endülüs'ten Mısır'a seyahat yapan seyyahlar deniz yolunu ya da o dönemlerde ismi "Baharat Yolu" olarak bilinen güzergâhı gemi ile kat etmişlerdir. Hicaz bölgesine Hac farizasını yerine getirmek için yola koyulan insanlar ise çoğu zaman yolculuk sırasında araç olarak develeri kullanmışlardır. Seyahatnâmelerde gördüğümüz gibi Orta Çağ'da araç kiralama sistemi mevcuttur.

Orta Çağ'ın Müslüman seyyahı Süleyman et-Tâcir Çin'e deniz yolu ile ulaşmıştır. Orta Çağ'ın meşhur limanlarından biri olan Basra şehrinden Çin'in büyük limanlarından biri olan Kanton şehrine yolculuk yapan seyyah, eserinde yolculuk esnasında gördüğü yeni ülkelerin halkları, kültürleri, yemeklerinin yanı sıra gittiği ülkelerin, şehirlerin, adaların arasındaki mesafeyi belirtmiştir. Bu yolculuğun, Basra ile Kanton şehirleri arasında gemiyle yapıldığını bilmekteyiz. Basra-Kanton yolculuğunun ilk durağı Sıfar şehridir. *"Basra – Sıfar şehirleri arası deniz yolu ile 120 fersahtır".*[31] Orta Çağ Müslüman seyyahları ile coğrafyacıları şehirler, ülkeler arası mesafeyi "fersah" ölçü birimini kullanarak ölçmektedir. Seyyah bu şehirde gemilere yükleri yükledikten sonra ikinci durağın Muskat şehri olduğunu belirtmiştir. Bu iki şehrin arası deniz yolu ile 200 fersahtır. Bu gemi Sıfar – Muskat yolculuğu esnasında çeşitli adalardan geçmiştir. Daha sonra Muskat şehrinden Hindistan'ın Kulem şehrine yolculuk yapılmıştır. *"Muskat'tan Kulem'e Lavri Denizi (Batı Hind Okyanusu)'nden rüzgâr normal olduğu zaman bir aylık yoldur".*[32] Deniz yolculuğu sırasında gemiler için rüzgârın esmesi ve tarafı çok önemlidir. Çoğu zaman yolcular rüzgârın ters esmesinden dolayı yabancı topraklarda aylardır bekleme zorunluluğu çekmiştir.

[31] Süleyman et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, (çev.,Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, s.15.
[32] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.16.

Seyyah, eserinde Lavri Denizi'nin özeliklerinden ve bu denizdeki balıklardan bahsetmiştir. Kulem'e ulaştıktan sonra Kanton şehrine ulaşmak için, Kulem'den Harkand Denizi'ne yolculuk devam etmekte ve bu deniz yolu bir aylık mesafedir. Maldiv Adaları Harkand Deniz'i ile Lavri Deniz'i arasında bulunmaktadır. Süleyman et-Tâcir bu adaların her birinin arasında 3-4 fersah olduğunu ve bu adaların halkı ile kültürü hakkında bolca bilgiyi kaleme almıştır. Bu denizin son adası Serendib adasıdır. Yolculuk esnasında gemiler bazı adalara demir atıp tatlı su ve diğer ihtiyaçlarını aldıktan sonra yola devam ederek çok sayıda adayı geçmişlerdir. Daha sonra Çin'e doğru giden yol dağları ile meşhurdur.[33] Gemiler bu dağlı geçitleri 7 günlük yolculukla geçtikten sonra düz deniz yoluna çıkarak bir aylık yolculuktan sonra Çin'in Kanton şehrine ulaşmışlardır. Süleyman et-Tâcir eserinde Basra-Kanton yolculuğu esnasında IX. yüzyılda yaşayan insanların hayatlarından söz etmiştir. Aynı anda bu seyahatnâme sayesinde IX. yüzyılda yaşan denizciler ile tüccarların denizde yaptıkları seyahatleri, yolculuk esnasında demir atılan güzergâhları ve bir deniz haritasını aklımızda oluşturabilmekteyiz.

X. yüzyıllın Müslüman seyyahı Ebû Dülef'in iki risalesi mevcuttur. Seyyah birinci risalesinde Çin'e yolculuk yapmıştır.[34] Çin'e yaptığı seyahatinde Türk kabilelerine ait topraklardan geçerken kabileler arasındaki mesafeyi ve onların yaşam tarzlarını kaleme almıştır. Aynı zamanda seyyah, risalesinde Tahtanh Necâ, Çiğiller, Tübet, Oğuzlar, Kırgızlar ve Karluklar kabilelerinin topraklarında emniyetle yürüdüğünü bildirmekte olup, Harkah, Tukuzoğuzlar ve Buğraç kabileleri korku içinde geçtiklerinden söz etmiştir. Seyyah eserinde Mâverâünnehr'deki İslâm şehirlerini geçtikten sonra çeşitli kabileler hakkında bilgi vermiştir. Harkah kabilesinden sonra sıra ile Tahtah, Neca, Peçenek, Çiğil ve Buğraç isimli kabilelere ait topraklardan geçmiştir. İsimleri geçen bu kabileleri yürüyerek geçmek için seyyah yaklaşık bir ay zamanını harcamıştır. Kabilelerin yerleşim yerleri arasındaki mesafeyi, yaşam tarzlarını ve yemeklerini not etmiştir. Daha sonra Ebû Dülef Tübbet kabilesini rahat bir şekilde gezdiğini ayrıca belirtmektedir. Seyyahın notları, o dönemlerde bazı kabilelere ait toprakları gezmenin pek de güvenli olmadığını ve kabile ahalisinin yabancılara iyi davranmadıklarını göstermekte. Tübbet ile Kimek kabilelerinin

[33] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.21.
[34] Zeynel Abidin Soysal, "Seyyah Şair Ebû Dülef el-Hazrecî ve Makâmât geleneğindeki Rolü", Düzce Üniversitesi İlyahyat Fakültesi Dergisi, 5/2, 2021, s.188.

sınırları 35 günlük yaya yolculuğundan oluşan mesafesidir. Kimekler ile Oğuzlar arasında bir aylık yürüyüş mesafesi bulunmuştur. Seyyah Kimek kabilesinden sonra Oğuz topraklarına ulaşmak için bir ay vaktini harcamıştır. Seyyah yolculuğuna devam ederek Tokuzoğuz topraklarını 20 gün güvensizlik ve korku içinde, Kırgız ile Karluk kabilelerini yaklaşık bir ay bolluk ve emniyet içinde yürümüştür. Kutluk kabilesini 10 gün ve Kıtay ülkesini 20 gün içerisinde kat etmiştir.[35] Ebu Dülef'in ilk risalesi Behi ülkesi ile son bulmaktadır. Birinci risalesinde seyyah kabilelerin yaşam tarzına daha çok dikkat etmekte olup ikinci kez gerçekleştiği yolculuğunda, gittiği topraklara ait madenlerden ve ahalisinin yaşamlarından bahsetmiştir.

Seyyahın ikinci risalesi İran'ın bölgeleri ile Kafkasya topraklarına yaptığı yolculuk esnasında gördüğü yeni topraklar, halklar hakkındadır. Eserinde yolculuğunun Şiz şehrinden başladığını ve bu şehirden sonra 4 fersahlık mesafede olan er-Ran şehrine yolculuk ettiğini görmekteyiz. Seyyah gittiği şehirlerarası mesafelerin yanı sıra her şehirde bulunan madenlerden de söz etmiştir. er-Ran şehrinden Azerbaycan bölgesine doğru seyahat ederken yolculuk esnasında Tarum, Semiran şehirlerinden geçerek bu şehirlerin madenleri ve mimari yapıları seyyahın dikkatini çekmiştir. Azerbaycan bölgesindeki Bâkûye şehrine gerçekleşen yolculuk sırasında seyyah, şehirdeki petrol kuyuları ve petrolün geliri hakkında bilgi vermiştir. Bâkûye'ye giden yol ormanlık ve göl kenarında yer almaktadır.[36] Daha sonra yolculuk Azerbaycan bölgesinden Ermenistan bölgesine devam etmiştir. Seyyah özellikle Ermenistan bölgesine ait olan Tiflis şehrinde Müslümanların yaşamadığını belirtmiştir. Yolculuğa devam ederek Erdebil şehrine dağlık bölgelerden geçerek ulaştığından, bu şehirde bulunan madenlerin özellikleri ile ticaretinden söz etmektedir. Erdebil'deki madenin diğer ülkelerdekilere göre daha kaliteli olduğunu fark ederek bu bilgiyi eserine eklemektedir. Dağlık bölgelerden geçtikten sonra etrafında bitkilerin yetişmemesine sebep olan tuz gölünün kenarında yer alan Urmiye şehrine yolculuğunu gerçekleştirmiş. Ebû Dülef, şehirlerin iç özelliklerinin yanı sıra, dağlık arazide ya da ırmak kenarında konumlanıp konumlanmadığından; etrafında yeşillik ve su kaynaklarının olup olmadığından da bahsetmektedir.[37] Seyyah Ermenistan

[35] İbn Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, (çev., Prof. Dr. Ramazan Şeşen), İstanbul,Yeditepe Yayınevi, 2010, ss.63-69.
[36] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s 67; Ayrıca bkz. Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.186-189.
[37] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, ss.69-72.

bölgesindeki Masis dağlarının çeşmeleri ve çeşme sularının özelliği, bölgenin hava durumu hakkında bilgi vermiştir. Tay kabilesinin yaşadığı Neriz şehrinden sonra küçük şehirler ile birçok köyden oluşan ve çölün merkezinde yer alan Zor şehrin merkezi Nim Azray'dan söz etmiştir. Seyyah özellikle bu bölgenin ahalisini ve öldürücü akreplerini betimlemiştir. Aynı anda bu bölgede yer alan nehrin üzerine yapılmış 24 çeşmeli köprü gezide dikkatini çekmiştir.[38] Seyyah bu köprünün Horasan'dan Kûfe'ye ve Mekke'ye giden yolcular tarafından kullanıldığından bahsetmiştir. Ebû Dülef Batı İran bölgesinde yer alan Huvlân[39] şehrinin suyunun içilemeyecek halde olduğunu ve şehirde kükürtlü su çeşmelerinin bulunduğunu tespit etmiştir. Yukarıdaki bilgiden bu dönemlerde Hulvân halkının yaşadığı büyük problemlerden birinin suyun kirliliği olduğunu öğrenmekteyiz. Hulvân'dan sonra gezgin birkaç bölgeyi geçerek kükürt, zac, tuz ve kireç madenleri bulunan, yeşil, dağlık bir bölgede yerleşmiş Erevcan şehrine ulaşmaktadır. Yolculuk sırasında Batı İran'da üzerinde resimler bulunan, fakat bu yapının kime ait olduğu bilinmeyen Semra dağı yer almaktadır.[40] Ebû Dülef eserine tanık olduğu köprüleri de eklemiştir. Mazran, Kengaver, Hemezan, Nihavend şehirlerinden geçerek Orta İran bölgesine yolculuğunu devam eden Ebû Dülef Kerec şehrine giderek bu şehrin kaynak suları ile çeşmelerine değinmiştir. Kerec şehrinden yola devam ederek Kum şehrine ulaşmıştır. Seyyah eserinde Kum şehrini yeni yapılmış İslâmi bir şehir olarak kaydetmiştir. *"Kum ile Rey arası çöllük bir yol ise Rey ile Denbavend bölgesi arası dağlı bir yerdir. Denbavend, Vime ve Şelembe diye iki şehirden oluşmaktadır".*[41] Bu bölgenin komşu bölgesi Taberistan ve Simnan, Damağan gibi şehirlerdir. Damağan'ın gümüşü meşhurdur ve bölgede X. yüzyılda zac, tuz, altın madenleri bulunmuştur. Seyyah Cürcan şehrinden yola çıkarak Orta İran bölgesinde yer alan Hârizm'e gitmiştir. Hârizm şehrinde sürekli yağmur yağdığını ve buranın ormanlık bir bölge olduğunu eserden öğrenmekteyiz. Hârizm'den İran'ın doğu bölgesinde yer alan Tûs'a giden seyyah bu şehrin iki büyük ve iki küçük şehirden oluştuğunu ve Tûs ile Nîşâbur[42] şehirlerinin arasında yer alan

[38] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.83.
[39] İskender'in de Şam bölgesine ulaşmak için geçtiği Bağdat'ın kuzeyinde yer alan şehir. Bkz Ebû Hanîfe ed-Dineverî, el-Ahbâru't-Tıvâl, (çev., Zekeriya Akman, Hüsaeyin Siyabend Aytemür), Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017, s.91.
[40] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.90.
[41] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.104.
[42] Horasan Şehirleri Nîşâbur için ayrıca bkz. Nilhan Sarıgül, "Selçuklu Başkenti Nîşâbûr: Kuruluşundan Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar", " Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, ss.51-58;

sarayı eserine not etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi seyyah gittiği yeni bölgelerde üretilen madenlere ilgi duymuştur. Örneğin Nîşâbur'da üretilen bakırın kalitesi hakkında yorum yapmıştır. Seyyah İran'ın Doğu bölgesinde yer alan Herat şehrine de yolculuk etmiştir. Herat'tabazı İran şehirlerindeki gibi maden değil meyve ihraç edilirdi. İran'ın güney bölgesinde konumlanan İsfahan şehrinin temiz havası ile tarihi eserleri seyyahın dikkatini çekmiştir. Ebû Dülef İran'ın güney bölgesinde yer alan Ramhürmüz, Devek, Asek, Şuşter şehirlerinde bulunmuştur. "*Mesergan Irmağı birçok yerden geçer ve çok geniş bir alanın topraklarını sulamaktadır. Bu nehir Şuşter'den başlar".*[43] O eserinde; Şuşter'de birçok madenin, köprülerin bulunmasından ve Hovraz Köprüsünün mimari yapısı hakkında kısa bir hikâyeden bahsetmiştir. Ebu Dülef'in "İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne yolculuk" isimli eseri Hovraz Köprüsü bilgisi ile sona ermektedir. Eserden X. yüzyılda İran ve Kafkas bölgelerine ait olan şehirlerin yerleşimi, yapısı, dağlık ve çöl bölgeleri, ırmakları ve madenleri hakkında bilgi edinmekteyiz.

Orta Çağ'da alimlerin, tâcirlerin, coğrafyacıların Hindistan ülkesine çok büyük bir merakları olduğunu eserlerinden görmekteyiz. X. yüzyılda yaşayan alim Ebü'r-Reyhân Muhammed bin Ahmet el-Bîrûnî (ö. 1061?) Hindistan'a kaç kez gittiği ve orada ne kadar süre ile bulunduğu tam olarak bilinmemektedir.[44] Seyyah, hayatının birçok senesini Hindistan ülkesini araştırarak harcamıştır. Bîrûnî Hindistan'da yaşarken halkın dilini öğrenerek bilim, din, âdet ve yaşam tarzlarını iyi bir şekilde analiz etmiştir. *"Hindistan güneyinde zikri geçen Hint Okyanusu, diğer üç tarafı ise kendilerinden doğan nehirle kaynaklık eden yüce dağlarla çevrilidir"*[45] diyen alim "Tahkîku Mâli'l-Hind" eserinde Hindistan coğrafyası hakkında bilgi vermiştir. Bîrûnî Hintlilerin yaşam tarzlarının yanı sıra Hindistan'ın coğrafyası, ülke bölgeleri ve şehirlerarası yolculuklar hakkındaki bilgileri eserinde paylaşmıştır. Alim eserine memleketinden Hindistan'a yolculuk yapılırken farklı yollarla gidilebildiğini fakat kendisinin Kabil yolundan bu ülkeye geldiğini ve Kâbil'in 18 fersah ötesinde Gazne

[43] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.123.
[44] Günay Tümer "Bîrûnî", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, Türkiye Vakıf Yayınları, İstanbul, 1992, s. 208. Bîrûnî için bkz. Zeki Velidi Togan, "Al-Bîrûni ve Hareket-i arz", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1/1-4, 1954, ss.90-94; Abdullah Duman, "Bîrûnî: İlmî Kişiliği Tarih Anlayışı ve Yöntemi",Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 10/ 2, 2010, ss. 20-24; Atilla Bir, Mustafa Kaçar, "11. Yüzyılda Bilim ve Teknoloji: El-Bîrûnî'nin Katkıları", İstanbul University Press, 10, ss.494-503; Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.244-262.
[45] Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, (çev., Ali İhsan Yitik), Ankara, TTK Yayınları, 2015 s.132.

topraklarının yer aldığını yazmıştır. Bîrûnî sadece Hindistan ülkesine ait bölgeleri değil komşu ülkeleri ve Hindistan ile sınır bölgeleri olmayan ülkeleri de merak etmiştir. Aynı zamanda seyyah eserinde Hindistan'ın komşu ülkeleri arasındaki sınır bölgelerinde yer alan şehirleri kaleme alarak komşu krallıklardan da bahsetmiştir. Örneğin Bhotershar şehri Tibet sınırının başlangıcı olup o bölgede insanların antropolojik özelliklerinin farklı olduğunu zikretmiştir. Alim, Tibetlilerin antropolojik özelliklerinin Hintlilere göre faklı olduğunu göstermiştir. Tibet ile Çin arasındaki mesafenin 1 fersahtan az olduğunu eserden bilmekteyiz. Bîrûnî Hint, Çin, Tibet milletleri yanı sıra o dönemlerde Afgan kabilelerinin Hindistan'ın batı sınırından Sind sınırlarına kadar olan yerde yaşamlarını sürdürdüklerinden söz etmiştir.[46] Ülkenin şehirleri hakkında bilgi verirken Kanjon şehrini de belirtmiştir. Kanjon Hindistan'ın orta bölgesinde dağ ve deniz kenarında yerleşmiş ve Hintlilere göre coğrafi ve siyasi taraftan merkez olarak kabul edilmiştir. Alim, Kanjon'un Ganj nehrinin batısında yer aldığını ve başkentin nehrin doğusunda yer alan Bari şehri olduğunu yazmıştır. Bîrûnî kitabına Hindistan'ın şehirleri, yerleşimleri hakkında geniş bilgiler vermekte olup bazı şehirlerin mesafelerini ve o şehirlere Kanjon'dan nasıl ulaşılabildiğini eklemiştir. Kanjon'dan güneydoğuya 30 fersah mesafede Jajahuti ülkesi bulunmakta ve güneybatısında ise 18 fersah mesafede Asiye, Sahanya, Jandra gibi şehirleri, batısında ise Sind ülkesi yer almaktadır. Hindistan'ın büyük şehirlerinden bir diğeri ise Keşmir şehridir. "*Keşmir Jailam nehrinin iki yanına kurulmuş ve 4 fersahlık bir alana yayılmış bir şehirdir".*[47] Keşmir Haramakôt dağlarıyla çevrilmiş bir yerde yerleşmiştir. Bîrûnî eserinde Keşmir ahalisinden bahsederken bu şehre komşu olan ülkeleri de kaleme almıştır. Yukarıda dediğimiz gibi Keşmir Haramakôt dağlarıyla çevrilmiş bir vaziyette olup bu dağların öte tarafında Çin ülkesi yer almakta, yani Keşmir şehrine komşu olmaktadır. Keşmir'den dağlara doğru yürüdükten sonra bu dağların sol tarafında 2 günlük yürüme mesafesinde Türklerin Bhattarvaryan dedikleri dağlar yerleşmiştir. Bîrûnî senelerini geçirdiği Hindistan ülkesine ait şehirlerin yanı sıra nehirlerden de eserinde bahsetmiştir. Ganj, Yamuna ve Hindistan'ın güney bölgesindeki nehirleri ve bu nehirlerde yaşayan hayvanların türü ile nehir kenarında yerleşen şehirleri de kaleme almıştır. Bîrûnî "Tahkîku mâ li'l-Hind" eserinde nehir, dağlar ve ülkenin sınır bölgelerini yazan bölümde geniş bir bilgi vermekte olup Hindistan'ın komşu ülkeleri,

[46] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, s.139.
[47] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, s.138.

deniz ile adaları, hanedanlıklar, dağlar ve şehirler arası mesafeler ile yolcular için tercih edilmesi lazım yollar hakkında bilgi vermiştir.

Bağdat şehrinden İdil Bulgarlar Hanlığına (X-XV. yy.) yolculuk eden İbn Fâdlan raporunda yolculuk esnasında geçtiği şehirleri, şehirler arasındaki mesafeyi, kabilelere ait toprakları kaleme alarak gelecek nesle bir harita bırakmış diyebiliriz. Seyyahın yolculuğu Irak'ın başkenti Bağdat'tan başlamıştır. Yolculuk sırasında seyyah çeşitli araçlar kullanarak yabancı toprakları gezmiştir. Bağdat'tan heyetle yola çıkmış olan seyyahın ilk durağı Nehrevan şehridir. Bu şehirde bir gün dinlendikten sonra Deskere'ye uğrayarak oradan hiçbir yerde duraksamadan Hulvân şehrine gitmiştir.[48] Seyyah eserinde şehirlerarası mesafe hakkında bilgi vermemiştir. Fakat şehirlerde kaldığı süreçten bahsetmiştir. Hulvân şehrinde iki gün kaldıktan sonra heyet Rey şehrine doğru ilerleyip, şehre ulaştıktan sonra Simnân, Dâmeğan, Nîşâbur, Serahs şehirlerini geçerek Kuşmadan şehrine ulaşmıştır. Önlerinde geçmeleri gereken çöl bölgesine hazırlıklar yaparak develerini dinlendirmek için bu şehirde 3 gün kalmışlardır. 3 günlük hazırlıktan sonra yola koyularak yukarıda bahsettiğimiz çöl bölgesinden geçip Âmül şehrine ulaşmıştır. Âmül'den sonra İbn Fâdlan'ın bulunduğu heyet bu sefer Ceyhun'u ve bazı şehirleri geçerek Buhara şehrine gelmiştir. Buhara'da seyyah on sekiz gün duraksamıştır ve bu günler içinde şehrin yöneticisinin huzuruna çıkmıştır. Seyyah, eserinde Buhara'da bulunan çok çeşitli para türünden ve halkın alışveriş yaparken kullandığı paradan bahsetmiştir. İbn Fâdlan'ın bulunduğu heyet Buhara'dan tekrar Ceyhun nehrine yol tutmuş; oraya ulaştıktan sonra Hârizm'e yolculuk etmiştir. Hârizm'e yolculuk etmek için yolcuların Ceyhun'dan geçmeleri şarttır. Bölgede o dönemlerde gemi kiralama sistemi mevcuttur. Seyyah yolculuk ettiği yol arkadaşları ile gemi kiralayıp Hârizm'e ulaşmıştır. Hârizm'de kaldığı günlerde seyyahın buranın halkından, şahit olduğu olaylardan bahsetiğini, bu şehirden sonra ise Cürcâniye şehrine doğru yola çıkmakta olduğunu bilmekteyiz. Cürcâniye'ye ulaştıktan sonra seyyah daha önce hiç rastlamadığı soğuktan bahsetmiş ve oranın halkının bu soğuklarda yaşamlarını devam ettiklerini zikretmiştir.[49] Soğuktan dolayı bu şehirde uzun bir zaman kaldıktan sonra, heyette bulunan ve İbn Fâdlan ile beraber Bağdat'tan buraya kadar yolculuk eden arkadaşlarının çoğu Cürcâniye'de kalmış, bu sebeple seyyah heyette bulunan diğer kişilerle yolculuğuna devam etmiştir. "*Türk develerini*

[48] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.2.
[49] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, ss.3-7.

satın aldık. Türk ülkelerindeki nehirlerinden geçebilmek için deve derisinden kelekler (sofra) hazırladık. Üç ay yetecek ekmek, karaca darı, kurutulmuş et tedarik ettik".[50] Türk ülkelerine yapacakları yolculuğun zor bir şekilde geçeceğini düşünerek İbn Fâdlan ve yol arkadaşlarının yiyecek ve giyecek eşyalarına önem vererek titiz bir şekilde hazırlık yapıp Cürcâniye'den bir kılavuz kiralayarak yolculuğa devam ettiklerini öğrenmekteyiz. Yolculuk şiddetli bir kışa denk gelmekte olup, dağ ve ağaç bulunmayan ovalık bir bölgede 10 günlük yolculuktan sonra dağlık ve ağaçlık yerlerden geçerek Türk kabilelerine ait topraklara doğru ilerlemiştir. Arada bazı yerlerde konaklayarak, 15 günlük bir yolculuktan sonra taşlık ve dağlık yerden geçerek Oğuz kabilelerinin yanına gitmiştir. Seyyahın raporu Oğuz kabilesinin ahalisi, yaşamı, inancı hakkında geniş bilgiler içermektedir. Oğuzlara ait topraklardan ayrıldıktan sonra Yağındı, Cam, Cahaş, Ezel, Verş, Ahtı, Vebnâ[51] nehirlerini geçerek Peçeneklere ait topraklara ulaşmıştır. Seyyah bu kabilenin bir suyun yanında yerleştiklerini ve o bölgede 1 gün konakladıktan sonra yolculuğa devam ederek Yayık nehrini geçtiklerini yazmıştır. Başgır isimli Türk kabilesine ulaşana kadar yolculuk esnasında birkaç nehri sırayla geçmiştir. Seyyah, Başgırların yaşam tarzlarından ve inançlarından söz ederken onların topraklarında yolculuğunu korku içinde yaptığını kaydetmiştir. Başgır kabilesine ait toprakları geçtikten sonra yolculuğunun amacı olan İdil Bulgarlarının sınırlarına ulaşmıştır. Başgır ile İdil Bulgarları toprakları arasında çok sayıda nehrin olduğunu ve bu nehirlerin arasının 2-3 günlük mesafede olduğunu not etmiştir. İdil Bulgarlarının yaşamı ve o topraklarda geçirdiği günleri, şahit olduğu olayları da raporuna kaydetmiştir. İdil Bulgarlarının yanındayken Rus[52] halkının âdetleri ile tanışarak bu halkın ülkesine seyahat ettiğini görmekteyiz. İdil Bulgarları hakkında geniş bilgide bulunan seyyah eserinde Bulgarlardan sonra Hazarlara ait bölgelere gitmiştir. Seyyah, Hazarların Hakanlarının hayatı ve hükümdarlık müddetleri hakkında yazmıştır.[53] X. yüzyılda seyyah Bağdat'tan İdil Bulgarları ülkesine yaptığı

[50] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.8. İbn Fâdlan seyahatnâmesinin Lütfü Doğan tarafından yapılmış bir tercümesi daha vardır. Bkz. Lütfü Doğan, "İbn Fâdlan Seyahatnamesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/1-2, 1954, ss.59-80. Türk tarihçileri tarafından Şeşen çevirisi tercih edildiği için biz de bu tercümeyi kullandık.
[51] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.18.
[52] Ayrıca Rus halkı hakkında bkz. A.P. Kovalevski, Kniga Ahmeda İbn-Fadlana O Ego Puteşestvii Na Volgu V 921-922 gg, Harkov, İzdatelstvo Harkovskogo Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennogo Universiteta İmeni A.M. Gorkogo,1956, ss.153-156; www.cyberleninka.ru. Erişim tarihi: 10.11.2022.
[53] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, ss. 10-47.

yolculuğu raporunda zikretmiştir. İbn Fâdlan'ın eserinden seyahat ettiği bölgelere ait şehirleri, güzergâhları, o bölgenin havası ve kışın yapılan yolculuğun nasıl olduğu, o bölgelerde yaşayan halkların kış mevsiminde diğer bölgelere nasıl yolculuk yaptıkları hakkında geniş bilgi edinmekteyiz.

XI. yüzyılda Hicaz bölgesine seyahate çıkan Müslüman seyyahlardan biri Nasır-ı Hüsrev'tir. Yukarıda yolculuklarından bahsettiğimiz seyyahlar gibi Nâsır-ı Hüsrev de Sefernâmesinde Orta Çağ'ın meşhur şehri Merv'den Hicaz bölgesine yaptığı yolculuk sırasında geçtiği birçok ülkelerin şehirlerinden, bölgelerinden, nehirlerinden, yolculuk mesafelerinden bahsetmiştir. Orta Çağ'ın diğer seyyahları gibi Nâsır-ı Hüsrev de *Sefernâme* eserinde şehirlerarası mesafede *fersah* ölçü birimini kullanmıştır. Seyyahın yolculuk esnasındaki ilk şehri Serahs'tır. "*Serahs şehri günümüzde üç ülkenin (İran, Afganistan ve Türkmenistan) sınırları içinde bulunan tarihi Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan kesiminde yer alır".*[54] Serahs Merv'den 30 fersah mesafede yer almaktadır. Seyyah, Serahs şehrinden sonra Nişâbur şehrine yolculuk etmiştir. Seyyaha göre Orta Çağ'ın bu iki meşhur şehrinin mesafesi 40 fersahtır. Daha sonra Nâsır-ı Hüsrev kervan yolunu kullanarak yolculuğa devam edip Nişâbur şehrinden Kums'a ulaşmış, orada ünlü bir sufinin kabrini ziyaret ederek yolculuğuna devam etmiştir. Bu yolculuk esnasında seyyah Dâmgân, Simnan, Belh şehirlerini geçerek 350 fersah uzaklıkta yer alan Rey şehrine ulaşmıştır.[55] İbn Fâdlan, Ebû Dülef gibi Orta Çağ Müslüman seyyahlarının geçtiği bu şehirlere Nâsır-ı Hüsrev de seyahat etmiştir. Gördüğümüz gibi Orta Çağ Müslüman seyyahları farklı asırlarda, çeşitli yerlerden yaptığı yolculuklarında Horasan bölgesine ait şehirlerden geçmiştir. Bu şehirlerarası güzergâh için, Orta Çağ'ın meşhur yollarından biri diyebiliriz. Seyyah eserinde Rey, İsfahan ve Âmül arasındaki mesafeden bahsetmiş ve bu şehirler arasında Demâvend Dağı'nın da bulunduğunu betimlemiştir.[56] X. yüzyılın meşhur seyyahlarından biri Ebû Dülef yolculuk sırasında Demâvend Dağı'nı "Denbavend" diye kaydetmiştir.[57] Bu dağ İran'ın kuzeyinde yer almaktadır. Nâsır-ı Hüsrev ve Ebû Dülef seyahatnâmelerinde bu dağın bulunduğu yerde üretilen kükürt madeninden bahsetmiştir. Seyyahların bu bölgeye yaptıkları yolculukları arasında bir asır fark

[54] Yüksel Sayan, "Serahs", TDV İslam Ansiklodedisi, Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, C.36, İstanbul, 1992, s.538.
[55] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.18-19.
[56] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.19.
[57] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.104.

olmasına rağmen bu bölgede kükürt üretiminin yıllardır devam etmekte olduğunu görmekteyiz.

Nâsır-ı Hüsrev Kazvîn'e doğru yolculuğuna devam ederek gittiği şehirler hakkında bilgileri not almıştır. Seyyahın Kazvîn'de olduğu zaman, bölgenin kıtlık geçirdiği döneme denk gelmiştir. Diğer seyyahların eserlerinde de gördüğümüz gibi kıtlık geçiren bölgelerde gıda fiyatları artarak o bölgenin ahalisi zorluk çekmekteydi. Seyyahın şahit olduğu olay ise Kazvîn'de ekmek fiyatının kıtlıktan önceki fiyatına göre daha pahalılaşmasıdır. Seyyahın Hicaz bölgesine doğru yapılan yolculuğunda Kazvîn şehrinden sonra gittiği bölge ise çok bolluk içinde olan bir bölgedir. Bu bölgenin köylerinde kendinden yetişen meyve ağaçlarının çok sayıda olduğundan bahsetmiştir.[58] Nâsır-ı Hüsrev eserinde Tebrîz şehrine yaptığı yolculuğu anlatarak bu şehrin Azerbaycan'ın merkezi olduğu yazmıştır. Bu bölgede 1042 yılında büyük bir deprem meydana gelmiş ve şehrin bazı bölgeleri harap olmuştur. Seyyah eserine depremde çok sayıda insanın vefat ettiğini kaydetmiştir.[59] Sefernâme deki bilgiye göre Azerbaycan'ın bu bölgesi deprem bölgesidir. Nâsırı-Hüsrev Müslümanlar ile Ermenilerin sınır şehri olan Ahlat şehrinde de bulunmuştur. Ahlat sınırlar arasında bir şehir olup seyyahın belirttiği gibi halkı üç dilde konuşuyordu. Demek ki o zamanlar Ahlat şehrinde farklı uluslar beraber yaşamıştır. Ahlat şehri geniş bir tarihe sahip olarak, farklı asırlar içinde çeşitli hanedanların eline geçmiştir. Ahlat ile Meyyâfârikîn[60] ismi ile tanınan bölge arası 28 fersahtır. Bitlis ve Erzen şehirleri Meyyâfârikîn bölgesine aittir. Seyyah Ahlat'tan Meyyâfârikîn bölgesine yolculuk sırasında oranın havasının soğuk ve karlı olduğunu belirtmekte fakat 28 fersah mesafede konumlanan Meyyâfârikîn bölgesinde ağaçların yapraklarının henüz sararmadığını söylemektir.[61] İki bölge arasındaki yerleşim farklılığı yanı sıra hava farklılığı da dikkat çekicidir. Meyyâfârikîn Orta Çağ'ın önemli bölgelerinden biridir. Bu bölge Orta Çağ'a ait önemli tarihi yapılara sahiptir. Nâsır-ı Hüsrev bu şehri ziyaret ettiği zaman dikkatini beyaz kesme taşlardan yapılmış sur çekmiştir. Surun yanı sıra seyyah eserinde bu şehrin büyük camisi ile 40 hücreli abdesthanesinden hayranlıkla bahsetmiştir.[62]

[58] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.20.
[59] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.23.
[60] Meyyâfârikîn ismi ve tarihi için bkz. Mustafa Alican, "Meyyâfârikîn İsmi Üzerine Bir Soruşturma", Tarih İncelemeleri Dergisi, 27/1, 2012, s.1-21.
[61] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.25.
[62] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.26.

Nâsır-ı Hüsrev günümüzde Türkmenistan topraklarına ait olan şehirleri geçerek Türkiye topraklarına yolculuğunu devam etmiş olup 1046 yılında günümüzde Diyarbakır olarak tanınan şehre gelmiştir. Seyyah eserinde Âmid olarak isimlendiren şehrin yekpare bir taş üstüne inşa edilmiş olduğunu belirtmiştir. Hicaz bölgesine doğru, Âmid'den Harrân'a yolculuk yapmak için seyyah iki yoldan bahsetmiştir. *"Birisi, yol üstünde hiçbir yerleşim yeri olmayan ve 40 fersah uzunluğundaki yol, ikincisi ise yol üstünde yerleşim yerleri ve köylerin bulunduğu daha çok Hristiyanların oturduğu 60 fersahlık yol".*[63] Seyyah yanındaki yol arkadaşları ile yerleşim yerleri olan yolu tercih ederek yolculuğuna devam etmiştir. Bu yolculuk esnasında ovadan ve taşlık bir araziden giderken yol boyunca hayvanlara taşlar engel olmuştur. Nâsır-ı Hüsrev Harrân şehrinde Miladi 27 Aralık 1046'da bulunduğunu ve bu şehrin havasının aralık ayında Horasan'ın Nevrûz'daki havası ile aynı olduğunu eserinde belirmiştir.[64] Hicaz bölgesine gittikçe yol güzergâhındaki ülkelerin kış mevsiminde daha yumuşak havaya sahip olduğunu görmekteyiz. Seyyah Harrân şehrinde zaman geçirdikten sonra yolculuğuna devam ederek birkaç şehri geçmiş ve günümüzde Suriye topraklarında yer alan geniş tarihe sahip olan Halep şehrine ulaşmıştır. Halep her tarafı bayındır muazzam bir kaleye ve büyük surlara sahip olan bir şehirdir. Şam, Rum, Mısır, Irak ülkelerine ticaret yapan yolcuların burada durakladıklarını seyyah eserinde belirtmiştir.[65] Orta Çağ'da farklı devletlerin eline geçen Halep, Orta Çağ'ın önemli şehirlerinden biridir. Seyyah Halep şehri ile diğer meşhur şehirler arası mesafeyi seyahatnâmesinde belirtmekle birlikte bu şehrin mimari yapıları ile pazarları da seyyahın dikkatini çekmiştir.[66]

Seyyah günümüzde Suriye topraklarında bulunan şehirleri sırayla geçip Hama şehrine ulaştıktan sonra yolculuğuna devam etmek için önünden çıkan iki yol arasından sahil yolu ile yolculuk yapmayı tercih ederek, Beyrut şehrine yani Suriye'den Lübnan ülkesine geçmiştir. Beyrut şehrinde gördüğü sütunların yapılarına ve bu sütunlarının malzemelerine dikkat etmiştir.[67] Beyrut'u gezdikten sonra seyyah Beytü'l-mukaddes'e (Kudüs) yolculuk etmiştir. Yolculuk sırasında göl ve deniz kenarlarında yerleşmiş bazı şehrilere de uğramıştır. Müslüman, Hristiyan ve

[63] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.28.
[64] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.28.
[65] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.29.
[66] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.30.
[67] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.34-35.

Yahudilerde kutsal sayılan bu şehir geniş ve önemli bir tarihe, mimari yapılara sahiptir. Seyyah eserinde Merv'den Hicaz'a olan yolculuğun çok yoğun bir şekilde gerçekleştiğini ve Merv'den seyahate çıkması üzerinden bir yıl geçtiğini, gittiği güzergâhlarda az bir süre duraksadığından dolayı yorgunluk hissettiğini not etmiştir.[68] Bu bilgiye göre seyyahın yolculuk esnasında gittiği şehirler ile güzergâhlarda az zaman duraksadığını ve seyyahın bu seyahate çıkma noktası Merv şehri ile Kudüs şehri arası yolculuğa bir yıllık zaman gerektirdiğini görmekteyiz.

Nâsır-ı Hüsrev'in bu seyahatinin amacı hac farizasını yere getirmek idi. Seyyah bu yolculuk esnasında Kudüs'ten Hicaz bölgesine giden bir grup insanla yaya yola koyularak Mekke'ye gitmiştir. Seyyahın eserinde belirttiği gibi o dönem Mekke'de kıtlık sebebi ile gıda yetersizliğinden o sene hiçbir yerden kafile gelmemiştir.[69] Seyyah Mekke'den sonra Şam üzerinden Kudüs'e gitmiştir. Beytü'l-mukaddes'e döndükten sonra seyyah çeşitli yollar üzerinden tekrar Hicaz bölgesine gitmeyi amaçlamıştır. Amacına ulaştıktan sonra memleketine dönmeyi maksat edinmiştir. Seyyah amaçladığı Hicaz bölgesine gitmek için Mısır ülkesine doğru yola koyulmuştur. Kudüs'ten kara ile yolculuğuna devam ederek birçok bölgeyi geçmiş ve deniz kenarında konumlanmış nüfusu 50 bin olan Tinnîs şehrine varmıştır. Tinnîs'ten gemi yolu ile Mısır topraklarına ulaşmıştır. Seyyah eserinde bu ülkenin Kahire, İskenderiye ve diğer şehirlerinden; Nil nehrinden, adalardan, Nil'in kenarında yer alan köylerden bahsetmiştir. Aynı zamanda Kızıldeniz, İskenderiye Feneri ve ülkenin hükümdarını zikretmiştir. Seyyah eserinde bazı şehirlerden diğer bölgelere ulaşabilmek için kullanılan farklı güzergâhlardan bahsetmiştir. Örneğin Mısır'dan Mekke'ye iki farklı yol olduğunu ve bu yolların birincisinin kara ikincisinin deniz yolu olduğunu kaleme almıştır. Seyyah ikinci hac seferinde Mısır'dan gemi ile Car şehrine 15 günde ulaşmış; oradan 4 günlük mesafede olan Medine'ye gitmiştir. Seyyah, Hicaz bölgesine ikinci yolculuğu sırasında Mekke şehrinde kıtlığa şahit olmuştur. Mekke civarında yaşayanlar orayı terk etmişti ve hiçbir yerden de hacı gelmemişti[70]. Kıtlık zamanında yukarıda bahsettiğimiz gibi ekmek ve diğer gıda türleri pahalılaşmakta olup bu sebeple insanlar evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Seyyahın eserinde gördüğümüz gibi Mekke'den sonraki yolculuk tekrar Mısır'a gerçekleşmiştir. Böylece Nâsır-ı Hüsrev

[68] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.44.
[69] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.66.
[70] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.100.

Mısır-Mekke yolculuğunu birkaç kez gerçekleştirdikten sonra memleketine doğru yola çıkmıştır. Seyyah gemiye binerek Nil Nehri'nin kıyısında bulunan birçok köy ve kasabadan geçerek Asyut şehrine ulaşmıştır.

Orta Çağ Müslüman seyyahları seyahat esnasında gittikleri şehirlerde üretilen ürünlerden de bahsetmiştir. Nâsır-ı Hüsrev'in Asyut'a gerçekleştiği yolculuğu sırasında seyyah bu şehirde üretilmiş sarıklardan ve ayrıca sarıkların İran ve Mısır ülkelerine gerçekleşen ihracatından söz etmiştir. Asyut'tan Hicaz bölgesine kadar seyyahın gittiği şehirler şunlardır: taşlardan yapılmış büyük binalara sahip Kavs şehri, kalabalık nüfusa sahip Ihmum şehri. Bu şehirden Hicaz bölgesine devam etmek için iki farklı yol vardır. Birisi çöl yolu diğeri ise deniz yoludur. Deniz yolu ile gidilen şehir ise Asvan'dır. Asvan'dan sonra Hicaz bölgesine gitmek için yolcular deve kiralayarak belli bir mesafeyi aştıktan sonra çöl bölgesiyle karşılaşmıştır. Çölü geçtikten sonra sıradaki şehir Kızıldeniz kıyısında yer alan İzab'dır. Asvan ile bu şehir arasında 15 günlük mesafe vardır. İzab şehrinden sonraki şehir de deniz kenarında yer alan Cidde'dir. Cidde ile Mekke arasında on iki fersahlık bir mesafe vardır. Seyyah Mekke'ye dördüncü gidişinde bu şehrin yerleşimini, hac yapma kurallarını, kutsal bölgelerini, kutsal yapıları eserinde betimlemiştir. Yüksek dağlar arasında yer alan Mekke şehrine hac farizasını yapmak için dünyanın her bölgesinden insanlar gelir. Nâsır-ı Hüsrev hac yapma kurallarını eserinde sıra ile anlatmıştır. "Sefernâme" bu şehrin güzelliklerinin yanı sıra komşu bölgeler hakkında da bilgi içermektedir. "*Mekke'den güneye doğru bir konaklık yol gidildiğinde Yemen Vilayetine varılır. Yemen topraklarıyla Hicaz toprakları bitişiktir. Her iki vilayette de dil Arapçadır. Halk arasında terim olarak Yemen topraklarına Himyer, Hicaz topraklarına ise Arap derler"*[71]. Seyyah bu iki bölgenin denizle çevrili olduğunu belirtmiş ve bu iki ülkenin yer aldığı yarımadanın ölçülerinden de söz etmiştir. Arap Yarımadasında bulunan toprakların ahalisi hakkında da eserinde bilgi vermiştir.

Nâsır-ı Hüsrev hac farzını yerine getirdikten sonra Mekke'den ülkesine doğru yola koyulmuş olup, Lahsâ şehrine doğru yolculuğuna başlamıştır. Mekke ile Lahsâ arasında dağlık bölgede birkaç şehir konumlanmıştır. Onlar; Taif, Felec, Yamame şehirleridir. Lahsâ'ya ulaşmak için seyyah, birlikte yolculuk yapan kardeşi ile deve kiralayıp yolculuğuna başlamıştır. Orta Çağ Müslüman seyyahların eserlerinde

[71] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.119.

gördüğümüz gibi çölü geçmek zor bir iştir, dolaysıyla o dönemlerde çölü geçmek için o bölgeleri iyi bilen rehberler çalışmaktaydılar. Gördüğümüz gibi çöl bölgelerinde rehber ve bu bölgelerde yolcuk yapmak için dayanıklı olan develeri kiralama sistemi mevcuttur. Bazı seyyahların kayıtlarına göre çöl bölgelerinde yaşamalarını süren bedeviler yabancı yolculara zaman zaman saldırıda bulunmuştur. Dolayısıyla yolcular rehber tutma mecburiyetinde kalmıştır. İsimlerini verdiğimiz bu şehirleri geçerek seyyah, ovada kurulmuş Lahsâ şehrine ulaşmıştır. Lahsâ ve yanındaki köyler kale içinde yer almaktaydı. Şehri çöl bölgesi sarmaktadır. Seyyah, Basra bu şehre en yakın Müslüman şehri[72] dediğine göre Lahsa'ya Basra'dan daha yakın olan şehirlerde başka dine mensup insanlar yaşamıştır. Orta Çağ'ın meşhur şehirlerinden biri Basra şehridir. Ayrıca Basra'yı Orta Çağ'ın alışveriş merkezlerinden biri de diyebiliriz. Dünyanın her bölgesinden gelen tâcirlerin getirdikleri mallar bu şehrin pazarlarında yer almakta olup, tâcirler, Basra'nın limanından diğer kıtalarda bulunan şehirlere gitmiştir. Fakat XI. yüzyılda şehrin yarısının harap halde olduğunu seyyah eserinde belirtmiştir. Basra'dan sonra seyyah sıra ile deniz kenarında kurulu Ubulle, Abbadan, Mehruban, Errecan/Erreğan şehirleri ve Kuhistan yolu ile İsfahan şehrine giderken yol üstünde yer alan Lordğan şehrini de geçmiştir. Ülkesine dönmek için Mekke'den birkaç şehri geçip Basra'ya uğrayıp sonra Basra'dan yola çıkarak yukarıda belirttiğimiz şehirleri geçerek 180 fersah mesafeyi kat ettikten sonra seyyah İsfahan'a ulaşmıştır. Gittiği şehirlerin kaleleri ile surlarına önem veren seyyah İsfahan'ın da sağlam bir kalesi olduğunu kaydetmiştir. İsfahan'dan 30 fersah mesafede yerleşmiş Nayın kasabasına, oradan kalabalık nüfusa sahip olan Tıbs şehrine, oradan da Tun şehrine gitmiş olup, sur içinde yerleşmiş Kayin şehrine ulaşmıştır. Kayin şehrinden sonra seyyah seyahate çıktığı zaman gittiği ilk şehir olan Serahs şehrine dönmüştür. Seyyah Basra'dan Serahs'a kadar olan mesafeyi ölçerek bu iki şehrin arasının 390 fersah olduğunu eserine kaydetmiştir.[73] Serahs'tan sonra Nâsır-ı Hüsrev'in bu seyahatindeki bitiş noktası Belh şehridir. Yedi yıl süren seyahati sırasında, seyyah tanıdığı yabancı halkların hayatları, tarihi ve mimari yapılarını kaleme alarak, Sefernâme eserini gelecek nesle bırakmıştır.

XII. yüzyılda yaşayan el-Gırnâtî (ö. 1169) dünyaca meşhur "Gırnâtî Seyahatnâmesi" eserinde farklı ülkelere yaptığı yolculuğunda edindiği tarihi, coğrafi

[72] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.141.
[73] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.164.

ve antropoloji bilgileri kaydetmiştir. Seyyah gittiği ülkelere ait bölgelere, bölgeler arası mesafelere de eserinde yer vermiştir. Gırnâtî günümüzde İspanya'nın Endülüs bölgesinde bulunan Granada şehrinden Orta Çağ'da yaşayan diğer Müslüman seyyahlar gibi Hicaz bölgesine hac farzını yere getirmek için deniz yolu ile seyahatine başlamıştır. Seyyah eserinde Kuzey Sudan bölgesini ve bu bölgede yaşayan kabileleri betimlemiştir. Ayrıca seyyah farklı kıtalarda yerleşmiş Hind, Çin, Rum ve Başkırt toprakları ve bu bölgelere ait hikayeler, hadisler hakkında eserinde bilgi vermiştir. Gırnâtî Hind, Çin, Başkırt bölgelerinin yanı sıra okyanus, deniz ve onların kıyısında yer alan bölgelerden bahsetmiştir. Yukarıda belirttiğimiz bölgelerden bahsettikten sonra seyyah günümüzde İran topraklarına ait Kirman bölgesinde konumlanan Humus şehrine seyahat edip bu şehrin bir kaleye sahip olduğu ve bu şehirde akrebin, yılanın, sivrisinek ve tahtakurusunun olmadığı hakkında bilgi vermiştir.[74] Bununla yanı sıra seyyah Humus şehrinde hiç yağmur yağmadığını fakat bu şehrin dışındaki kasabalarda ise yağmurun olduğunu da belirtmiştir. Seyyahın eserinden Endülüs bölgesi ile Kirman bölgesinin hava durumlarının farklı olduğunu, Kirman bölgesine ait bazı kasabaların bile havasının farklı olduğunu ve çeşitli kıtalarda bazı hayvanların yaşam sürmediklerini görmekteyiz. Günümüzde İran bölgesine ait olan Kirman bölgesinden sonra seyyah İran'ın kuzeydoğusuna ilerleyerek diğer şehirlerini sıra ile gezmiştir. Humus'tan sonra Tus'a seyahat eden Gırnâtî şehir halkının eşya imal ettiğinden yani Tus'un bir sanayi şehri olduğundan söz etmiştir. Orta Çağ Müslüman seyyahları farklı bölgelere seyahat yaptıkları zaman İran topraklarında yer alan Horasan bölgesine de seyahat etmekte olup bu bölgenin meşhur şehirlerinden bahsetmiştir. Gırnâtî de bu bölgenin şehirlerini sıra ile gezerek her bir şehirde ya halkının dikkatini çeken özellikleri ya da seyyaha değişik gelen havası ile şehir yapısından bahsetmiştir. Örneğin Nîşâbur halkının, yabancıya saygı duymadıklarını ve hiç yardımsever bir toplum olmadıklarını özellikle eserine not etmiştir.[75] Nîşâbur'dan sonraki yolculuk ise İran'ın Hazar denizine yakın bölgesinde konumlanmış Cürcân'a gerçekleşmiştir. Daha sonra Rey, İsfahan, Şîraz ve Ehvaz şehirlerine yolculuk ederek bu şehirler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Gırnâtî'nin günümüzde İran'da yer alan şehirler içinde gittiği sonuncu şehir Ahvaz'dır. Ahvaz'ın havasının sert ve nemli olduğunu belirterek şehrin

[74] Ebu Hamid Muhammed el-Gırnâtî, Seyahatnâmesi, (çev., Fatih Sabuncu), İstanbul,Yeditepe Yayınevi, 2018, s.98. Ayrica bkz Kraçkovski, İzbrannıe Soçineniya, ss.299-303.
[75] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s 99.

havasını Konstantiniyye ile Antakya havasına benzetmiştir. Ahvaz'dan sonra seyyah Irak topraklarına ait olan Kûfe'ye oradan da Basra'ya gitmiştir. Basra halkından kısaca bahsettikten sonra Hicaz bölgesindeki Mekke ile Medine'ye doğru yola koyulmuştur. Seyyah İran, Irak ve Arap Yarımadası'nda yer alan ülkelere yolculuk ettiği sırada şehirlerin arasındaki mesafeyi yazmamıştır. Bu ülkelerde yer alan şehirlerin havası, halkı ve özelliklerinden daha çok bahsetmiştir. Eserinde gittiği şehirleri sıra ile yazmıştır.[76] Dolayısıyla seyyahın yaptığı yolculuk haritasını gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Seyyah hac farizasını yerine getirdikten sonra Mısır ülkesine doğru yola koyulmuştur. Mısır'a ulaştıktan sonra, XI. yüzyılda bu ülkeye gelen seyyah Nâsır-ı Hüsrev'in eserinde bahsettiği Mısır'ın özelliklerinden Gırnâtî de seyahatnâmesinde bahsetmiştir. Seyyahın dikkatini "Yaşlı Kadın Duvarı" ismi ile bilinmiş eski tarihi yapı çekmiştir[77]. Mısır'ın sembolü olan piramitlerin yapıları ve kimin tarafından yapıldıkları hakkında hikayeleri de ekleyerek, İskenderiye şehrindeki fener hakkında bilgiler vermiştir. Seyyah Hicaz bölgesinden Suriye topraklarında yer alan Havran'a gitmiştir. Bu şehirde yontulmuş taştan yapılmış binaları ve oranın ahalisi ile yaptığı sohbetlerde duyduğu bilgileri eserine nakletmiştir. Seyyah Hicaz bölgesinden sonra Suriye ile tekrar Irak bölgesindeki İslâm topraklarının medeniyet merkezi olan Bağdat şehrine gitmiştir. Bağdat'ta zaman geçirirken şehre ait olan kamış ve kerpiçten yapılmış bir yapının tarihi hikayesi seyyahın dikkatini çekmiştir. Seyyah Irak bölgelerinden sonra günümüzde Kafkas bölgesindeki Dağıstan topraklarına ait olup Hazar Denizin civarında bulunan ve yakınında büyük bir dağ olan Derbend şehrine doğru yolculuğunu devam ettirmiştir. Seyyah bu topraklarda yaşayan, İslâm dinini kabul eden farklı kabilelerden, şehrin yanında yerleşmiş hiçbir dine mensup olmayan kabileye ait erkek, kadın, çocukların hepsinin çeşitli savaş aletlerini yaptıklarından ve onların cenaze törenlerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğinden eserinde bahsetmiştir. Gırnâtî Kafkas bölgelerinden sonra Hazar denizinin diğer tarafında bulunan Hârizm'e yolculuk yapmıştır. Seyyah Hârizm bölgesinin ölçüsünün 100 fersah olduğundan, oranın havası ile orada yetişen meyvelerin lezzetinden ve halkından söz etmiştir.[78] Seyyah gittiği şehirlerin insanları hakkında yorumda bulunmuştur. Örneğin Nîşâbur'un halkının kibirli, Hârizm halkının tam aksine medeni

[76] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, ss.110-113.
[77] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.113.
[78] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.208.

bir halk olduğundan bahsetmiştir. Seyyah Saksın, Bulgar toprakları, Sakalibe[79] bölgelerine yolculuk etmiştir. X. yüzyılda İtil nehri bölgelerine yolculuk yapan İbn Fâdlan'ın gittiği topraklara XII. yüzyılda Gırnâtî de gitmiştir. Gırnâtî İbn Fâdlan gibi bu bölgede yaşayan kızıl renkli, mavi gözlü, sarı saçlı bir grup insanı gördüğünü eserine not etmiştir.[80] Bu grup, İbn Fâdlan'ın Rus diye adlandırdığı halka antropolojik olarak benzemektedir. Karanlık Denizi diye adlandıran bölgede yaşayan kabilelerin yaşam tarzları da seyyahın dikkatini çekmiştir. Gırnâtî bu yolculuktan sonra tekrar Hicaz bölgesine giderek oradan da Irak'ın Bağdat şehrine ulaşmıştır. Bağdat, Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin yolculuğunun son şehri, dolayısıyla seyahatinin son noktası olmaktadır.

Orta Çağ'ın meşhur Müslüman seyyahı Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr, hem hemşerisi hem de çağdaşı Gırnâtî gibi Endülüs'ün Granada şehrinden yabancı topraklara yolculuğunu başlatmıştır. İbn Cübeyr Seyahatnâmesi, XII. yüzyılda farklı ülkeye, dine, kültüre, yaşam tarzına ait insanların hayatlarını, ülke hükümdarlarını, ülke ve şehirlerarası mesafeleri, günümüze kadar mevcut olan ve zamanla harap olan tarihi yapıları, meşhur şehirlerde ve kasaba ile köydeki yaşamları, o yüzyılda yaşayan insanların yolculuk sırasında çektikleri zorlukları, şahit olduğu ilginç olayları içermektedir. Seyyah, denizde yaptığı yolculuğu sırasında adalar ve şehirler arası mesafeyi *mil* ölçü birimi ile karada yaptığı yolculuklarında ise şehirler ile bölgeler arası mesafeyi gün ile ölçmüştür. Granada'dan Hicaz bölgesine hac yapmak için yolculuğa çıkmış, bu şehirden İskenderiye'ye giden gemilerin kalktığı Septe limanına kadar çok sayıda şehir, kale ve köylerde duraksamıştır. Septe'den 800 mil uzaklıkta yer alan Minorka Adasına varmadan önce, bu iki ada arasında 1 günlük mesafede konumlanan adalara uğramıştır. Minorka Adasından sonra hiç dinlenmeden 400 mil yolu aşarak Sardunya Adasına ulaşmıştır. Seyyah, Sardunya Adasının uzun bir ada olduğunu ve bu denizde yapılan yolculuğun tehlikeli olduğunu, bazen gemilerin bu güzergâhta yolculuğuna son verdiklerini not etmiştir.[81] Seyyahın anlattıklarına göre bu deniz fırtına ile büyük dalgaların çok olduğu bir denizdir. Sardunya adasından Mısır ülkesinde yer alan İskenderiye şehrine giderken bu güzergâhta Sicilya adası yer almaktadır. İbn Cübeyr'in bindiği Cenovalılara ait gemi

[79] Sakalibe kelimesinin açıklaması için bkz. Kovalevski, Kniga Ahmeda İbn-Fadlana, s.159.
[80] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.195.
[81] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.19.

Rum adalarından biri olan Girit adasına gidememektedir. Buna sebep, gece vakti bu adanın hizasına varıp adayı görememeleridir. Bu rotada Girit adasının bulunduğunu fakat bu adaya ayak basmadığını eserinde belirten seyyah, adanın Sardunya adasından 300 mil uzaklıkta yer aldığını kaydetmiştir. Girit ile İskenderiye arasının 600 mil uzaklıkta olduğunu da yazmıştır[82]. O zamanlar 600 mil deniz yolu mesafesi 30 güne denk gelmektedir. Cenovalılarla İskenderiye'ye gelen seyyah Girit Denizi yanından geçip bu şehre yolculuğunun 31. günü ayağı karaya basmıştır. İbn Cübeyr'den önce bu topraklarda seyahat eden Nâsır-ı Hüsrev ile Gırnâtî seyahatnâmelerinde İskenderiye Feneri'nden bahsetmişlerdir. Bu üç seyyah eserlerinde İskenderiye Feneri'nin aynasının Rumlar tarafından harap edildiğini belirtmiştir. Fakat Nâsır-ı Hüsrev'e göre Gırnâtî ile İbn Cübeyr, İskenderiye Feneri'nin yapısı ve ölçüleri hakkında daha detaylı bilgi vermiştir. Yolculuk ettikleri yabancı toprakların mimari yapılarına ve o yapıların kimin tarafından yapıldığı ile mimari yapıların hikayeleri hakkında geniş bilgileri seyyahların eserlerinden öğrenebiliriz.

İskenderiye şehrinde zaman geçirdikten sonra Mısır'ın diğer şehirlerine seyahate koyularak İskenderiye'den 2 günlük mesafede Nil'in kenarındaki Basa'ya gidip oradan gemi ile Nil nehrini geçerek Mısır ülkesinin meşhur şehirlerinden biri olan Kahire şehrine ulaşmıştır. İskenderiye'den Kahire'ye ulaşmak için Nil nehrini geçen seyyah bu nehrin iki tarafında yerleşmiş birçok güzel köy ve kasabaya uğrayarak Kahire şehrine gitmiştir. Kahire XII. yüzyılda geniş bir nüfusa sahip olan ve sultanın ikamet ettiği şehirdir. Kahire'den sonraki durak ise Fustat şehridir. Fustat'tan ayrıldıktan sonra Nil nehri yoluyla Said bölgesinde yer alan Kus şehrine yolculuk etmiş olup bu yolculuk esnasında Nil nehrinin kenarında bulunan köyler, kasabalar, şehirlerin çarşıları, eski tarihi yapılardan kalan kalıntıları hakkında yazmıştır. Said bölgesi, Nil vadisiyle nehrin doğusunda Kızıldeniz sahiline kadar uzanan Sahratüşşarkiye ve batısında kalan Sahratülgarbiye denilen çöllerle kaplı bölgelerden oluşur. Seyyahın yolculuk ettiği bu Said bölgesine ait şehirler ise İhmim, Kus, Minyet b. el Hasib, Kına, Dendere, Kıft gibi yerlerdir. Seyyah bu şehirlerin her biri hakkında kısaca bilgiler vermiştir. İbn Cübeyr eserinde, yolculuk esnasında İhmim şehrinde gördüğü Mısır'ın yerli Hristiyan halkına ait olan mabedin içinde ve dışında yer alan kuş, insan ve diğer resimleri, hiyeroglif yazıları hakkında söz etmiştir.[83] Seyyah

[82] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.21.
[83] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, ss.38-39.

mabedi tarif ederken, mabedin yapısına hayranlık duyduğunu ve aynı zamanda bu yapıdan korku duyduğunu görebiliriz. Said bölgesine ait çoğu şehri geçip Fustat'tan yola çıkarak amacı olan Kus şehrine gelmiştir ve bu nehir yolculuğu 18 gün sürmüştür. *"Bu şehrin çarşıları kalabalık, kurumları geniş, gelip giden Hind-Yemen, Habeş tüccarlarıyla, hacılarla nüfusu kalabalık. Herkesin toplandığı, kafilelerin indiği, kurumların toplandığı, Mağrib, Mısır, İskenderiye ve etraflarındaki yerlerin hacıların buluştuğu bir yer".*[84] Seyyahın verdiği bilgiye göre Kus şehri hacıların Mısır ülkesini geçerek Hicaz bölgesine devam etmek için önlerinde bekleyen çöle hazırlanıp dinlendikleri bir şehirdir.[85] Bu şehirden sonra yola çıkarak birkaç kasabayı geçtikten sonra yukarıda bahsettiğimiz çöl yolculuğuna başlamıştır. Seyyahın dediğine göre bu çölü geçmek için hacılar, tâcirler develeri kiralamaktadır. İbn Cübeyr'den önce bu ülkelerde seyahat eden seyyahların eserlerinde bahsetmedikleri havutlar hakkında İbn Cübeyr'in seyahatnâmesinde bilgi bulunmaktadır.[86] Seyyah bu havutların develerin sırtına konulduğunu, havudun içinde yolculuk eden insanın rahat oturduğunu, arkadaşı ile sohbet edebildiğini, yemek yiyebildiğini belirtmiş ve bu havutların iyi çeşitlerinin Yemende imal edildiğinden söz etmiştir. Gördüğümüz gibi bu havutlar çölde konforlu bir yolculuk yapmak, çölün sıcak havasından korunmak ve yorucu bir yolculuk geçirmemek için uygun icattır. Seyyahın açıklamasına göre havutların içi iki insanın rahat edebileceği boyutlarda olup dışı deri ile kaplıdır. Kus-Ayzâb yolu çok hareketli bir yoldur. Çok sayıda tüccar, ülkeler arası ticaret yaparken bu iki şehir arası yolu kullanmışlardır. Seyyah bir-iki konakta, kuyuda duraksayarak yolculuğuna devam edip Ayzâb'a gitmiştir. Kus ile Ayzâb şehirleri arası yaklaşık bir haftalık yol mesafesidir. Ayzâb şehri Orta Çağ'ın meşhur limanlarından biridir. Yabancı ülkelerden gelen gemiler mal getirip ticaret yapmışlar. Seyyah eserinde Ayzâb'ın deniz yanında yer alan suru olmayan bir şehir olarak betimlemiştir.[87]. Ayzâb şehrinden sonraki güzergâh ise Cidde şehridir. Cidde şehri günümüzde Suudi Arabistan'a ait olan önemli limanlardandır. Ayzab'tan Cidde'ye deniz yolu ile 8 günlük yolculukla ulaşılır. Seyyah eserinde; Mekke şehri, tarihi, kutsal yerleri, hacıların hac yapma kuralları, Mekke'de yer alan kutsal yapı ve yerleri hakkında geniş bilgi vermiştir. Seyyah Mekke

[84] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.41.
[85] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.41.
[86] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.42.
[87] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.43.

ile Medine'de[88] yaklaşık 8 ay gibi bir zaman geçirdikten sonra yolculuğuna devam ederek Irak ülkesine doğru seyahate çıkmıştır. Irak ülkesine yapılan yolculukta seyyah, birlikte yolculuk ettiği hacılarla gece vaktinde hareket edip gündüz ise dinlenmiştir. Bu yolculuk Bağdat şehrine gerçekleşmektedir. Mekke Bağdat yolunda yer alan bedevilere ait ve yabancılar için biraz tehlikeli olan ilk durak Reyd şehridir. Reyd ile Küfe şehri arası yürüyüş mesafesiyle 12 güne denk gelmektedir. Seyyah bu iki şehir arasında yer alan bazı kasaba, köylere uğramıştır. Bağdat-Mekke yolu uzun yolculuk yapan insanlar için iyi bir yol olmaktadır zira her yerde kuyu, sarnıçlar bulunmakta ve yolcular su sıkıntısı yaşamamaktadır[89]. Hacıların sık kullandıkları Mekke-Bağdat yolu seyyahın aktardığına göre hacılar için su ve konaklama sıkıntısı olmayan bir yoldur.

Seyyah yolcular için bu yapıları Hârûn er-Reşîd (ö. 809)'in Zübeyde bint Cafer (ö. 831) isimli eşinin yaptırdığını ve nimetleri olduğu için bu yolu insanların kullandıklarını, aksi taktirde bu sarnıçlar ile konaklamalar bulunmasaydı bu iki şehir arasında yolculuk yapan yolcuların hiçbirinin bu yolu kullanmayacaklarını zikretmiştir. Küfeye geldikten sonra Bağdat şehrine ulaşmayı amaçlayan seyyah yola koyulmuştur. Tehlikeli çöl bölgelerinde yolculuk eden seyyah Hille-Bağdat yolunun düz ve mamur bir yol olduğunu ve aynı zamanda Hille'den Bağdat'a giden yolun Fırat kıyısında konumlandığını belirtmiştir. Yol üzerinde birbirine bitişen çok sayıda köylerin olması da yolcular için emniyetli ve sevinçli bir yolculuk havasını yaratmıştır. Böylece seyyah emniyetli bir şekilde Bağdat'a ulaşmaktadır.

İbn Cübeyr Orta Çağ İslâm Coğrafyasının önemli şehirlerinden biri olan, bu çağda çok sayıda bilim adamı yetiştiren Bağdat şehrinin yapısı, tarihi yapıları, medreseleri, hamamları, mescitleri hakkında eserinde bilgi vermektedir. Seyyah şehirde zaman geçirdikten sonra ülkesine dönmek için yolculuğuna devam ederek Bağdat'tan Musul'a gitmiştir. Musul'a yapılan yolculuk sırasında seyyah Bağdat bölgesine ait köylerde konaklayarak bazen gece bazen gündüz yürüyüp 2-3 günlük mesafede bulunan Tekrit şehrine gitmiştir. Tekrit şehri Bağdat-Musul yolunda yer alan kalabalık nüfusa sahip bir yerdir. 3 günlük yaya yolculuk sırasında iki köye uğrayıp içecek su alarak bazen gündüz yürüyüp gece dinlenip bazen ise aksine gece yürüyüp gündüz dinlenerek Musul şehrine yetişmiştir. Burada belli bir zaman geçirdikten sonra

[88] İbn Cübeyr Medina şehri hakkında bkz. Dwight M. Donaldson, "İbn Jubayrr's Visit to Al-Medina", Journal of the American Oriental Society, 50, 1930, ss. 26-42.
[89] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.153.

tekrar yolculuğa hazırlanıp Musul'un yanındaki Nusaybin'e doğru yola koyulmuştur. Nusaybin şehrinden sonra sıra ile Düneysir, Rasülayn ve bu şehirlere bağlı köylerden geçerek Harran'a varmıştır. Harran'dan 2 günlük mesafede bulunan Menbic şehrine oradan da Halep şehrine doğru yola koyulmuştur. Seyyah Endülüs'ten hac farzını yerine getirmek için amacı olan Hicaz bölgesine ulaştıktan sonra, vatanına dönmek için İran bölgesine ait şehir ve köyleri geçerek, Suriye topraklarındaki Halep şehrine gelmiştir. Seyyah Halep şehrinden seyahatnâme de şöyle bahsetmekte: *"Değeri büyük, adı her zaman dünyada uçan, hükümdarların çoğunun istediği, yeri kutsal, nice saldırılara karşı koymuş, onun için nice beyaz kılıçlar boyun eğmiş bir şehirdir"*[90]. Geniş tarihe sahip olan Halep, Orta Çağ'ın meşhur şehirlerinden biridir. İbn Cübeyr Halep şehrinden sonra Hama'ya oradan da Hıms şehrine seyahatini devam etmiştir. Hıms şehrinden yaklaşık 3 günlük mesafede Dımaşk şehri yer almaktadır. Seyyah seyahatnâmesinde Dımaşk'ı ülkesine dönerken uğradığı son İslâm ülkesi olarak belirtmiştir.[91] Zira bu şehirden sonra yolculuk Frenk topraklarından devam etmiştir. Frenklerin topraklarında seyyahın uğradığı ilk şehir Tibnin'dir. Bu şehirden sonra yolculuk Dımaşk'tan 8 günlük mesafede yer alan Şam'daki Frenk şehirlerin merkezi Akka'ya gerçekleşmiştir. Tüccarların buluştuğu limanı olan Akka şehri çok kalabalık bir şehirdir. Seyyah Akka'nın limanından ülkesine hareket eden bir gemiye binerek Endülüs'e doğru yolculuğuna devam etmiştir. Akka'dan ayrılışından 34 gün geçtikten sonra bir Bizans adasına inerek oradan ihtiyaçlarını alıp tekrar deniz yolu ile devam etmiştir. Akka'dan Bizans adasına kadar yolun 34 gün sürmesi denizin fırtına ve rüzgarlarındandır. Bu adadan ayrıldıktan sonra seyyahın bulunduğu gemi çok çeşitli zorluklar geçirip Sicilya'nın Messina şehrine zar zor ulaşmıştır. Bu şehirde 9 gün kaldıktan sonra yolculuğa devam ederek Sicilya'nın Şeflendi, Sirme, Palermo, Atrabniş (Traponi) şehirlerini sıra ile gezip her şehrin yapısı, halkı hakkında bilgi vermiştir. İbn Cübeyr Sicilya adasında zaman geçirdikten sonra adanın Atrabniş (Traponi) şehrinden gemiye binerek Sardunya Adasına ulaşıp sonra Hilat adasına uğramıştır. Gezgin Hilat adasından sonra Cartagena, Mürcia, Librak, Luraka, Mansura, Kanaliş-i Basta, Vadiaş yerlerine sıraya uğramıştır. Bu yerleri gezdikten sonra İbn Cübeyr'in son durağı, memleketi Granada'dır. Seyyah farklı ülkeleri, çöllü çayırlı bölgeleri, emniyetli tehlikeli toprakları ve çok sayıda şehir ile köyleri gezip

[90] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.188
[91] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.196.

toplam iki yıl, üç buçuk ay zamanını harcayarak, günümüzde dünyaca ünlü tarihi, coğrafi, etnolojik bilgileri içeren paha biçilmez eserini yazmıştır.

Kendisinden daha önce yaşamış ve gelecek nesle geniş bilgileri aktaran, hac farizasını yere getirmek için yolculuğa çıkan Nâsır-ı Hüsrev, Gırnâtî, İbn Cübeyr gibi Orta Çağ'ın meşhur seyyahlarından biri olan Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhm el-Levâtî et-Tancî (ö.1368-69) de hac amaçlı ülkesinden seyahate çıkmıştır. Günümüzde eseri dünyaya meşhur olan seyyah, hayatının yarısından çoğunu yolculuklara adayarak bize çok çeşitli bilim dalına mensup bilgileri bırakmıştır. Seyyahın yolculuğu, dünyaya geldiği Tanca şehrinden başlayarak yolculuğunun amacı olan Hicaz bölgesine gerçekleşmiştir. Seyyah amacına ulaştıktan sonra, çeşitli kıtalara giderek kadı görevini yapmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda değişik kıtalarda yerleşmiş ülkelerin birbirinden yaşam tarzı, dini, kültürü, hayata bakış acıları farklı insanlarıyla tanışmıştır.

Seyyah daha sonra yaşadığı farklı ülkelerden Hicaz bölgesine birkaç kez daha yolculuk gerçekleştirmiştir. İlk yolculuğu Fas'ın kuzeybatısında yer alan Tanca şehrinden başlamıştır. Tanca yüzyıllar içinde Frenk, Roma, Bizans, Emevî, İdrisi idareleri altında kalan bir şehirdir. Seyyahın bu yolculuk esnasında gittiği ilk şehir ise Tilimsan'dır. *Tilimsan şehri Cezayir'in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alır*[92]. İbn Battûta Tilimsan şehrinde üç gün zaman geçirdikten sonra yazın çok sıcak günlerine rağmen Cezayir topraklarına ait Cezayir, Bicaye, Kusantine, Bune şehirlerinde birkaç gün kalarak ve şehirlerarası yolculukta zorluklar çekerek Tunus ülkesine ulaşmştır. Bu topraklardan Hicaz bölgesine gitmek için seyyah Mısır ülkesine seyahat etmek amacıyla Tunus'tan İskenderiye'ye yola koyulmuştur. Tunus'tan 40 mil uzaklıkta sahilde yer alan Susa kasabasına giderek oradan Tunus ülkesinde yer alan Safakus'a uğrayıp oradan körfezde yerleşmiş Kabis şehrine ulaşmıştır. Tunus ülkesinden sonra Libya'ya geçerek bu ülkeye ait Atraplus'a yolculuğunu devam ettirmiştir. Aynı zamanda Libya'nın topraklarında bulunan Mislate, Mısrate ve Kusur Sürt yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. Daha sonra seyyah yolculuğa çıktığı Fas ülkesinden, Cezayir, Tunus ve Libya ülkelerini geçerek Mısır'ın İskenderiye şehrine gelmiştir. İskenderiye'nin tarihi yapıları İbn Battûta'nın da dikkatini çekmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Nâsır-ı Hüsrev, Gırnatî, İbn Cübeyr gibi seyyahların her

[92] Ahmet Kavas, "Tilimsan", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, C.41, İstanbul, 2012, s.159.

biri farklı yüzyılda İskenderiye şehrine gelmiş olup bu şehrin meşhur tarihi yapısı İskenderiye Feneri'nin hikayesi, yapısı ve ölçüleri hakkında bilgi vermiştir.[93] İsimlerini zikrettiğimiz seyyahların zamanında fener sağlam olup seyyahlar fenerin aynasının harap olma hikayesini eserlerinde zikretmiştir. Fakat XIV. yüzyılda İskenderiye'ye yolculuk eden İbn Battûta Fenerin bir tarafının yıkık olduğunu yazmıştır.[94] Demek ki yaklaşık XIV. yüzyıllarda İskenderiye Feneri yavaşça yıkılmaya başlamıştır. İbn Battûta İskenderiye'den Nil nehri üzerinden Mısır (Kahire) şehrine yolculuk yapmıştır. İbn Cübeyr, XII. yüzyılda aynı yoldan yaptığı yolculuğu esnasında Nil kenarında sırayla yerleşmiş köylerden bahsetmiştir. Seyyahtan iki asır sonra Mısır ülkesinde seyahat eden Orta Çağ'ın diğer meşhur seyyahı İbn Battûta da bu köylerin bereketli topraklara sahip olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Nil nehri üzerinde yaptığı yolculuk esnasında ihtiyaçlarını sıra ile yerleşmiş köylerden rahat bir şekilde temin edebilmiştir. İskenderiye ile Kahire arasında çok sayıda şehirle köyler bulunmakta olup bu şehir ve köyler birbirinden farklı bölgelere aittir. Seyyah İskenderiye şehrinden çıkıp geniş bölgede yer alan Nehrariye'ye; sonra bu bölgede yer alan ve Şam, Irak ülkelerinde beğenilen kumaşlar üretilen Abyar şehrine; sonra çöl bölgesini geçip Nil'in kıyısında yerleşmiş, Suriye, Anadolu ve Kahire'ye yerli meşhur balığını gönderen Dimyat şehrine yolculuk yapmıştır. İskenderiye'den Mısır'a, Mısır'dan ülkenin diğer bölgelerine giden yollar üzerinde boşluksuz çarşılar yerleştiğini ve bu yolların güzel olduğunu belirtmiştir.[95] Gördüğümüz gibi Mısır'dan (Kahire'den) Saîd ile Asvan bölgelerine yolculuk bolluk içinde geçmekte, yani bu bölgeler arası yolculuk esnasında yolcuların ihtiyaç duydukları her şey mevcut bulunmaktadır. Gezgin bu topraklarda oturan Mısır ahalisinin bollukta yaşadığından söz etmiştir. Halkın bolluk içinde yaşamasının sebeplerinden biri toprağın verimli olmasıdır. Seyyahlar yolculuk ederken bazen bir bölgeden diğer bölgeye geçmek için çölden geçmek zorunda kalırlardı. Dolayısıyla yolcular bu çölü geçmek için iki-üç gün önce ihtiyaçlarını hazırlarlardı. Fakat Nil nehrinde yapılan yolculuk sırasında bu nehrin kıyısında sırayla yerleşmiş köyler bulunmakta olup gezginler hazırlık yapmadan ihtiyaçlarını bu köylere inerek almıştır.

[93] İskenderiye Feneri için bkz. Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.75; Gırnâtî, Seyahatnâmesi, ss.119-121; İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.23.
[94] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.27.
[95] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.44.

İbn Battûta Kahire şehrine gitmiştir. Seyyah şehri kalabalık ve birbirinden durumları, yapıları faklı nüfusa sahip olan büyük bir şehir olarak betimlemiştir.[96] İbn Battûta'nın Kahire'ye duyduğu hayranlığını eserinde ayrı ayrı şehrin yapısı, güzelliği, halkı ve hükümdarlarına yer vermesiyle görmekteyiz. Seyyah Mısır ülkesinin kalabalık ve bolluk içinde olan Kahire şehrinden ayrıldıktan sonra Mısır'ın Said bölgesi ile ilk başta amacı olan Hicaz bölgesine yolculuğunu devam etmiştir. Kahire ile Ayzab şehirleri arasında Asyut, Ihmim, Hu, Kına, Kus, Aksur, Erment, Eduf gibi Mısır'ın Said bölgesinin meşhur şehirleri yer almaktadır. Bu bölgeye ait şehirleri geçip Ayzab bölgesine yetişmek için seyyah on beş gününü harcamıştır. Seyyah Ayzab'ta bulunduğu sırada o bölgelerde gerçekleşen savaş yüzünden Hicaz bölgesine yolculuk yapmasının güvenli olmaması sebebiyle planladığı yolculuğunu iptal ederek tekrar Mısır'ın Said bölgesine, oradan da Kahire şehrine geri dönmek zorunda kalmıştır. İbn Battûta eserinde Mısır ile Şam bölgeleri sınırındaki kontrolden bahsetmiştir. Bu iki bölgeye ait topraklara girebilmek için yolcunun elinde izin kağıdının bulunması gerekmektedir. Günümüzde yabancı ülkeye gidebilmek için kullandığımız vize izni gibi XIV. asırda da iki bölge arasında bu sistem mevcuttur. Orta Çağ'daki bu sistem ülkenin güvenli olmasına vesile olmuştur. İbn Battûta bu yolculuğunda Filistin bölgesine ait olan Gazze şehrine gitmiştir. Seyyah Gazze'nin bu bölgeye ait olan büyük şehirlerinden biri olduğunu kaydetmiştir.[97] Gazze'den sonra yolculuk Kudüs şehrine gerçekleşmiştir. Orta Çağ'da günümüzdeki gibi Kudüs şehrini farklı dinlere mensup insanlar ziyaret ederek bu toprakları kutsal saymışlardır. Seyyah Kudüs'e gerçekleşen gezisinde bu şehre ait olan yapılardan, Kutlu Mescit'ten ve onun ölçülerinden söz etmiştir.[98] İbn Battûta Kudüs'e gerçekleştirdiği seyahatinden sonra Suriye'ye ait Hama, Halep şehirlerine devam etmiştir. İbn Battûta'nın Halep'ten sonraki yolculuğu Dımaşk şehrine gerçekleşmiştir. Seyyah kitabında Halep'ten sonra Tizin şehrine gittiğini beyan etmiştir. Seyyah Tizin'in Türkmenler tarafından kurulan yeni bir şehir olduğunu ve buranın mescitlerinin sanatkarca yapıldığını eserine yazmıştır.

İbn Battûta Dımaşk'a giderken Antakya'ya, Ermenilere ait olan Sis şehrine, Suriye'nin güzel limanlarından biri olan Lazkiye'ye ve Dımaşk'a 1 günlük mesafede

[96] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.45.
[97] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.62.
[98] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.65-67.

yer alan Baalbek şehrine uğramıştır. Seyyaha göre Baalbek ile Dımaşk mesafe olarak birbirine yakın konumlanmakta ve aynı anda yapı olarak benzemektedir. Gezginin kaydettiklerine göre Baalbek'in gıda üreten bir şehir olduğunu görmekteyiz. Buranın halkı kendine öz üretimi olan helva yapmak ile Dımaşk şehrine süt göndermekle meşgulmüş. Seyyahların kaydettiği gibi birçok şehre meyve, balık ve diğer yiyecekler diğer şehirlerden gelmektedir. Bu şehirlerin listesine Mekke, Ayzab gibi şehirler girmektedir. Gezgin eserinde kendisinden iki asır önce bu bölgelere seyahat eden İbn Cübeyr'in bölgeler hakkında yazdığı cümleleri kullanmıştır. Orta Çağ İslâm dünyasının en güzel şehirlerinden biri olan Dımaşk şehrini alimler ile seyyahlar sık sık ziyaret etmiştir. İbn Battûta Dımaşk'ın mimari yapıları, hükümdarı, kadıları ve halkı hakkında şehirde kaldığı sürede edindiği bilgileri not etmiştir.[99] Daha sonra ilk başta memleketinden ayrılmasına sebep olan Hicaz bölgesini ziyaret ederek hac farzını yere getirmek için yola koyulmuştur. Gezgin eserinde, Dımaşk'tan Hicaz'a hacılarla beraber yola çıkarak bu bölgede yaşayan ya da Hicaz'a gitmek için bu yolu tercih eden hacıların yolculuk esnasında uğradıkları şehirler ile köylerden ve konakladıkları güzergâhlardan bahsetmiştir. Dımaşk-Hicaz bölgeleri arasında yapılan yolculuk sırasında yolcular çölü aşmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla yolcular çölü geçmek için bölgenin yakınında bulunan Seniyye yerleşim yerinde dört gün gıda temini ve dinlenme gibi hazırlıklar yapmışlardır. Çöl ile denizi geçmek için Orta Çağ'da yolcular 2-3 günlük ya da daha fazla zamanı harcayarak özel hazırlıklar yapmışlar. Seyyah, bu yolculuk esnasında hacıların konakladıkları yerlerden, su kuyularından bahsetmiştir.[100] İbn Battûta bu yolculuğunda önce Medine'yi ziyaret etmiş, sonra Mekke şehrine gitmiştir. Seyyahın eserinden Medine ile Mekke şehirlerinin XIV. yüzyıldaki durumlarını, hükümdarlarını öğrenmekteyiz. Seyyah şehirlerdeki kutlu yerlerden, yapılardan, bölgenin ahalisinden, hükümdarlar ile halkın tanıdık olduğu hikâye, olaylardan bahsederek, iki şehrin hakkında geniş bilgiler paylaşmıştır. Seyyah amacına ulaştıktan, yani hac farizasını yerine getirdikten sonra Medine'den Irak topraklarına doğru hareket etmiştir. İbn Battûta'nın Hicaz bölgesinden Irak ülkesine gerçekleştirdiği yolculuğunu, ondan iki asır önce seyahat eden gezgin İbn Cübeyr de yapmıştı. İbn Cübeyr, yolda bulunan su depolarının Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullah b. Muhammed (ö. 775)'in kızı Ümmü Ca'fer Zübeyde bint Ca'fer (ö. 831)

[99] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.94-116.
[100] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.118.

tarafından yapıldığını eserine eklemiştir.[101] XII. yüzyılda zikredilen su depolarını XIV. yüzyılda da insanlar kullanmışlardır. İbn Battûta; dağlık yerlerden, küçük-büyük köylerden ve Fırat nehrinin kıyısından yürüyerek farklı halkların bulunduğu topraklardan geçip, yolculuk esnasında geçtiği topraklarda yerleşmiş ziyaretgahlara uğrayarak Irak'ın meşhur şehri Basra'yı ziyaret etmiştir. Seyyah Basra'nın durumu, yapıları, yaşamı hakkında bilgiler vermiş ve aynı zamanda bu şehrin belirli bir kısmının harap durumunda olduğunu seyahatnâmesinde belirtmiştir.[102] Basra'dan sonra seyyah tekneye binerek bu şehre 10 mil uzakta bulunan Irak'ın liman şehirlerinden Ubulle'ye varmıştır. Irak'ın meşhur limanı, yabancı tüccarların buluştuğu yer olan Ubulle şehri XIV. asırda bir köy halindedir.[103] Gezgin bu şehirleri ziyaret ettikten sonra Bağdat'a gitmeyi amaçlayarak gemiye binip Fars denizinin Körfezinde yer alan Mâcûl şehrine, oradan da binek hayvan kiralayıp bitki ve ağaç yetişmeyen çölden geçerek Râmiz'e uğrayıp daha sonra Tüster şehrine seyahat etmiştir.

İbn Battûta seyahati sırasında geçtiği yollardan bir daha geçmemek için diğer yolları; yani çölü, dağı ya da nehri geçmek gibi engellere bakmadan yeni yolları, daha önce uğramadığı şehir kasabalardan geçmeyi tercih etmiştir. Bu şehirlere yapılan yolculuktan sonra seyyah Irak'ın İsfahan şehrine uğramıştır. Seyyah bu şehrin büyük bir kısmı harap olduğundan ve bunun sebebinin şehirdeki Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki kavga olduğundan bahsetmiştir.[104] Bu şehirden 3 günlük mesafede Şiraz şehri bulunmaktadır. Şiraz'da kaldıktan sonra İbn Battûta birkaç küçük şehri ve çölü geçip Irak topraklarında yer alan büyük şehirlerden biri sayılan Kûfe'ye yolculuk etmiştir. Kûfe'den bir sonraki şehir Bağdat'tır. Seyyah bu şehrin halkının yaşamı, şehre ait mimari yapıları, batı ve doğu yakası hakkında yazarken bu şehrin bereketli olduğunu da not etmiştir. Bağdat'tan çıkıp yola koyulan gezgin Dicle nehrinin kıyısında yerleşmiş kasabalara tek tek uğramıştır. Bu yolculuk esnasında İbn Battûta Musul, Nusaybin, Sincar, Dârâ, Mardin şehirlerine ve bu şehirlere yakın mesafede yerleşmiş kasaba ve köylere de gitmiştir. Seyyah, Mardin'in İslâm şehirlerinin güzellerinden biri olduğundan ve halkının yünlü giysiler ürettiklerinden de söz

[101] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.153.
[102] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.184-187.
[103] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.188.
[104] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.197.

etmiştir.[105] Bağdat'tan çıkıp Mardin'e yaptığı yolculuk sırasında uğradığı şehir ile kasabalar hakkında da bilgi veren gezgin, Mardin'den sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür. Bağdat'a ulaştıktan sonra seyyah hac yapma amacı ile Mekke'ye yol tutmuş. Mekke'de yaklaşık iki senesini geçiren seyyah tekrar hazırlıklar yaparak yolculuğuna devam edip bu sefer Yemen topraklarına doğru yönelmiştir.

Cidde şehrinden sonraki yolculuk ise deniz yolu ile gerçekleşmiştir. Deniz yolunun tehlikeli taraflarını atlattıktan sonra seyyahın bulunduğu gemi ilk kez demirini Sevâkin adasına atmıştır. Sevâkin adası Mekke şehrine gıda ihracı yapan adadır.[106] Bu adadan sonraki güzergâh ise Halî ülkesidir. İsmini zikrettiğimiz ülkenin topraklarından ayrıldıktan sonra gezgin gemiye binip farklı limanlarda duraksayarak Yemen'in Zebîd şehrine ulaşmıştır. Ülke sultanının payitahtı olan Taizz şehri ise İbn Battûta'nın bir sonraki uğradığı şehri olmuştur. Seyyah Yemen topraklarına yaptığı yolculuğu esnasında bu diyara ait birçok şehri gezmiştir. Örneğin Yemen'in Bahr-i A'zam sahilinde yerleşmiş Aden limanı seyyahın gezdiği şehirlerden biridir. Bölgenin meşhur limanlarından olan bu şehre Hint ülkesinin büyük gemileri demir atmaktadır.[107]

Aden limanından sonra gezgin seyahatini Afrika kıtasına gerçekleştirmiştir. Yemen'in Aden limanından deniz yolu ile 4 günlük yolculuktan sonra seyyah Afrika'nın Zeyla şehrine varmıştır. Gezgin Afrika'nın Doğu bölgesi sahilinde yerleşmiş bazı şehirlerini gezmiştir. Zeyla'dan bir sonraki şehir ise 15 günlük mesafede yer alan Makdeşav'tır. Şehrin ahalisi zengin tâcirlerden oluşmakta olup, bu tâcirler diğer yabancı ülkelere ürettikleri kumaşı ihraç etmekle meşgulmüş.[108] Bu şehirden bir gemiye binerek Menbesâ adasına yolculuk eden seyyah ada halkının genel olarak yaşam tarzından söz etmiştir. Gezgin, adadan gemiye binerek Doğu Afrika'nın sahilinde yer alan Kulva şehrini gezmiştir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şehirlere gerçekleşen yolculuktan sonra İbn Battûta Yemen'e dönerek, okyanusun kıyısında yer alan Zafâr şehrine ve Umman'a gezisini devam ettirmiştir. Bu diyarlarda bulunan Hâsik limanına ve limandan 4 günlük mesafede yer alan Lum'ân adasına, Masîra adasına ve deniz kıyısında yerleşmiş kasabalara da uğramıştır. Umman'dan sonraki yolculuk ise İran'ın deniz kıyısında bulunan Hürmüz adasının Ceravn şehridir.

[105] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.231.
[106] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.239.
[107] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.244.
[108] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.245.

"Burası Hind ve Sind ülkelerinin ana limanıdır".[109] Bu ülkelerden gelen tüccarlar adaya gelip ticaret yapmakla meşgulmüş. Gezgin, yolculuktan sonra tekrar hac farizasını yerine getirmek için hazırlıklar yapıp Hicaz bölgesine doğru yola koyulmuştur. Gezgin Cevarn adasında gemiye binip karaya indikten sonra binek hayvan kiralamıştır. Eserinde bu binek hayvanları Türkmenlerden kiraladığını ve önlerinde olan şiddetli rüzgâr ile bu yollarda yolculuk eden insanların arasında meşhur olan çölü geçmek için hazırlıklar yaptığını belirtmiştir.[110] Çölü geçtikten sonra ilk uğradığı şehir ise bağlı bahçeli Kevristan'dır. Bu topraklarda birkaç şehri gezdikten sonraki güzergâhı ise Bahreyn'dir. Bahreyn'den sonra Mekke ile Medine'ye giden seyyah dönüşte Cidde şehrine uğramıştır. Gezgin bu yolculuğuna devam ederek Cidde şehrinden sonra farklı farklı yabancı toprakları gezip Mısır'ın Said bölgesine ait olan şehre ulaşmıştır. Oradan da Kahire'ye ve daha sonra ise Şam'a gitmiştir.

Yeni kıtalar ile yabancı topraklara gitmeyi ve yolculuk ettiği ülkelerin ahalisinin yaşamını merak eden İbn Battûta, Anadolu topraklarını seyahate başlamıştır. Seyyahın Anadolu'da ilk ayak bastığı şehri Alâyâdır.[111] Daha sonra sırayla Antalya, Ekrîdûr, Kulhisâr, Lâdik, Muğle, Milas şehirlerini gezip bu yerleşim yerlerinin ahalisi, doğası ve şahit olduğu hikâyelerden seyahatnâmede bahsetmiştir. İsimlerini zikrettiğimiz şehirlerin yanı sıra Anadolu'nun diğer yerlerine de yolculuk yapmıştır. Gezginin bir sonraki güzergâhı Kûnya şehridir. Bahçelerle çevrili olan şehrin ahalisi yabancı topraklara kayısı ihraç ederek yaşamlarını sürdürmekteydi. O dönemlerde Anadolu'nun kaliteli halı üreterek yurt dışına ihraç eden şehri ise Aksaray'dır. Daha sonra İbn Battûta Nekte ve Kaysârya'ya ayak basmaktadır. Seyyah, sıra ile gezdiği Sivas, Amasya, Kümiş, Erzencân ve Erze'r-Rum şehirlerini eserine eklemiştir. Birkî, Yezmîr, Mağnîsiye, Bergama, Balîkesrî, Bursa, Yeznîk, Sakarî, Bôlî, Kastamûnya ve bu şehirlerin yanında yerleşmiş köy ve kasabalara da uğramıştır. Bu gezinti sırasında seyyah şehirlerin güzelliği, çarşılar ile camileri, ahalisi ve yaşadığı hikâyeleri, gezdiği bazı şehirlerin sultanları hakkında eserinde bilgi vermiştir. Gezginin Anadolu topraklarına ait yaptığı yolculuğun son şehri Sanûbtır. Seyyah Sanûb'un güzellikleri, yeşilliği ile şehre bağlı kasabaların sayısını belirtmiştir.[112] İbn Battûta gezmeyi, yeni yerleri keşfetmeyi seven Orta Çağ seyyahlarındandır.

[109] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.264.
[110] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.266-267
[111] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.273.
[112] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.307.

Gördüğümüz gibi bu yüzyıllarda yolcular araç olarak gemi ya da binek hayvan kiralayarak bir yerden diğer yere ulaşmışlardır. Gezgin Sanûb şehrinde bir aydan fazla kalmakta olup oradan gemi kiralayarak Kırem şehrine doğru yolculuğuna devam etmiştir. Kiraladığı gemi ile Karadeniz'den geçerek Deşt-i Kafcak ülkesine ayak basmıştır.[113] Ülkenin liman şehirlerinden olan Kefâ'ya atla çekilen bir araba kiralayarak gittiğini not etmiştir. Bu diyarlarda yaşayan insanların araçları arabadır. Bu arabayı ata ve bazen develere bağlayarak bir yerden diğer yere gitmek için kullanmışlar. Arabaları insanlar kiraya alarak istedikleri yerlere böylece ulaşmışlar.[114] Deniz kenarında yer alan Kefâ şehrinin ahalisinden, dinlerinden bahsetmiştir. Kefâ'dan bir sonraki yolculuk ise Kırem'e gerçekleşmiştir. Seyyah bu sefer de araba kiralayarak Kırem'e ulaşıp oradan yolculuğu Serâ şehrine devam etmiştir. Serâ yolculuğu esnasında gezgin Deşt-i Kafcak topraklarına ait birçok yerleşim yeri, yaşadığı olaylar, halkın yaşam tarzı ile yemekleri hakkında değerli bilgiler bırakmıştır. Sonra sırayla seyyahın belirttiği gibi Türk ülkelerinin en bakımlı şehirlerinden biri olan Macar gitmiştir.[115] Gezgin Bişdağ'dan Bulgar şehrine yolculuk yapmıştır. Bu topraklara İbn Battûta'dan daha önce Orta Çağ'ın meşhur seyyahlarından olan Süleyman et-Tâcir ve İbn Fâdlan da seyahat etmiştir. İsimlerini zikrettiğimiz iki seyyah kendi eserlerinde bu diyardan, özelliklerinden bahsetmiştir. Bahsettikleri yerleşim yerinin özelliği mevsimlere göre zamanın uzayıp kısalmasındadır. Bu özellik İbn Battûta'nın dikkatini de çekmiş ve gezgin o diyarlara kılavuz tutarak yolculuk etmiştir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz gezginler eserlerinde Karanlık Ülkesinden ve bu ülkenin halkı ile oraya giden tüccarlardan söz etmiştir. İbn Battûta Karanlık ülkesine gitmek istemiş fakat yolculuğun zorluklarını göz önüne alarak kararından vazgeçmiştir. Bu ülkeye gitmese de oraya giden tâcirlerden ve oranın ahalisi ile yaptıkları alışveriş türlerinden eserinde bahsetmektedir.[116] X. yüzyılın seyyahı İbn Fâdlan benzer bilgileri seyahatnâmesinde paylaşmıştır. İsimlerini verdiğimiz iki gezginin yaşadığı yıllar arasında dört asır olup Karanlık ülkesinin ahalisinin bu dört asır içinde yaşam tarzlarını değiştirmeden devam ettiklerini öğrenmekteyiz.

Seyyah İtil nehrinin kenarında yerleşmiş Hacı Tarhan şehrine yolculuk etmiştir. Bu şehirden sonra gezgin uzak diyarlara, Kustantîniye'ye doğru yola

[113] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.310.
[114] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.311-312.
[115] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.316.
[116] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.325.

koyulmuştur. Önce Rus dağları ile arasında 1 günlük mesafe olan Ürkek şehrine gidip, Rus halkının görünüşü ile yaşamı hakkında notlar almıştır.[117] Seyyah her gittiği yerin ahalisinin görünüşü, yaşamı ile âdetlerinden eserinde bahsederek bilgiler bırakmıştır. Seyyah deniz kıyısında yerleşmiş liman şehri olan Surdak'a, oradan da Bizans ülkesine yönelmiştir. Bizans topraklarının Mehtûlî kalesine de gitmiştir. Kustantîniye'yi seyyah hayret içinde anlatmıştır. Bu şehrin ikiye ayrıldığından, ortasından akan Boğazın üstünde yer alan fakat zaman geçtikçe harap olan köprüden, değerli tarihi yapı Ayâ Sûfiyâ'dan, manastır ile kiliselerden, hükümdar ile halkından uzun uzun bahsetmiştir.[118] Seyyah Kustantîniye'de yaklaşık bir ay kalmıştır. Bir ay içinde şehri gezip şehrin ileri gelenleri ile tanıştıktan sonra tekrar Hacı Tarhan şehrine doğru yola koyulmuştur. Atalmış şehre ulaştıktan sonra bu diyarların hanı Uzbek Han (ö. ?)'ın payitahtı olan Serâ şehrine yolculuk etmiştir. Serâ'dan 10 günlük mesafede yer alan Serâcûk'a da uğramıştır. Gezgin bu şehirlerin durumundan ve çok farklı milletin bir şehirde yaşadığından söz etmiştir. Serâ şehrinde Müslümanlar ile Hristiyanlar beraber yaşamakta olup şehrin ahalisi çok farklı milletten oluşmakta ve her milletin kendine ait semtleri bulunmaktaydı.[119] Orta Çağ'da bu tür şehirlerin çok sayıda ve her kıtada olduğunu seyahatnâmelerden öğrenmekteyiz. Örneğin Frenklere ait şehirlerde Müslüman semtleri mevcuttu. Seyyah Serâcûk şehrinden 30 günlük mesafede konumlanan Uzbek Han'ın himayesindeki Huvârezm'e gitmiştir. Yolcular Serâcûk'tan Huvârezm'e ulaşmak için bu iki şehrin arasında bulunan çölü geçmişler. Bu diyarda yolcular bir yerden diğer yere ulaşmak için atlara bağlanmış arabaları kullanmışlardır.[120]

Gezgin develer kiralayarak kumulun olduğu yeri geçip Kât ve Vebkent şehirlerine varmıştır. Bu iki şehir Huvârezm ile Buhara arasında yer almaktadır. Vebkent halkı bu diyarlarda kuru üzüm ile allû meyvelerini yabancı ülkelere ihraç etmiştir. Gezginin yolculuk ettiği ülkelerde, diğer ülkelere çeşitli ürünler ihraç eden çok sayıda şehir bulunmaktadır. Örneğin bir şehrin ahalisi halı dokuyup ticaret yapıyorsa, diğer şehir meyve yetiştirerek ticaret yapmaktaydı. İklimi soğuk yerler ise başka ülkelere kürk satmaktaydı. Her coğrafyanın kendine has özelliklerini görmekteyiz. Böylece İbn Battûta yeşillik ve bahçelerle çevrili Orta Çağ'ın meşhur

[117] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.330.
[118] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.336-339.
[119] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.342.
[120] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.343.

şehri Buhara'yı da gezmiştir. Gezgin Semerkant'a giderek o dönemlerdeki şehrin tarihi yapıları ile birçok kısmının harap olduğunu belirtmiştir.[121] Nesef ve Tirmiz şehirlerine uğradıktan sonra Ceyhun Nehri'ni, daha sonra kumulları olan toprakları geçip, Belh'e varmıştır. Seyyah bu diyarları anlatırken kumul yerlerden geçtiğinden eserinde söz etmiştir. Demek ki o dönemlerde bu coğrafyada kumullı yerler çokça bulunmaktadır. Horasan diyarının büyük şehirleri olan Belh, Herat, Tûs, Meşhed, Serahs, Nîşâbur'u sıra ile gezmiştir. Bunların her biri Orta Çağ'ın meşhur şehirlerinden sayılmaktadır. Gezgin eserinde Horasan diyarının her şehri hakkında bolca bilgi vermiştir.[122] Daha sonra İbn Battûta yolculuğuna devam ederek Gazne'ye ayak basmıştır. Seyyah Gazne'nin durumunu anlatırken eskiden çok büyük bir şehir statüsünde olan bu şehrin yarısının harap olduğunu belirtmiştir. Gazne'den sonra Kâbul'e giden İbn Battûta, bu yerin köy halinde olduğunu yazmıştır.

Bir sonraki yolculuk ise Sind diyarına gerçekleşmiş. Seyyah Sind bölgesine ait şehirleri sırayla gezip, nehri geçerek ilk Cenânî şehrine daha sonra ise Sîvesitân'a ayak basmışır. Gezginin amacı Sind bölgesinden Hind ülkesine geçmekti. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Sind ülkesinin iki şehrinin yerleşim yerleri ile yaşam koşulları hakkında gezgin seyahatnâmesinde bilgiler vermiştir.[123] İnsanların yaşam kültürleri coğrafi yerleşime göre değişmektedir. Örneğin bozkırlarda yaşayan insanlar ile deniz kıyısında yaşayan insanların yaşam kültürleri birbirinden farklı olmaktadır. Seyyah Sind nehrinin kıyısında yerleşmiş şehirleri tek tek gezip sonunda bu ülkenin merkezi olan Multân şehrine ulaşmıştır. Orta Çağ'da Sind ve Hind ülkelerinin sınırlarına giriş yaparken görevliler gelen tüccarlar ile yabancıların mallarını tek tek kontrol etmekteydi. Seyyah yolculuk esnasında birkaç kez böyle bir durumla karşılaşmıştır. Multân'a ayak basan yabancı insanların malları mutlaka kontrolden geçirilirdi.[124] Günümüzde olduğu gibi sınır dışı giriş çıkışlarda yolcuların eşyalarının kontrolden geçirilmesine Orta Çağ'da da önem verilirdi. Sind'in merkezi olan Multân şehrinden sonra İbn Battûta, Hind ülkesinin sınırları içinde olan Abûher ve Acûdehen isimli iki şehri ziyaret etmiştir. Seyyahın dediğine göre bu ikisi küçük şehirlerdir. Sersetî, Hansî, Mes'ûdabad şehirleri arası 2-4 günlük mesafe olup gezgin bu şehirlere uğradıktan sonra Hind ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye varmıştır. Seyyah bu şehrin büyük alana,

[121] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.362.
[122] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.365-374.
[123] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.381-382.
[124] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.386.

güzelliğe sahip olduğundan, hatta Dilhî'nin daha önce gittiği şehirler arasındaki en büyüğü olduğundan söz etmiştir.[125] Her bir ülkenin merkezi olan şehri yani büyük şehri vardır. Böyle şehirlerde genellikle ülke hükümdarı oturmaktadır. Merkez şehirlerde ülkenin büyük cami ve pazarları, güzel mimari yapıları yer almıştır. Ülkelerin merkez şehri hep kalabalıktır. Bu belirttiğimiz kriterlerin hepsi o dönemlerde Dihlî şehrinde de mevcuttu. Hindistan'ın merkezi olan Dihlî'de belirli bir süre kaldıktan sonra seyyah Çin ülkesine gitmek amacıyla yola koyulmuştur. Bu yolculuk sırasında gezgin Hindistan'ın birçok şehrini gezerken başından farklı hikâyeler ile zorluklar geçmiştir. Seyyahın gezdiği şehirler şunlardır: Tilbet, Avu, Hîlû, Beyâna, Kovil, Alâpur, Kâliyûr, Perven, Kacerrâ, Cendyerî, Zîhar, Devletabad, Nezerbâr, Sagar. İsimleri geçen şehirlerin her biri, birbirinden çok farklıdır. Seyyah bu şehirlerin çarşılarından, halkından, şehirlerin emirleri, tanık olduğu farklı hikâyeler ile ziyaret ettiği insanlardan bahsetmiştir.[126] Her yeni yere giden seyyahın not aldığı konular ise daha önce kendi ikamet ettiği yerlerde rastlamadığı şeylerdir.

IX-XIV. yüzyıllarda seyahat eden Müslüman gezginler arasında yer alan İbn Battûta diğer seyyahlara göre daha çok kıta ve ülke gezmiştir. Seyyah Hindistan'ın şehirlerini gezip kültürünü tanıdıktan sonra Çin'e gitmek amacıyla Kalikût limanından yola çıkmıştır. Gezgin Hindistan topraklarındaki Kalikût şehrine gidene kadar bu ülkenin hükümdarına itaat eden birkaç hükümdara ait topraklardan geçip onların hakkında bazı bilgiler vermiştir.[127] Seyyahın anlattıklarına göre amacı olan Çin seferi, şiddetli deniz dalgalarından dolayı gerçekleşememiştir. Fakat bu sefer İbn Battûta rotasını Zîbetülmehel (Maldiv) adalarına çevirmiştir. İsmi geçen yer, birçok adadan ve her bir ada ise bölgelerden oluşmaktaydı.[128] Adalardan, daha önce yukarıda seyahatlerinden söz ettiğimiz gezginler de eserlerinde bahsetmiştir. Adaların iklimi, yetişen ağaç ve bitkileri, ahalisi, diğer kıtalardaki gibi kendine hastır. İbn Battûta, Zîbetülmehel adasında hayatının birkaç senesini geçirmiş olup bu süreçte adadaki yaşamı yakından tanıyarak eserinde bol bilgi vermiştir.[129] Sözünü ettiğimiz Zîbetülmehel'i oluşturan adalar ile bölgeleri gezip tanıdıktan sonra seyyah Seylân adasına doğru yolculuğuna devam etmiştir. Zîbetülmehel adası ile Seylân adası arası

[125] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.397.
[126] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.492-532.
[127] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.533-546.
[128] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.555.
[129] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.555-576.

deniz yolu ile 9 gün tutmuştur. Seyyahın bir sonraki durağı olan Seylân adası da diğer adalar gibi kendine has güzel bir yerdir. İbn Battûta'nın eserinde ada hükümdarı ve ona ait mallar, bu adada yaşayan hayvan türleri ile değerli taş türleri, doğa güzelliği ve Serendîb dağı hakkındaki bilgilere rastlamaktayız.[130] Seyyah adada kaldıktan sonra tekrar geldiği Zîbetülmehel adasına geri dönerek orada zaman geçirip daha önce ayak basmadığı Bengâle ülkesine deniz yoluyla ulaşmıştır. Gezgin gittiği yeni ülkelerde yaşadığı hikâyeler, ülke hükümdarları ve halkı hakkında bilgi verirken aynı zamanda gittiği şehirlere ait bina ve pazarlardan da söz etmiştir. Örneğin ülkeye yaptığı yolculuk esnasında seyyahın dikkatini bu ülkedeki gıda ve eşya fiyatları çekmiştir. Gezginin eserindeki bilgilere göre Bengâle, halkı ve oraya gelen yabancılar için bolluk ve ucuzluk içinde olan bir ülkedir[131]. Bu ülkede geçirdiği süre zarfında seyyah, ülkenin diğer şehirlerine giderek zaman geçirmiştir. Daha sonra bu topraklardan akan ırmak üzerinde seyahatine devam ederek yeni yerleri keşfetmiştir. Bengâle ülkesinden sonra İbn Battûta, Câva adasına gitme niyetiyle gemiye binerek bir sonraki yolculuğuna başlamıştır. Gezi sırasında gezgin farklı bir yaşam süren milletlerin ülkesine yani Berehnekâr halkına rastlamıştır.[132] Gezgin tanık olduğu halkların yaşamlarını ve kültürlerini not ederek eserinde yeni nesle büyük bir bilgi bırakmıştır. Gezilerinde şahit olduğu halklar hakkında diğer bölümümüzde daha geniş bir şekilde bilgi vermekteyiz. Berehnekâr ülkesi kendine has yaşamı ve kültürü ile seyyahın ilgisini çekmiştir.

Seyyah Câva Adasını ve adaya komşu olan Tavâlis ülkesine de getmiştir. Tavâlis'ten Çin'e deniz üzerinden seyahat ederek ulaşmıştır. Çin'e hayranlık duyan seyyah, ülkenin kendine has özellikleri ile yaşam tarzına bakarak, Çin'in bolluk içinde yaşadığı ve diğer ülkelere benzemediği hakkında yorumlarda bulunmuştur.[133] Çin topraklarını gezip büyük şehirlerine yaya olarak veya nehir üzerinden geziler yaparak ziyarette bulunmuştur. Ayrıca gezginin Çin ülkesini gezmesi sırasında ilgisini çeken, güvenliktir. Ülke sakinleri ile yabancıların Çin topraklarını güven içinde gezebilmeleri seyyahin dikkatini çekmiştir. Çok sayıda ülke gezip, başından geçen farklı hikâyeler ile olaylardan sonra seyyah için güvenlik meselesi önemli bir husus olmuştur. İbn Battûta'nın seyahatnâmesinden öğrendiğimiz gibi Çin ülkesi gezginlere yolculuk

[130] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.577-583.
[131] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.594.
[132] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.600.
[133] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.612.

yapmaları sırasında güvenlik hususunda çeşitli imkânlar sunmuştur.[134] Gördüğümüz gibi XIV. yüzyılda Çin hükümdarları yukarıda bahsettiğimiz imkânları sağlayarak ülke halkının güvende olmasına büyük bir önem vermiştir. Gezgin kendisinden daha önce yaşayarak Çin'in o yüzyıllarda da büyük bir liman sayılan Kanton ve diğer büyük şehirlerinin ziyaretinde bulunan seyyahlar gibi isimlerini belirttiğimiz şehirlere yolculuk yapmıştır. Çin hükümdarının ikamet ettiği Hânbâlık şehrine gitmek için yaklaşık üç ay zaman harcanmıştır. Gezgin söz ettiğimiz şehre doğru yolculuk ederken Çin'in birkaç büyük şehirlerine uğramıştır. Örneğin Sînussîn, Zeytûn şehirleridir. Zeytûn'dan yaya olarak 10 günlük bir yolculuktan sonra seyyah Kancanfû şehrine ulaşmıştır.[135] İbn Battûta Kancanfû'dan Hansâ'ya ulaşana kadar bu iki şehrin arasında yer alan yerleşim yerlerine uğramıştır. Hansâ'dan yola koyulan yolcu ise 64 günden sonra Hânbâlık'a ulaşmıştır. Yukarıda söz ettiğimiz Çin'in şehirlerine yolculuk yapan gezgin Samudra'yı geçerek Hindistan topraklarına geri dönmüştür.

Kalikut'tan sonra seyyah Çin, Hindistan ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz adalara seyahatini nihayete erdirerek daha önce de bulunduğu Arap Yarımadasında yer alan Zafâr topraklarına doğru yol almıştır. Böylece Arap Yarımadasında yer alan limanları, büyük küçük şehirleri gezip bazılarında 3-4 gün dinlenerek zaman geçirip İran'ın Şîraz şehrine ulaşmıştır. Daha önce bu toprakları gezen İbn Battûta tekrar İran'ın sınırlarında yerleşmiş meşhur şehirlerini ve Irak'a ait şehirleri gezip Bağdat'a varmıştır. Daha sonra Suriye topraklarına ait şehirlere sıra ile uğrayıp Kudüs'e yol tutmuştur. Kudüs, Gazze, Mısır şehirleri, Hicaz bölgesi, Tunus toprakları, Fas ve Sardunya adasına sırayla yolculuk yapmıştır.[136] Yukarıda bahsettiğimiz yerlere uğrayan seyyah yolculuk esnasında daha çok şehir ile kasaba isimlerini vermiştir. Bazı yerlere sadece uğrayarak bazı yerlerde ise bir aydan fazla kalarak zaman geçirip sonunda ülkesi Fas'a dönmüştür.

Bunca kıta ve ülkeleri, birbirinden farklı halk ve kültürleri gezip hayatının yarısından çoğunu seyahate harcayan İbn Battûta yurdu olan Tanca'ya geri dönmüştür. Memleketinde zaman geçirdikten sonra gezgin tekrar yeni ülkeleri keşfetmek için yola koyulmuştur. Bu sefer seyyah Endülüs bölgesine doğru yol almıştır. Endülüs'ün Marbela, Malakka, Belleş, Garnâta, Ronda şehirlerini ve Endülüs köylerini tek tek

[134] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.615.
[135] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.621.
[136] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.637-650.

gezerek bu bölgelerde zaman geçirmiştir.[137] Seyyahın dediklerine göre yukarıda isimlerini söz ettiğimiz şehirler Endülüs'ün büyük şehirlerindendir. Malaka şehrinde topraktan yapılmış türlü kaplar farklı boyalardan geçirerek diğer ülkelere ihracat edilmekteydi.[138] Gırnata Endülüs'ün en büyük merkezi şehri sayılmıştır.[139] Gırnata tarihe paha biçilmez eserler bırakan seyyahların yurdudur. Gezgin söz ettiğimiz bölgeyi gezdikten sonra tekrar yolculuğuna devam etmiş; bazen gemiye binerek bazen ise yaya yürüyerek, o yerleşim yerlerinde yer alan şehirlerde birkaç ay zaman geçirip Fas'a geri dönme amacına ulaşmıştır. Seyyah gezisine ara vermeden yeni yerleri keşfetmeye hazırlanarak Afrika kıtasına doğru yola koyulmuştur. Batı Afrika'ya yaptığı seyahatindeki ilk ayak bastığı şehir Sicilmâsa'dır.[140] Burada zaman geçirdikten sonra 25 günlük mesafede yer alan, çöle benzeyip hiçbir yeşillik yetişmeyen Doğu Afrika'daki Tegâzzâ isimli köye ulaşmıştır. Köy ahalisi bu yere has tuzu üreterek yaşamlarını sürdürmekteydi.[141] Tegâzzâ köyünden sonra çöl bölgesi yer almıştır. Çölün kaç km karede yer aldığı belli değildir, fakat seyyahın bilgilerine göre Sicilmâsa şehrinden ayrıldıklarından iki ay zaman geçtikten sonra gezgin ve beraberinde yolculuk yapan kafilenin İyvallâten şehrine ayak basmıştır. Demek ki bu iki şehrin arasında yer alan ve hiçbir canlı ve bitki bulunmayan çöl oldukça geniştir. İyvallâten şehri ile Mâllî arası 24 günlük mesafededir. İbn Battûta'nı Mâllî'de yetişen daha önce hiç rastlamadığı ağaçlar, yerli halkı, bu ülkenin kedine has ve başka ülkelere benzemeyen yaşamları ve kültürü şaşırtmaktadır. Mâllî'de hayatının yaklaşık bir yılını geçiren gezgin Afrika kıtasının diğer ülke, şehirlerine gitmeye ve yeni yerleri keşfetmeye devam etmiştir. Kurî Mensâ, Mîme, Tunbuktû'ya gittikten sonra Kavkav'a (Gao) ulaşmıştır. Kavkav Afrika'nın Nijer nehrinin kıyısında yer alan büyük bir şehirdir.[142] Burada bir ay kaldıktan sonra gezgin Berberî kabilesinin ülkesi olan Berdâme ülkesine ve yakın mesafede yer alan Tekeddâ şehrine gitmiştir. Yurduna doğru yol tutan seyyah söz ettiğimiz şehirden çıkıp çöl bölgesinden yaklaşık bir aylık yolu geçerek Berberî kabilesine ait Hekkâr ülkesine daha sonra ise Bûdâ ismiyle tanılan Tuvat diyarına yolculuk etmiştir.[143]

[137] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.651-658.
[138] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.656.
[139] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.657.
[140] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.660.
[141] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.660.
[142] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.681.
[143] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.685-687.

Hayatının yarısından çoğunu seyahate adayan, günümüzde ismi dünyaca meşhur olan, gezip şahit olduklarını, geçirdiği zorlukları, daha önce rastlamadığı kültürleri, Orta Çağ'da yolculuk yapan gezginlerin durumlarını ve o yüzyılda yaşanan tarihi olayları içiren eserin yazarı İbn Battûta dünyanın yarısını gezip ülkesine geri dönerek hayatının senelerini harcayan yolculuğunu Fas ülkesinde noktalamıştır.

1.3. SEYAHATIN ZORLUKLARI

Günümüze kadar elimize ulaşmış seyahatnâmelerin yazarları eserlerini farklı koşullarda yazmıştır. Yukarıda isimlerini belirttiğimiz seyyahlar birbirinden farklı asırlar ve ülkelerde yaşamıştır. Gezginlerin ayrıştığı diğer nokta ise yolculuk ettikleri yeni kıtalarda dikkatlerini farklı hususların çekmesidir. Örneğin Maldiv Adaları'nın hükümdarının kadın olması, Afrika kıtasında yetişen ağaçlar, Sibirya'nın soğuğu gibi daha önce tanık olmadıkları hususlardır. Her yapılan işin iki tarafı vardır. Yapılan işin sonucu ile bu sonuç elde edilene kadar olan zorluklar. Seyahatnâmeleri okurken seyyahların bir bölgeden, ülkeden diğerine ulaştıklarını, iki bölge, ülke arasındaki mesafeyi, kullandıkları araçları okuyup öğrenebiliriz. Fakat yolculuk sırasında seyyahın yüz yüze geldiği zorluklar göz ardı edilmektedir. Bu çağda seyahat eden gezginlerin tercih ettikleri bu tür yollarda olan zorluklardan biri ise deniz yolculuğu sırasındaki deniz fırtınası ve deniz rüzgârıdır. İran'dan Hindistan ile Çin'e giden Süleyman et-Tâcir yolculuk sırasında bu felaketle karşı karşıya gelmiştir. Süleyman et-Tâcir'in dediklerine göre İran'dan Çin'e giden gemilere deniz hortumu zorluklar çıkartmıştır.[144] Deniz hortumu oluştuğu zaman denizin üzerindeki her şeyi büyük bir güçle denizin her tarafına sıçratmaktadır. Aynı anda yağan güçlü yağmur nedeniyle gemiler büyük felaketle yüz yüze gelmektedir. Seyyahların başlarından geçirdikleri bir diğer zorluk ise denizde oluşan yangınlardır. Bu yangınlar sırasında gemiler yanar tüccarlar ölümle karşı karşıya gelir, kendilerini kurtarma çabasındayken getirdikleri mallarını kaybeder. Deniz üzerinde yolculuk yapan insanlara zorluk çıkaran diğer bir durum ise yağmadır. Yani yolculukları sırasında yağmacılar tarafından kendilerine yabancı olan topraklarda ya da deniz üzerinde mallarının yağmalanmasıdır.

Bağdat'ın kışına alışan İbn Fâdlan ise İdil Bulgarlarının topraklarına gerçekleştirdiği yolculuk sırasında hava şartlarından dolayı zorluklarla karşılaşmıştır.

[144] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.22.

Örneğin Hârizm'de kışın hava Bağdat'ın kışına göre daha serttir. Buhara'dan Hârizm'e yolculuk sırasında seyyah şiddetli soğuktan dolayı çektikleri sıkıntılar ile kısa mesafeyi uzun sürede geçmiştir. Şiddetli kar yağışı ile ortaya çıkan ayaz koşullarından yürümekte zorlanan heyet kışın soğuğu ile yüz yüze gelmiştir.[145] Gezginin başından aynı sıkıntı Cürcaniye'de de geçmiştir. Söz ettiğimiz bölgelerde kış mevsiminin sert bir şekilde geçmesinden dolayı bu gezinti sırasında da karın çok miktarda yağması, develerin bu yolculuğa dayanamamalarına sebep olmuştur. Seyyah eserinde Hârizm ile Cürcaniye'de yaşadığı soğuğu anlatmıştır. Türk kabilelerinin topraklarını gezdiği zaman soğuk olmadığını ve bu kabilelerin yaşadığı bölgenin kış koşullarının daha şiddetli olduğundan da eserinde bahsetmiştir. Bu yolculuğa hazırlanırken giydikleri kat kat kıyafetler seyyaha aksine yarar yerine zarar getirmiştir.[146] Yağan karın miktarından dolayı yürüyemeyen gezgin bir de bu kıyafetlerinin yükünü çekerek yaya gerçekleşen gezinti sırasında zorlanmıştır. Hava durumu zorluklarının yanı sıra gezginlerin bir diğer karşılaştıkları sıkıntı ise yabancı topraklarının ahalilerinin yabancıları tutuklamaları gibi ihtimallerden dolayı bazı topraklarda yolculuğu korku içinde geçirmeleridir. Örneğin Türk kabilelerine yapılan yolculuk sırasında İbn Fâdlan ve arkadaşları Oğuz kabilesine ait topraklardan geçerken bu kabilenin kumandanının yanına gitmiştir. Kumandan, bu heyetin topraklarından diğer Türk kabilesinin toprağına geçmelerine izin verip vermeme fikrini bir haftalık zaman içerisinde düşünmüştür. Bu günler içinde İbn Fâdlan ve beraber yolculuk ettiği heyetteki insanlar büyük bir korku içinde hayatta kalıp kalmayacakları için endişelenmiştir. Fakat Oğuz kabilesinin kumandanı yanındaki insanlarla konuşup bu heyetin serbest gezmelerine izin vermiştir.[147] Benzer sıkıntıyı Ebû Dülef'in birinci risalesinde görmekteyiz. Ebû Dülef birinci risalesinde bazı Türk kabilelerini korku içinde geçtiğini söylemiştir. Demek ki bazı Türk kabilelerin ahalisi yabancı heyetlerin topraklarından geçmelerine pek hoş bakmamıştır. Yolculuk sırasında seyyahlar dediğimiz gibi hava şartlarından ya da insanların yaşam tarzlarından ve yeni ayak bastıkları bölgelerin farklılıklarından dolayı gezi sırasında sıkıntılarla karşı karşıya gelmiştir.

[145] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.5.
[146] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.9.
[147] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, ss.17-18.

İbn Fâdlan'ın günümüzde Rusya'ya ait olan bölgelere gerçekleşen yolculuğu sırasında bazı yerleri yaya olarak bazı bölgeleri ise gemi, deve gibi taşıtları kullanarak geçmiştir. Gezginlerin karşılaştığı bir diğer zorluk ise bir bölge ile diğer bölgeyi birbirinden ayıran nehirleri geçmektir. İbn Fâdlan'ın eserinden gördüğümüz gibi X. yüzyılda yolcular için deniz ile nehri aşmak hayatta kalmak için mücadele etmek demektir. Peçeneklerin yaşadığı bölgeden Bulgarların yaşadığı bölgeye doğru devam ederken Yayık Nehri'ne rastlamıştır. İbn Fâdlan'ın dediklerine göre Yayık çok hızlı akan bir nehirdir.[148] Diğer bölgelere geçmek için insanlar bu nehri geçmek zorundadır. X. yüzyılda insanlar nehirleri geçmek için kelekler kullanmıştır. Bu nehrin hızlı akışından dolayı bu yüksek hız kelekleri devirmekte olup kelekte olan insanlar nehirde boğularak canlarını teslim etmiştir. İbn Fâdlan'ın İdil Bulgarlarına gerçekleştirdiği bu yolculuk sırasında yaşadığı bir diğer sıkıntı ise bu nehri geçmektir. Seyyah eserinde bu nehri büyük zorluklar çekerek geçtiklerini kaydetmiştir.[149] Büyük zorluklar içinde neler olduğunu seyyahın neler yaşadığını tahmin bile edemeyiz. Nehri geçerken boğulan insanlarla hayvanları görerek aynı hareketleri yaparak tek niyetleri nehri geçmek olması o yüzyılda söz ettiğimiz bölgelerde yaşayan insanların bir tek dileğidir.

İbn Fâdlan Başgırdlar kabilesinden bahsederken onlardan korktuğunu saklamadan seyahatnâmesinde not etmiştir. Korkma sebebi ise bu kabileye mensup şahısların birisine kızdığı zaman kolay bir şekilde başlarını kesmeleridir.[150] Seyyahın kaydettiği bu bilgiden Başgırd kabilesine mensup insanların çabuk sinirlenen bir karaktere sahip olduklarını görmekteyiz. İbn Fâdlan'ın büyüdüğü kültür ile bu kabilenin ahalisinin kültürü arasında büyük bir fark görmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz gibi farklı asırlarda, başka ülkeleri gezen seyyahların yolculuk sırasında karşılaştıkları zorluklar birbirinden farklı olmuştur. Misal kış mevsiminde Sibirya bölgesine yolculuk yapan İbn Fâdlan'ın hissettiği soğuk ile aynı mevsimde Hicaz bölgesine yolculuk yapan insanın hissedeceği soğuk aynı değildir. Her bir bölgenin kendine ait hava durumundan dolayı ortaya çıkan zorluklar yolcuları birbirinden farklı problemlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Dediğimiz gibi bazıları Sibirya'nın soğuklarına dayanarak hedefledikleri ülkelere gitmiş ise, bazıları da çölün sıcaklığı ile rüzgarına dayanarak amaçlarına ulaşmıştır. Gezinti sırasındaki zorluklar sadece hava

[148] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.19.
[149] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.20.
[150] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.19.

şartlarından dolayı olmayıp insanların yabancılara iyi davranmamaları yani önyargıyla yaklaşmaları da söz konusudur.

Sefernâme eserinin yazarı, Orta Çağ'ın gezgini Nâsır-ı Hüsrev, Hicaz bölgesine gerçekleştirdiği yolculuk sırasında Kazvîn şehrinin yakınlarında olan bir köydeki insanların, yabancılara karşı olan önyargılı düşünceleri sebebiyle küçümsenmiştir.[151] Benzer şekilde Nâsır-ı Hüsrev, Basra şehrindeki hamamcının önyargılı davranışından dolayı zorluklarla karşılaşmıştır. Basra'nın çok sayıda olan halk hamamlarının birisinde hamamcının seyyah ile kardeşinin dış görünüşünden dolayı ücreti ödemelerine rağmen hamamı kullanmaya izin vermemesi sonucunda gezgin zor durumda kalmıştır.[152] Okuduğumuz seyahatnâmelerden, bu tür sıkıntılarla birlikte gezginler için yabancı olan topraklarda kiraladıkları kılavuzlar tarafından ya da diğer kötü niyetli insanlar tarafından kandırılma, yağmalanma durumlarının da söz konusu olabildiğini görüyoruz. Gezginlerin tek başlarına daha önce rastlamadıkları çöllerle kaplı bölgelerden geçmeleri mümkün değildir. Böyle durumlarda çoğunlukla o bölgeleri iyi bilen ve diğer kabilelerin gezginleri yağmalamasından koruyan kılavuzlar bulunmaktadır.

Nâsır-ı Hüsrev Hicaz bölgesinden Belh'e doğru giderken çöl bölgelerinden geçmiştir. Bu çöl Tâif ile Felec yerleşim yerlerinin ortasında yer almaktadır.[153] Söz ettiğimiz çöllerden yabancıların kendi başına geçmeleri mümkün değildir, dolayısıyla gezginler bu yerleri iyi bilen kılavuzlara ihtiyaç duymuştur. Çöllerdeki bedevi kabileleri kılavuzsuz gezen yabancılara saldırıda bulunup onları yağmalayarak zor durumda bırakmışlardır. Gezginler ellerindeki paralarını kılavuzlara harcayarak, para yetersizliğinden açlık ile karşı karşıya kalmıştır. Benzer durum Nâsır-ı Hüsrev' in de başından geçmiştir. Çöl bölgelerini gezerken yolcuların yanlarına bolca gıda almaları gerekmektedir. Fakat bazı gezintilerde para yetersizliği ve bu gıdaların bitmesi zorluklara sebep olmaktadır. Seyyah eserinde açlıktan zorlandığını ve arkadaşlarının çaresizlikten kertenkeleleri yediklerinden söz etmiştir. Zor bir yolculuğu geçirdikten sonra seyyah Felec şehrine ulaşmıştır. Felec şehri çölde yerleşmiş diğer şehirlerden uzak mesafede bulunmaktadır. Seyyah kardeşi ile bu mesafeyi geçemediklerinden ve paraya ihtiyaç duyduklarından dolayı altı ay bu şehirde kalmıştır.[154] Nâsır-ı Hüsrev'in

[151] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.20-21.
[152] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.147-148.
[153] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.137-138.
[154] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.139.

yaptığı seyahat esnasında karşılaştığı zorlukların en ağırı Felec şehrinde geçirmiş olduğu altı aydır. Diğer yerleşim yerine kadar 200 fersahlık çölü geçmek, parasızlık, gıdanın yeterince olmaması gibi sıkıntılardan dolayı memleketine dönememe düşünceleri günden güne çoğalmıştır. Fakat sonuçta bir kervanla Felec'den Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Bu yolculuk sırasında seyyah, 200 fersah mesafeyi, çöl, dağ yamaçları gibi suyun bulunmadığı topraklardan yaya geçmiştir. Böylece Basra şehrine, bakımsız ve yıpranmış bir halde ulaşmıştır.[155]

Orta Çağ'da seyahat eden seyyahlar gezinti sırasında olabilecek her zorluğa dayanarak örneğin açlık, yanında bulunan para ve malın kaybı, seyahat esnasında geçirilen hastalıklar, yerli ahali tarafından oluşturulan tehlike, çöldeki zorluklar, deniz fırtınaları gibi zorluklara rağmen amaçlarına ulaşmıştır. Ayrıca gördüğümüz gibi *"seyahat etmek pahalı bir iştir".*[156] Granada şehrinden Hicaz bölgesine yolculuk yapan İbn Cübeyr ise seyahatinde daha çok denizde olan zorluluklarla karşılaşmıştır. Gezgin yaptığı yolculuk esnasında karaya göre daha çok deniz yolu seyahati tercih etmiştir. Memleketinden gemi ile Sardunya adasına yaptığı gezinti sırasında ilk karşılaştığı sıkıntı ise deniz fırtınası olmuştur. Denizin gece vaktine doğru dalgalanması, hava değişimi nedeni ile ortaya çıkan yoğun yağışlar gemiye büyük zorluk ve içindeki yolculara ise korku yaratmıştır.[157] Böyle durumların sonucunda gemilerin parçalanması ile büyük miktarda can kaybı ortaya çıkması olası olmuştur. Hicaz bölgesine hac farizasını gerçekleştirmek için yolculuk yapan gezginler bölgenin kıtlık dönemine rastlamıştır. Örneğin Ayzab limanından Cidde'ye ulaşmak için yolcular Kızıldeniz'de yolculuk etmek zorundadır. Deniz yolculuğu sırasında rüzgârın doğru esmesi, büyük önem taşır. Gemilerin sefere çıkması sırasında rüzgâr ters eserse gemiler ile yolcular limanda aylarca beklemek durumunda kalmaktaydı.[158] Aynı olayla İbn Cübeyr Ayzab limanında karşılaşmıştır. Seyyah Ayzab'ın etrafında hiçbir yeşilliğin yetişmemesi nedeniyle gıdanın bu şehre diğer bölgelerden getirildiğini de belirtmiştir.[159] Kıtlık zamanına ve rüzgârın ters esmesine rastlayan seyyah bu limanda günlerce kalmıştır. Yiyeceğin azalması, havanın sıcaklığı ve beklemek insanları zor duruma sokmaktadır. Kızıldeniz'de gerçekleşen Ayzab-Cidde yolculuğu sırasında

[155] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.147.
[156] Houari Touati, Ortaçağ'da İslam ve Seyahat Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi, (çev., Ali Berktay), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s.74.
[157] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, ss.19-21.
[158] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.48.
[159] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.44.

meydana gelen fırtınalar geminin karaya yanaşırken büyük zorluklar yaşamasına sebep olmuştur.[160] Gemi içindeki insanların çaresizlik içinde ölümle karşı karşıya gelmeleri seyahatin zorluklarından biridir. Benzer durumla İbn Cübeyr Akka-Sicilya yolculuğu esnasında tekrar karşılaşmıştır. Bu kez denizde oluşan fırtınalar sonucunda beklediği yolculuk süresinden daha uzun sürede gemide kalmak yolcuların yanlarına aldıkları yemeklerin bitmesine, insanların açlık ve susuzluktan ölmelerine sebep olmuştur. Deniz yolculuğu sırasında gemilerin zor geçtikleri dar geçitlerin gemiyi parçalaması, can kaybına ve hayatta kalan insanların korkmasına ve ölümle burun buruna gelmelerine sebep olmuştur.[161] Böylece İbn Cübeyr'in eserinden XII. yüzyılda denizde yapılan yolculuklar sırasında gezginlerin çektikleri zorlukları öğrenmekteyiz.

XIV. yüzyılda birbirinden kültürü, yapısı, iklimi farklı olan ülkeleri gezen İbn Battûta hayatının yarısından çoğunu seyahate adamıştır. Yolculukları sırasında açlık, çaresizlik, ümitsizlik, elverişsiz hava şartları gibi durumlarla karşılaşmıştır. Eserinden öğrendiğimiz gibi memleketinden Tunus'a doğru yaptığı seyahati sırasında bütün yolculuk boyunca ağır bir hastalık geçirmiştir.[162] Aynı durumla Bağdat-Mekke yolculuğunda da karşılaşmıştır. Yolculuk sırasında gezginlerin yanında arkadaş, dostun bulunması onlara kendini daha güvende hissettirmektedir.[163] Fakat Tunus'a yapılan yolculuk sırasında seyyah kimseyi tanımadığı için, bir rahatsızlık, yalnızlık, üzüntü hissetmiştir. Gezginin kâğıda aktardığı bu duygularından, henüz genç bir seyyah olduğunu anlayabiliriz. Yukarıda belirttiğimiz gibi seyyah çok sayıda ülke gezmiştir. Yolculuk sırasında karada ve denizde yola koyularak bir ülkeden diğerine ulaşmaktadır. Denizdeki yolculuğunda başından geçirdiği bir diğer sıkıntı ise havanın değişmesiyle ortaya çıkan fırtına ile aşırı miktarda olan yağışlardır. Fırtına ile büyük miktardaki yağmurun yağması denizde giden gemilerin başına gelen büyük bir felakettir. İbn Battûta'nın Sinop-Kırem gezisi Karadeniz'de gerçekleşmiştir. Bu gezi sırasında yukarıda bahsettiğimiz felaketlerle yüz yüze gelen yolcular Kırem topraklarına ulaşana kadar bu yolculuğu büyük korku içinde geçirmiştir.[164] Gemiler sefere çıkarken önemli hususlardan biri rüzgârın geminin gidecek olduğu yöne göre

[160] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, ss.48-49.
[161] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, ss.236-244.
[162] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.23.
[163] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.234.
[164] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.309.

doğru esmesidir. Bazen rüzgârın ters esmesinden dolayı seyyahlar ve tüccarlar limanlarda bir-iki ay geminin kalkmasını beklemek zorunda kalmıştır.

Deniz yolculuğunun bir diğer problemi ise ters esen rüzgâr nedeniyle geminin yönünü değiştirmesidir. Bu durum gemi kaptanı ile yolcuların bilmediği yerlere sürüklenmesine, bazen de aylarca denizde kalmasına neden olmaktadır. Benzer durumla İbn Battûta Çin'in Zeytûn şehrinden Hindistan'a yaptığı sefer sırasında karşılaşmıştır. Rüzgârın ters esmesi ve yağmurun büyük miktarda yağması geminin doğru yöne ilerlemesine mani olarak seyyahın bindiği gemide kırk iki gün açık denizde kalmasına sebebiyet vermiştir.[165] Yolcular sefere çıkmadan önce yaklaşık bir aylık gıda ihtiyacını yanlarına almakta ve böyle durumlarda yolculuklarını daha kolay hale getirmeye çalışmaktalardır. Ancak sürenin uzaması kötü duruma düşmelerine sebep olmuştur. Genel olarak yolculukların uzun olması sağlık sorunlarına ve gıda malzemelerin tükenmesine sebep olmuştur. Karada yaptığı Göyük-Bolu yolculuk sırasında gezgin daha önce hiç ayak basmadığı yabancı topraklarda gezdiği için kılavuz tutmuştur. Fakat gezginlerin seyahat sırasında kılavuzlar tarafından dolandırılıp yağmalanması olayları çoktur. Bu durumla İbn Battûta bu yolculuk sırasında karşılaşmıştır. Kar çok miktarda yağdığından ve yolda kaybolma ihtimali yüksek olduğundan ötürü seyyah, bu bölgeyi iyi bilen ve rehberlik yapan kılavuz tutmuştur. Fakat kılavuz seyyahı dolandırıp ödenen ücreti alarak kaçmıştır. Dolandırılan seyyah bilmediği topraklarda yönünü değiştirip kaybolmuştur. Yakın mesafede yerleşim yeri olmadığından soğuk hava şartlarında kalıp büyük sıkıntılar çekerek nihayet konaklayacak yer bulmuştur.[166]

Hayatının yarısını seyahate adayan gezgin seferleri sırasında çok ilginç, korkunç durumlarla karşılaşmaktadır. Örneğin Hindistan topraklarında yaptığı gezi sırasında, gittiği onca ülkede daha önce rastlamadığı saldırı durumuyla karşı karşıya gelmiştir. Bu olay Hindistan'ın Abuher şehrinden çıkıp diğer şehre giderken olmaktadır.[167] Seyyahın bulunduğu kervan yabancılar tarafından saldırıya uğramıştır. Bu çatışma, kervanla yolculuk yapan insanların yaralanmalarına sebep olmuştur. Bölgelerin bu şekilde tehditler içermesi ve yolculukların sağlıklı bir şekilde tamamlanamaması ya da tamamlansa bile birçok sorun yaşanması, kaynaklara

[165] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.631-632.
[166] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.299.
[167] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.393.

geçirilerek bölge hakkında yapılacak diğer seyahat ve araştırmaları olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra tarihi kaynak olarak da geri dönüp bakıldığında zamanın şartları, bölge halkı hakkında yargıların olumsuz şekillenmesine sebep olmaktadır.

Seyyahın gezinti sırasında başından geçen diğer bir çatışma ise Seylan adasından Yemen'e doğru gerçekleşen yolculukta olmuştur. Korsan gemileri seyyahın bulunduğu gemiyle çatışmaya başlamış; fakat iki tarafın da durumu kötüleşmeden saldırı yapan gemiler çekip gitmiştir. Bu yolculuk sırasından sonra İbn Battûta hastalığa yakalanıp Kavlem şehrinde yaklaşık üç ay zaman geçirmiştir.[168] Kavlem şehrinden ayrılıp yolculuğuna devam ederken bir adaya demir attıkları sırasında gayrimüslim tarafından saldırıya uğramıştır. Gayrimüslimler seyyahın yanında bulunan dünya malından hiçbir şey bırakmadan hepsini yağmalamıştır. Burada amaç seyyahı yabancı topraklarda zor durum ile baş başa bırakmaktadır. Hindistan'dan Çin'e doğru gerçekleşen yolculuk sırasında Kovil şehrinde seyyahın bulunduğu heyet Hindularla çatışmıştır. Bu çatışmada seyyah arkadaşlarından ayrılarak tek başına Hindulardan oluşan gruptan kurtulamaması nedeniyle eser düşmüştür. Seyyahın yapılan onca gezintisi sırasında başından geçen en büyük zorluklardan biri Kovil şehri yanındaki çatışmada esir düşmesidir. Hayattan umudunu kesen gezgin sonuçta kaçarak bilmediği yollarla esir düştüğü yerden uzaklaşmıştır. Civarda hiçbir köy, kasabaya rastlamayan seyyah, Hindulardan saklanarak sekiz gün boyunca daha önce hiç ayağı basmadığı ormanlık dağlık yerlerde açlık ve susuzluğa rağmen içgüdüsüne güvenerek yürümüştür. Sonuçta karşısına iyi düşünceli insanlar çıkmış, o da bu kimselerle birlikte hareket ederek Çin'e gitmeyi amaçlayan arkadaşları ile buluşmuştur.[169] Gezginlerin seyahat sırasında karşılaştıkları zorluklardan biri ise mal kaybıdır. Memleketinden uzak ülkelere yaptığı seyahat nedeniyle o ülkeye ait şehirlerde bazen bir yıl bazense daha uzun süre yaşam sürerken hükümdarlardan gelen hediyeler ile ya da çalışarak mülk toplamaktadır. İbn Battûta gezdiği şehirlerde bir iki yıl yaşayarak farklı görevler yapmış olup zaman zaman gittiği ülkelerin hükümdarları pahalı hediyeler göndermektedir. Hindistan'da yaşadığı zaman Hind hükümdarı İbn Battûta ile Çin hükümdarına büyük miktarda hediyeler göndermiştir. Bu gezi sırasında seyyahın yanında arkadaşları, cariyeleri ve topladığı mülkü bulunmuştur. Kalikut limanından Çin'e doğru gemiler yola koyulmuştur. Çin hükümdarına gönderilen hediyelerin ve

[168] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.593.
[169] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.516-521.

seyyahın kendine ait malların bulunduğu geminin denizde zorluklarla karşılaşması sonucu batması, içinde bulunduğu malların harap olmasına ve gemi içinde bulunan bazı yolcuların vefatına neden olmuştur. O sıralar İbn Battûta karada diğer geminin kalkmasını beklemekteydi. Seyyah hediyeler ile kendine ait mülkün harap olduğunu duyduğu zaman dünya malından elinde on dinar ile bir kilimle Kalikut limanında yalnız kalmıştır.[170] Orta Çağ seyyahları böyle durumlarla sık karşılaşmıştır. Daha önce de söz ettiğimiz ve yolcuların sık karşılaştıkları bir diğer zorluk ise açlıktır. Gemilerin planladıklarından daha uzun zaman açık denizde kalmaları sırasında yetersiz gıda nedeniyle, bitki ağaç yetişmeyen çöl bölgeleri gezerken ve gittikleri bölgelerde kıtlık zamanına denk gelmeleri sebebiyle seyyahlar açlık çekmişlerdir. Seyyah Çin ülkesinden çıkarak Fas ülkesine doğru yol alırken daha önce bulunduğu şehirlere tekrar uğramıştır. O sırada İran, Irak topraklarına ait şehirleri sırayla gezip Dımaşk'a uğramıştır. O zamanlar bu şehirde büyük kıtlık yaşanmıştır. Seyyahın eserindeki bilgilere göre kıtlık zamanında gıdaların ücreti kat kat yükselmiştir.[171] Böyle kıtlıklar insanları çok zor durumlarda bırakmaktadır. Seyyahlar yabancı ülkelerde farklı durumlarda olmuştur.

2. SEYAHAT VE İNSAN

2.1. MİLLİYET

Seyyahlar gittikleri yerlerde görüp yaşadıkları, edindikleri bilgilerin yanı sıra gezdikleri çeşitli kıtalarda yaşayan insanların fiziki özellikleri, yaşam tarzları hakkında da bilgi vermektedir. Seyyahların eserlerini okuyarak aynı dönemde fakat farklı imkanlara sahip olan insanların hayatları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Örneğin ülkeler ve kıtalar arasındaki farklılıkları, o yerlerde yaşayan ahalinin yaşam tarzlarını, beslenmelerini ve sahip oldukları haklarını öğrenmekteyiz. Bazı ülkelerde yaşayan kadınların dışarı çıkması uygun görülmezken, bazı ülkelerde kadınlar hükümdarlık makamına sahip olabilir. Aynı zamanda insanların beslenme farklılıkları da dikkat çekicidir. Örneğin çölde yaşayan bedevilerin hayatları boyunca deve sütünden başka yiyecek görmezlerken diğer ülkelerde meyve şekerlerinden tatlı üretilerek ihraç edilmektedir. Duygu kısmına gelirsek günümüze kadar insanın doğasının değişmediğini sadece yaşam tarzların zaman gittikçe teknoloji geliştikçe farklı

[170] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.548-549.
[171] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.636.

olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kıskançlık, dolandırma, kin tutma gibi duygular. Orta Çağ gezginlerinin eserlerindeki benzerliklerden birisi ise seyahat ettikleri bölgelerin ahalisi hakkında bilgi vermeleridir. İklim, insanların fiziksel özelliklerini ve yaşam tarzlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin sahil şehirlerinde yaşayan insanlar ile bozkırlarda yaşayan toplulukların, yerleşik ve göçebe kabilelerin yaşam tarzları birbirinden tamamen farklıdır. Büyük limanı olan şehirlerde yaşayan insanlar ile çöl bölgelerinde yaşayan insanların algılarında da farklılıklar vardır. Örneğin büyük limana sahip şehirlerde yaşayan ahalinin sürekli şehre gelen yabancı tüccarlara, kurulan büyük pazarlara tanık olmaları dolaysıyla medeni olarak daha gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Fakat çöl bölgelerinde yaşayan kabilelerin onlara ait olan topraklardan geçen tüccarların ticaret kervanlarına sürekli saldırılar düzenlediğini bilmekteyiz. Liman bölgelerinin sakinleri ihtiyaçlarına ulaşabildikleri, bolluk içinde yaşadıkları ve şehre gelen tüccarları yabancı olarak algılamadıkları için şehirlerine gelen yabancılara bu gibi saldırıda bulunmamıştır. Zira ihtiyaçlarını kolay bir şekilde elde edebilmişlerdir.

Çeşitli kıtalarda yaşam tarzı, bakış acısı birbirinden farklı milliyetler yaşamaktadır. Orta Çağ Müslüman seyyahlar farklı yüzyıllarda yaşayarak aynı ülkelere yolculuk etmişlerdir. Seyyahların seyahat etme nedenlerinin bazen benzer olduğunu görmekteyiz. Örneğin Müslüman seyyahlar, çoğunlukla hac ibadetini gerçekleştirmek amacıyla Hicaz bölgesine; merakları dolayısıyla da Hindistan, Çin, İran, Irak, Suriye gibi ülkeler ile Horasan bölgesine, Endülüs topraklarına ve Afrika kıtasına seyahat etmişlerdir. Onların bu yolculukları sırasında gördüklerini yazmaları sonucu seyahatnâmeler meydana gelmiştir. Bu bölümde seyyahların gittikleri yerlerin ahalisi, yaşam tarzları ve huyları hakkında bilgi vereceğiz. Örneğin Süleyman et-Tâcir ile İbn Battûta Maldiv, Seylan ve bu adaların komşusu olan diğer adalara farklı yüzyıllarda gitmişlerdir. IX ile XIV. yüzyılda yaşayan iki meşhur seyyah, Maldiv Adasında kadın hükümdarın tahta oturmasını hadisesine eserlerinde yer vermişlerdir.[172] İbn Battûta Maldiv Adasının çok sayıda olan adalardan oluştuğunu söylemiştir. Seyyahın eserinde Maldiv Adası halkının barış içinde yaşayan; silah, savaş, kan görmeyen bir millet olduğunu belirtmiştir.[173] Bu bilgiden ada halkının yumuşak huylu ve huzur içinde yaşamış bir toplum olduğunu öğrenmekteyiz. Maldiv

[172] bkz. et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.17; İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.563.
[173] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.557.

Adası halkının savaşta bulunmadıklarını yakın komşu ülkelerle huzur içinde yaşam sürdüklerini kanıtlamaktadır. Nasıl bazı milletler tarihte savaşçı özellikleri ile tanınıyorsa diğerleri ise huzur içinde yaşayıp başkalarının topraklarında gözü olmadan kendi hayatlarını sürdürmüşlerdir. Maldiv Adalarının yakınında yerleşmiş komşu adaların halkları ise Maldiv Adası sakinlerinin tam tersidir. Örneğin Serendib ile Kelehbar arasında yer alan Melcan adasının halkı zencilerden oluşan, topraklarına yabancıların girmesine iyi bakmayan kimselerdir. Süleyman et-Tâcir bu ada halkının yedikleri hakkında bilgi vermiştir.[174] Lankabalus adasının sakinleri ise ticaretle yaşamlarını sürdürmüştür. Bu adanın halkı beyaz tenlidir ve erkeklerinin tamamen köse olması seyyahın dikkatini çeken bir diğer fiziki özelliktir. Melcan adasının ahalisine benzer bir diğer topluluk Andaman Adasının halkıdır. Halkın fiziki özellikleri siyah tenli, kıvırcık saçlı olmalarıdır. Onlar da kendi topraklarına yabancıların girmemesini tercih etmiştir. Süleyman et-Tâcir bu halkın da yediklerini not etmiştir.[175] Farklı adalarda yaşayan toplulukların yaşam tarzları da tamamen farklıdır. Kimisi medeniyet ve huzur içinde yaşamayı, ülkelerine gelen yabancıları iyi niyetle karşılamayı benimsemişken kimisi vahşi yaşama devam etmiştir. Yaşam tarzlarının birbirinden farklı olmasının yanı sıra yukarıda söz ettiğimiz adalar halkının fiziki özelliklerinin farklılığı da dikkat çekmektedir. Süleyman et-Tâcir Cava adasına gitmiştir. Seyyahın dikkatini ada halkının içinde farklı statülere sahip insanların tamamının, kıyafet olarak üzerlerine iki havlu örtmesi çekmiştir.[176] Ondan, Cava halkının mülke pek düşkün olmadıklarını, sosyal hayatta zenginler ile fakirlerin dış görünüşlerinde farklılık olmadığını öğrenmekteyiz. İbn Battûta bu ada halkın savaşçı bir halk olarak, yan komşularına cizye ödettiklerini not etmiştir.[177]

Halkından söz edeceğimiz diğer ülke ise Çin'dir. Çin ülkesi Orta Çağ'da ileri gelen, ticari merkezleri ile ünlü olan bir ülkedir. IX. yüzyılda Süleyman et-Tâcir bu ülkeyi ticari amaçla ziyaret etmiştir. Orta Çağ'da meşhur şehirlerden biri olan Kanton'u gezmiş, bu ülkenin devlet yapısından, âdetlerinden, halkından söz etmiştir. Seyyah Çinlilerin hoş dış görünüşe sahip olduklarını, saçlarının siyah, tenlerinin beyaz olup, eğlenmeyi sevdiklerini de not etmiştir.[178] Çin halkı dünyada ipek kumaşı ile

[174] et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.19.
[175] et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, ss.19-20.
[176] et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.20.
[177] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.602.
[178] et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.32.

meşhurdur. Sanatkâr millet olduklarını, ihraç ettikleri ürünlerden görmekteyiz. İbn Battûta XIV. yüzyılda Çinlilerin yüksek yaşam seviyesine, ipekten üretilen kıyafetlerine, güzel eşyaları kolay elde edinme durumlarına rağmen kıyafetlere pek düşkün olmadıklarına şahit olmuştur. Seyyah eserinde Çin ülkesinde yaşayan Müslümanların Çin halkı tarafından saygı gördüklerini ve sevildiklerini söylemiştir.[179] Çin halkının kendi inançlarından farklı olan diğer dinlere saygı göstermekte olduğunu bazı büyük şehirlerinde olan Müslüman semtlerinden ve bu semtlerde yer alan camilerden görmekteyiz. Kanton, Orta Çağ'ın gelişmiş büyük şehirlerinden biridir. O dönemlerde dünyanın her tarafından gelen gemiler, tüccarlar, pahalı eşyalar bu şehirdedir. Kanton halkı şehrin gelirinden yararlanmıştır. Örneğin bu şehrin ahalisinden olan ihtiyar, yetim ve fakir insanların aylık giderlerini karşılayan vakıflar mevcuttu. Bu sistem şehrin sakinlerinin iyi bir yaşam sürmeleri için yapılmıştır.

Seyyahların merakını uyandıran ülkelerden biri Hindistan'dır. Orta Çağ alimi Bîrûnî hayatının uzun senelerini bu ülkede geçirmiştir. Alim bu halkla beraber yaşayarak, dillerini öğrenip, kültürlerini, devlet sistemlerini, yaşamlarını incelemiştir. Hindistan halkı hakkında Süleyman et-Tâcir, Bîrûnî ve İbn Battûta bilgi vermiştir. Hindistan halkı Çin halkı gibi eğlenceye düşkün değildir. Süleyman et-Tâcir bu halkın yaşam tarzında içkiye yer olmadığını yazmıştır.[180] Sind topraklarında Sâmurre isimli bir grup topluluk yaşamıştır. Bu grubun üyeleri kendi grupları dışındaki insanlarla temasta bulunmazlardı. Bîrûnî de Hint sakinlerinin, Sâmurreliler gibi yabancıları pek sevmediklerinden ve manevi olarak temasta bulunmadıklarından bahsetmiştir. Ayrıca bununla kalmayıp, bu toplulukların kendilerini diğer insanlardan üstün tutarak diğer toplumların kendileri kadar saf ve temiz olmadığını, değer hak etmediği düşüncesinde olduklarını da aktarır.[181] Bu düşüncelerin bölgede kendilerinden başka toplumların olmaması ve yakından bir temas kurma zorunluluğu olmaması dolayısıyla kültürel aktarım ve gelişim gerçekleşmemesi sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Toplumun bilgi paylaşımı konusunda da fazla cömert olmadığını aktaran Bîrûnî'nin eserinden kast sisteminin basamaklarını bilgiye ulaşım ve bilginin gücünün oluşturduğunu görebiliriz. Dönemin şartları açısından baktığımızda farklı kastlar ve sınıflar arasındaki farklılıkların yaşayış biçimlerine ve refah düzeyine oldukça fazla etki

[179] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.613.
[180] et-Tacir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.33.
[181] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, s.380.

etmesi ve bu sınıflar arasındaki en belirgin farkın bilgiye ulaşma kolaylığı olduğunu ve bilginin değerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar da bu bilinç ile davranıp toplum arasında grupları oluşturduğundan alışagelmiş oldukları hayat ve refah seviyesini terk etmemek veya talebi yükseltmemek amaçlı bilgi paylaşımında bencil davranmışlardır kanısına varabiliriz. Hint topluluğu için en önemli konunun, halkın düzeni ve devlet yapısı için veya başka sebeplerle kast sistemi olduğu, içinde bulunan ve durumdan memnun olan olmayan herkes açısından düzenin korunmasının birinci öncelik olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple olmalıdır ki öncesinde örneklendirdiğimiz toplumlar gibi o dönemde farklı topluluklar ile iletişim halinde olmamayı tercih etmişlerdir.

Ebû Dülef Ermenistan bölgesine ait olan yerleşim yerlerinin halkının yabancılara karşı misafirperver olduklarından bahsetmiştir.[182] Fakat aynı anda bu halkın sahtekâr olduğundan da söz etmiştir. Demek ki seyyah bu halkın misafirperverliğine rağmen yanlış hareketlerini gözlemleyerek halkın bu davranışını sahtekârlık olarak görmüştür. Orta Çağ gezginleri İran, Irak, Hicaz bölgelerine ait olan şehirleri gezmişler ve bu topraklarda yaşayan halkın yaşam tarzları dikkatlerini çekmiştir. Seyyahların birçoğu İran'ın şehirlerine yolculuk yaparak edindikleri bilgilerden eserlerinde bahsetmiştir. Ebû Dülef İran sınırlarında yer alan Zor bölgesine ait olan Nim Azray şehrinin halkı Kürtlerden oluştuğunu not etmiştir. Bu bölge yayla havasında olup çeşitli kabilelerden oluşan 60.000 aile yaşamaktadır. Bu kabileler; *"Celali, Yabsani, Hakemi ve Vesuli kabileleridir".*[183] Kabileler yaylalarda yerleşmiş ve yaşamlarını ziraat ile idame ettirmektedir. Aynı zamanda seyyah bu ailelerin gıda ihtiyaçlarını çöllerden topladıklarını belirtmiştir.[184] İran'ın Rey şehrinden bilgin insanların çıktığını da kaydetmiştir. Fakat seyyah eserinde yaptığı bu yorumlarına rağmen Rey halkının cinsi bozuk ve aynı zamanda zeki olduklarını belirtmiştir.[185] XI. yüzyılın seyyahı Nâsır-ı Hüsrev ise Rey şehrinin halkının dağda bulunan nışadır madenini inceleyerek bu madeni elleriyle indirme metodunu uygulamakta olduğunu eserine kaydetmiştir.[186] Aletler ve başka imkanlar olmadığından dolayı halk öküz derisinden çuvallar kullanarak elleriyle bu işi yapmak zorunda kalmıştır. Nâsır-ı

[182] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.74.
[183] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.79.
[184] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.80.
[185] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.103.
[186] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.19.

Hüsrev'in eserindeki bu bilgi ile Ebu Dülef'in, Rey halkının zeki olduğuna dair yorumlarını bu şekilde kanıtlayabiliriz. Taberistan'ın halkı ise bilime düşkün insanlardan oluşmuştur. Seyyahın dediğine göre bu yöre halkı astroloji ilmini öğrenmeye öncelik göstermiştir.[187]

İran'ın Taberistan ile Kazvin şehirlerinin halkı Alevilerden oluşmaktaydı. Yukarıda belirttiğimiz şekliyle Taberistan'ın ahalisi bilgiye düşkün olduğu gibi Kazvin şehrinin sakinleri de ayakkabı yapma zanaatı ile uğraşmıştır.[188] Her iki şehrin halkı bilime, zanaata, sanata düşkün insanlardan oluştuğunu görmekteyiz. Ermeniler ile Müslümanlara ait olan bölgelerin sınırında yerleşmiş Ahlat şehrinin halkı ise üç dil bilme kabiliyetine sahip olarak civardaki birçok toplulukla iletişim haline geçebilmiştir. Halkın sahip olduğu bu yetenekleri Nâsır-ı Hüsrev'in dikkatini çekmiştir.[189] Maksadı Hicaz bölgesini ziyaret etmek olan Nâsır-ı Hüsrev İran bölgesine ait şehirleri gezdikten sonra Lübnan ve Filistin topraklarına doğru giderek Trablus, Sûr, Hayfa, Remle şehirlerine uğrayarak Kudüs'e ulaşmıştır. Seyyah eserinde Trablus şehrinin nüfusunun 20.000 civarında olduğundan ve halkın tamamının Şii mezhebine mensup olduklarından bahsetmiştir. Aynı zamanda bu halkın şeker kamışlarından şeker üretmeleri gezginin dikkatini çekmiştir.[190] Sûr şehri sakinleri de aynı Trablus halkı gibi Şii mezhebine mensuptur. Şehrin halkı bu bölgelerdeki şehirlerin halkınca büyük miktarda mal mülke sahip olmaları ile tanınmıştır. Trablus, Sûr, Tabberiye yerleşimlerinin halkları Şii mezhebine mensup olmakta olup her bir şehrin halkı bu bölgelerde meşhurdur. Örneğin Tabberiye halkı zanaatkarlıkla uğraşmıştır. Onlar hasır dokuyup bu hasırlardan seccade yaparak meşhur olmuş. İbn Cübeyr Sûr'un halkı hakkında iyi yorumlarda bulunmuştur. Seyyaha göre şehrin halkı iyi huylu, memleketlerine gelen yabancılara iyi davranan insanlardı.[191] Yukarıda bahsettiğimiz şehirlerin zanaatkar halkı gibi Hayfâ ile Remle şehirlerinin ahalisi de çeşitli zanaatlar ile uğraşmıştır. Örneğin Hayfâ halkı büyük gemiler, Remle sakinleri ise inşaat ile uğraşmakta olup mermerlerden güzel evler yapmışlardır. Tinnis halkı diğer ülkelerde dokumacılığı ile meşhurdur. Şehirde yaşayan insanların sayısı 50.000 civarındadır. Bu şehrin halkı farklı türdeki kıyafetler dokuyarak kendi şehirlerinden

[187] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.107.
[188] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.20.
[189] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.24.
[190] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.33.
[191] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.231.

olmayan insanlara dokudukları ürünleri satmamaktadır. Ayrıca diğer ülkelerin hükümdarlarının siparişlerini de kabul etmemişlerdir. Dokuma atölyesi kendi halkı için ayrı, sultan için ayrı olmuştur.[192] Böylece yukarıda bahsettiğimiz bölge ve şehirleri gezerek seyyah Mısır ülkesine ulaşmış olup bu ülkenin farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdüren insanları eserine yazmıştır.

Nâsır-ı Hüsrev, İbn Cübeyr ve İbn Battûta farklı yüzyıllarda yaşamış olup seyahatleri sırasında Mısır ülkesinin farkı şehir ve bölgelerini gezmiştir. Nâsır-ı Hüsrev XI. yüzyılda Mısır ülkesinde Habeşistanlı askerlerin olduğunu ve Mısır'ın savaşlarına katıldığını belirtmiştir. Demek ki Mısır sultanı askerinin kuvvetli olmasına önem vermekte olup bu ülkenin ordusu sadece yerli halktan oluşmamıştır. Halkın içinde Habeşistanlı askerlere *mâsâmide* ismi verilmiştir. Aynı zamanda bu askerin yerli halktan dış görünüş olarak farklı olmaları da dikkat çekicidir. Örneğin *mâsâmide* ismi verilen bu grup, siyahi, iri yapılı güçlü insanlardır.[193] Mısır'ın Kahire şehrinde ise sultan ülkenin ağır işlerini Kahire halkına değil tutsak düşen Frenklere yaptırmıştır.[194] Kendi halkına ağır işleri yaptırtmayan hükümdarın bu hareketi ile halkına ne kadar değer verdiğini görebiliriz. İbn Battûta Kahire sakinlerinin eğlenceye düşkün olduklarını belirtmektedir. Seyyahın verdiği bazı bilgilere göre Kahire bolluk içinde olan bir şehirdir. O dönemler şehirde hastane ve çok sayıda medreseler bulunmaktaydı.[195] Medreselerin çok sayıda olması bize bu şehirde okuma, yazma bilen insanların çok olduğunu göstermektedir. Kahire Hastanesi'nin hizmet verme kuralı ise kadınlar ile erkeklere ayrı günlerde muayene etmesidir.[196] Mısır'ın diğer büyük şehirlerinde de durum aynıdır. Örneğin İbn Cübeyr seyahatnâmesinde İskenderiye ahalisinin bolluk içinde yaşadıklarına tanık olmuştur.[197] Seyyah şehirde olup halka hizmet eden hastaneden de bahsetmiştir. Mısır sultanları her bir şehirde halkın ortak kullanımı sağlayan binalar yani medrese, hastane, tekkeler inşa etmiştir. Kahire'deki gibi İskenderiye'de de Frenk köleleri bulunmuştur. Mısır halkı esir düşen bu kölelere şehrin ağır işlerini yaptırmıştır.

[192] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.69-71.
[193] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.83.
[194] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.30.
[195] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.46-47.
[196] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.31.
[197] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.24.

Nâsır-ı Hüsrev Mısır'ın bolluk ve güven içinde olduğunu, halkın bir yerden diğer yere gitmek için eşekleri kullandıklarını kaydetmiştir.[198] Bu şehrin bazı sakinleri eşekleri halka kiraya vermektedir. İnsanlar eşekleri satın almaktansa mevcut olan bu sistemi kullanmaktadır. Bir yerden diğer yere gitmek için ihtiyaç duyan insan şehrin her bir yerinde eşek kiralayarak kolayca istediği yere ulaşabilmekteydi. Demek ki XI. yüzyılda insanlar toplu taşıma olarak eşekleri kullanmışlardır. Bu ülkede halk için ücretsiz çalışan hastane mevcuttur. Bu hastaneden şehrin sakinleri ihtiyaçları olan ilaçları ücretsiz alabilmiştir. Mısır'ın her bir büyük şehrinde halkın ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır.

Mısır'ın Sâid bölgesinin Ayzab liman şehri Orta Çağ tüccar ve gezginleri arasında meşhur bir şehirdir. Bu liman Mısır ve komşu ülkeler için büyük bir önem taşımıştır. Farklı ülkelerin büyük gemileri bu limana demir bırakmaktaydı. Sâid bölgesinde yaşayan Bucât kabilesi bu bölgeleri gezen seyyahların dikkatini çekmektedir. Nâsır-ı Hüsrev, İbn Cubeyir ve İbn Battûta bu kabilenin yaşam tarzı ile dış görünüşü hakkında eserlerinde bilgi vermiştir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz seyyahların her biri bu kabile halkı hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Örneğin Nâsır-ı Hüsrev Bûca kabilesi sakinlerinin yumuşak huylu olduğunu, diğer halkın mülküne el koymadığını, hayvancılık ve yaşam yerlerine yakın olan şehirlere su satarak geçindiklerini yazmıştır.[199] Fakat İbn Cübeyr'in bu halk hakkındaki yorumu tamamen başkadır. Örneğin seyyah bu halkın hiçbir iyilik yapmadıklarını, aksine kötü huylu olup, iyilikten ahlaktan anlamayan insanlar olduğunu ve sadece bir bezle örtündüklerini kaydetmiştir.[200] İbn Battûta ise bu halkın kıyafeti hakkında yorumda bulunmuştur. Seyyahın yazdıklarına göre Bûca kabilesi sarı çarşaf örtmüş ve sargı sarmıştır.[201] Üç farklı yüz yılda bu kabilenin gelişimini görmekteyiz. Mısır'ın büyük şehirlerinde ikamet eden şehir sakinlerinin büyük kısmının Müslüman olduğunu söyleyebiliriz zira şehirlerde inşa edilen cami, medrese, tekke sayıları çoktur. Fakat Mısır'ın diğer bölgelerinde farklı dine mensup insanlarda yaşamışlar. Örneğin Mısır'ın Asvan şehrin yakınında yer alan Nûbe şehrinin halkı Hristiyan dinine mensup olup yaşamlarını ziraatla uğraşarak geçinmiştir. İbn Battûta Mısır'ın Dimyat şehrine gelen

[198] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.92.
[199] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.111.
[200] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.46.
[201] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.60.

yabancılara devlet tarafından uygulanan bir kuraldan bahsetmiştir.[202] Bu kurala göre şehre gelen misafirler, şehrin yöneticilerinden mühür basılı bir kâğıt almak zorunda olup o kâğıt olmaksızın şehri gezememekteydiler. Gördüğümüz gibi bu yüzyıllarda her bölgenin kendine ait kuralları mevcuttur. Bazı bölgelerde şehre gelen yabancı insanların yanında getirdikleri eşyalarının tek tek kontrol edilmesi gibi, günümüzdeki gümrük, vize uygulamalarına benzer kuralların mevcut olduğunu görebiliriz. Daha sonra Nâsır-ı Hüsrev maksadı olan Hicaz bölgesine yaklaşarak Arap diyarında yer alan Cidde şehri hakkında bilgi vermiştir. Seyyahın dikkatini bu şehrin beş bin erkekten oluşan nüfusu çekmiştir. İbn Cübeyr, Nâsır-ı Hüsrev'den bir asır sonra gerçekleştirdiği gezisi sırasında Cidde şehrine uğramıştır. Gezgin bu şehrin halkının yaşam koşullarının iyi olmadığını kaydetmiştir.[203] Şehir sakinleri geçinebilmek için farklı zanaatlar ile uğraşmaktadır. Örneğin bu diyarlarda develeri kiralama meşhurdur. Gelen yabancılar diğer bölgelere gitmek için deve kiralayarak istedikleri yerlere ulaşmıştır. Cidde halkı durumları pek iyi olmadığı için çeşitli işler yapmışlardır Bunlardan birisi ise gelen yabancılara süt ve su satmaktır. Nihayet Nâsır-ı Hüsrev Hicaz bölgesine gelerek amacına ulaşmıştır. Seyyah Mekke'de XI. yüzyılda erkek sayısının iki bin olduğunu ve yabancı erkeklerin sayısının ise beş yüz civarında olduğunu kaydetmiştir.[204] Seyyah yolculuk yaptığı şehirlerin nüfusunu verirken şehirde yaşayan erkeklerin sayısını yazmıştır. Mekke şehrine gıda dışarıdan yani diğer bölgelerden getirilmektedir. Bu şehir çoğu zaman kıtlıklarla karşılaşmaktaydı. Dolayısıyla halkı kıtlık zamanında şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Umre zamanında hacılar Mekke'de kalabalık oluştururlardı. O zamanlar şehir gıda yönünden bolluk içinde oluyordu. Mekke'de kutsal aylarda dünyanın her tarafından gelen ırkı, kültürü, dış görünüşü birbirinden farklı olan insanlar toplanırlardı. Fakat bu insanların ortak yönleri ise hac farizasını yerine getirmeleridir.

Arap yarımadasında yer alan Taif ve Cez bölge halkı ise yabancılara iyi davranmayan, kendi aralarında bile sıkıntılar yaratarak sürekli savaş halinde olan insanlardan oluşmaktadır.[205] Cez bölgesinde yaşayan kabileler kendi kabilelerinden olmayan insanlara tamamen kapalıdır. Bu bölgeden gezginler bu yerleri iyi bilen rehberler kiralayarak geçmektedir. Rehbersiz bu diyarlardan geçmek mümkün değildir

[202] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.41.
[203] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.49.
[204] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.118.
[205] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.136.

zira Cez kabilesine mensup olan insanlar yabancıları tutsak alarak kötü davranmaktaydılar. Orta Çağ'da her bölge halkına ait farklı huylar olmaktadır. Bazı bölgelerin ahalisi yabancılara sıcakkanlı davranırsa diğer yerlerin sakinleri dışlamaktadır. Yaşam tarzları, hayat durumları birbirinden farklı olan halklar yaşamaktadır. Örneğin Felec bölgesinin halkı yoksullukla uğraşırken, Lahsa sakinleri bahçelerde ekim yaparak Habeşistanlı kölelere günlük işlerini yaptırmışlardır.[206] Felec halkı hep savaş durumunda kılıç kuşanmış halde ibadetlerini yaparken Lahsa ve İsfahan halkı bolluk, emniyet içinde yaşamıştır. Tıbs şehri ahalisi huzur ve emniyet içinde yaşamlarını sürdürmekteydi ki geceleri ev kapılarını bile kapatma ihtiyacı duymamaktaydılar. İsfahan'da XIV. yüzyılda ortaya çıkan dini tartışma yani Ehl-i Sünnet ile Şîa mezheplerine mensup insanların arasında sürekli devam eden çatışma nedeniyle Nâsır-ı Hüsrev'in huzur içinde yaşam algısı ortadan kalkmaktadır. İbn Battûta bu şehrin halkının iyi huylu, cömert, yardımsever bir karaktere sahip olduğundan bahsederek, "*İsfahan ahalisinin ten rengi kızıla çalan beyazdır"*[207] diyerek eserinde bu halktan bahsetmiştir. Gezginler seyahatleri sırasında çok sayıda ülke gezmiştir.

Irak ülkesi de yukarıda bahsettiğimiz bölgeler gibi Orta Çağ Müslüman seyyahlarının sık yolculuk ettikleri bir ülkedir. Bu ülkenin meşhur şehirleri Bağdat, Musul, Basra gibi şehirlerdir. Diğer bölgelerin halkı hakkında eserlerinde bilgi veren seyyahlar bu yörenin sakinleri hakkında da yorum yapmışlar. İbn Cübeyr Bağdat şehrine gerçekleşen yolculuğu sırasında Orta Çağ'ın gelişmiş şehirlerinden biri olan Bağdat şehri ahalisinin kibirli tavırlarına şaşırmıştır. Gezgin bu şehrin sakinlerinin kendini diğer milletlerden üstün gördüklerinden söz etmektedir.[208] Bu şehrin halkının aynı zamanda yabancıların konuşmasını, görünüşünü ve diğer şehirleri de küçümsediklerini, kendilerini diğer bölgelerden üstün gördüklerini görmekteyiz. Bu tavırlar yürüyüşleri ve davranışlarından anlaşılmakta. Irak'ın Musul halkı ise Bağdat halkının aksine yardımseverlikleri ve misafirperverlikleri ile dikkat çekmiştir. İbn Battûta Musul halkının bolluk içinde yaşadığını ve bu şehrin halka hizmet veren hastanesinin mevcut olduğunu da belirtmiştir.[209] Halka hizmet veren hastanelerin, okulların olması bu şehrin ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir. XIV. yüzyılda İbn

[206] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.142.
[207] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s197.
[208] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.161.
[209] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.229.

Battûta Irak'ın Basra şehrinde yabancı birisinin kendini evinde gibi, yabancı olduğunu hissetmeyecek şekilde yaşayabildiğini not etmiştir.[210] Böylece bu şehrin halkının şehirlerine gelen misafirlere iyi davrandıklarını, kötü muamelede bulunmadıklarını ve diğer ülkelerden gelen insanların Basra'da güven ve huzur içinde yaşadığını görüyoruz.

Bu dönemde meşhur şehirlerden biri sayılan Dımaşk'a diğer bölgelerden insanlar daha iyi hayat sürmek için gelerek çalışmaktadır. İbn Cübeyr Dımaşk'a yaptığı yolculuğu sırasında bu bölgeye gelip çeşitli işlerde çalışan yabancılara tanık olmuştur. Bu insanlar bağ ve bahçelerde, hamamlarda, değirmenlerde çalışarak hayatlarını sürdürmüştür.[211] Günümüzdeki gibi Orta Çağ'da da insanlar iş bulmak için büyük kalabalık şehirlere taşınmaktadır. Bazı bölgelerde kıtlık ve işsizlik meydana geldiğinden, insanlar kalabalık şehirlere giderek iş aramaktadır. Gırnatî, Nîşâbur halkının şehirlerine gelen yabancılara saygı göstermediklerinden bahsederek sert bir yorumda bulunmuştur.[212] Gördüğümüz gibi Nîşâbur halkı da diğer bölgelerden gelen insanları iyi karşılamamaktaydı. Seyyah Kûfe ahalisinin sözlerini yerine getirmediklerini eserine kaydetmiştir. Bazı şehirlerin ahalisinin yabancılara ters davrandıklarını görmekteyiz. Bu bilgilerden İran'ın bütün şehirlerinin halkı kibirli diye yorum yapmak doğru olmaz zira Şiraz şehrinin insanlarının yabancılara karşı iyi davranan güler güzlü, cömert insanlar olduğundan İbn Battûta eserinde bahsetmiştir.[213]

Gırnâtî İran şehirlerine seyahat ettikten sonra Kafkasya bölgesine doğru yolculuk etmiş olup bu bölgede yaşayan insanların birbirinden farklı yaşam tarzlarına sahip olduklarına şahit olmuştur. Örneğin Kafkasya bölgesinde yer alan Derbend şehri sakinlerinin kabilelere ayrılarak yaşam sürdüklerini ve bu kabilelerin her birinde çok sayıda farklı milletin bulunduğunu söylemiştir.[214] Bu diyarlarda yer alan Sera şehrinde de çok sayıda yaşam tarzı, dini farklı olan insan yaşamıştır. Bu şehirde her milletin ayrı oturduğu semt bulunmaktadır. Günümüzde Kafkas bölgesinde yer alan Dağıstan ülkesinde çok sayıda farklı millet bir arada yaşamaktadır.

IX-XIV. yüzyıllarda yaşayan Orta Çağ Müslüman seyyahların içinde İbn Fâdlan, Gırnâtî ve İbn Battûta şimdiki Rusya'nın Sibirya bölgesine yolculuk yaparak

[210] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.185.
[211] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.210.
[212] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.99.
[213] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.200.
[214] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.129.

Orta Çağ'da bu bölgede yaşayan milletler hakkında bilgiler paylaşmıştır. Seyyahlar farklı dönemlerde bölgeleri gezerek bölge halkı ile aynı yerde yaşayarak dış görünüş, adet, yemek, önem verdikleri eşyaları titizlikle incelemiştir. Sibirya havası diğer yörelere göre daha serttir. İklimler, insanların hayatına önemli ölçüde tesir etmektedir. Örneğin tüketilen yiyecekler bile iklim sebebiyle her bölgede farklılık göstermektedir. İbn Fâdlan, İdil Bulgarlarının İslâm dinini kabul etmelerine şahit olmuştur.[215] Gırnatî XII. yüzyılda bu ülkenin Kuzey'deki son Müslüman ülkesi olduğunu belirtmiştir.[216] İdil Bulgarları soğuğa dayanıklı, kendilerine has kültürü, törenleri olan bir millettir. İklim farklılığı insanların önem verdikleri eşyalara da etki etmektedir. Örneğin Sibirya'da yaşayan halk için kürkler ve hayvan derisi daha büyük önem taşımaktadır. İbn Fâdlan ile Gırnâtî Başgırt halkının Türklerden olduğunu söylemiştir.[217] Bunlar çok kalabalık bir nüfusa sahiptir. Bu milletlere komşu olan ve sürekli kendi aralarında alışveriş yapan Rus[218] milletinin kırmızı tenli, mavi gözlü olmaları İbn Fâdlan'ın dikkatini çekmiştir. İbn Battûta da Rusların böyle bir dış görünüşüne sahip olduğunu söylemiştir.[219] Bu diyarlara gerçekleştiği yolculuğu sırasında İbn Fâdlan göçebe yaşam süren Oğuz, Peçenek kabilelerinin topraklarından geçmiştir. Seyyah Peçeneklerin topraklarında bir gün zaman geçirmesine rağmen onların fiziki özelliklerini not etmiştir. Ayrıca İbn Fâdlan Oğuzlar ile Peçeneklerin refah seviyelerini karşılaştırmıştır.[220] Bu dönemlerde İran, Irak ülkelerindeki halklar okuma, yazma bilip diğer ülkelerde ticaret yaparken dünyanın bazı bölgelerinde yaşayan insanlar kabile halinde göçebe hayatı tercih etmiştir. Göçebe halkın kendilerine ait hayat kuralları bulunmaktadır.

Hazar denizi yakınlarında ikamet eden Hârizm halkı ile seyyah tanışmıştır. Hârizm halkının konuşma tarzı ile dili, çok sayıda kabile, halk gezip gören gezgin İbn Fâdlan'a çok farklı gelmiştir.[221] Gırnâtî bu halkın akıllı ve kültürlü olduklarını, yani insanlara iyi davrandıklarını, kötü huylu olmadıklarını;[222] İbn Battûta da halkın ahlaklı ve ülkelerine gelen yabancılara karşı hoşgörülü olduklarını belirtmiştir. Hârizm halkı

[215] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, ss.23-24.
[216] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.153.
[217] Bkz. Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.19; Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.199.
[218] Rus kelimesinin açıklaması için bkz. Kovalevski, Kniga Ahmeda İbn-Fadlana, s.156.
[219] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.330.
[220] A.V. Bogachev, D.A. Frantsuzov, "İbn Fadlan O Kostyume Turkoyazıçnıh Narodov Vstreçennıh İm V 922 Godu", İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiskoi Akademii Nauk, 2011, 13/3, s. 556.
[221] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.6.
[222] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, ss.208-209.

hakkında üç farklı yüzyılda yaşayan seyyahlar benzer yorumlarda bulunmuştur. Bu diyarlarda yaşayan insanların huyları asırlardır değişmemektedir. Dünyanın her bölgesini gezen seyyahlar Afrika kıtasını da ziyaret etmiştir. Bu kıtada insanlar kabile halinde yaşamakta olup bazıları kendine has özelliklere sahiptir. Kuku, Amma, Favete gibi kabileler güçlü, savaşçı, ok atan topluluklar olarak bilinmektedir. Bu kabileler verimli olmayan, hiçbir yeşillik yetişmeyen topraklarda ikamet etmiştir. O dönemlerde Doğu Afrika'nın kıyılarında gelişmiş şehirler mevcuttur. Aralarında zengin olup bolluk içinde yaşayan milletler de bulunmuştur. Örneğin Makdeşav halkı bu diyarların zengin milletlerinden sayılmaktadır.[223] Ahalisi hayvancılık ve üretim yaparak hayatlarını sürmüştür. Güney-batı Afrika coğrafyasında yerleşmiş Mâllî, İyvallâten, Zâgari, Yûfî gibi bölgelerin ahalisinin yaşam tarzları birbirinden farklıdır. Zâgari halkı tacirlerden oluşmaktadır. Her şehrin kendine ait kuralları mevcuttur. Örneğin Yûfî şehrinin kuralı, beyaz tenli insanları şehre almamaktır. Gördüğümüz gibi her bir bölgenin kendine has çeşitli kuralları olmuştur. Dünyada birbirinden dış görünümü, ırkı, kültürü, yaşam tarzı, yemekleri, değer verdikleri eşyaları farklı olan çok sayıda millet yaşamaktadır. Zaman geçtikçe insanların yaşam kaliteleri de değişmektedir. Örneğin Orta Çağ'da kullanılan eşyalar, evler ile günümüzdeki eşyalar, evler arasında çok büyük fark mevcuttur. Fakat insanın huyları, duyguları hiç değişmemektedir.

2.2. KADIN

Orta Çağ'da kadınlar yaşadıkları ülkeye ve bölgeye göre birbirinden farklı statüye sahip olmuştur. Bazı bölgelerde ebeveynler kızlarını cariye olarak satarken, diğer bölgelerde kadınlara çok büyük saygı gösterilmektedir. Bazı ülkelerde kadınlar dışarı bile çıkamazken diğer ülkeleri kadınlar yönetmektedir. Örneğin sayısı binden fazla adalardan oluşan Maldiv Adaları'nı asırlarca kadınlar yönetmiştir. IX. yüzyılda bu adaları gezen Süleyman et-Tâcir eserinde kadın hükümdardan bahsetmiştir.[224] Aynı bilgiyi XIV. yüzyılda adalarda birkaç sene yaşayan İbn Battûta da paylaşmıştır[225]. Gördüğümüz gibi bu adalarda hükmetme görevi asırlardır hep kadınlara düşmektedir. Adalardan biri olan Niyan adasında ise kadınların koca seçme özgürlüğü mevcuttur. Ada halkı savaşçı olduğundan dolayı kadınlar savaşmayı iyi bilen erkekleri tercih

[223] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.245.
[224] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.17.
[225] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.563.

etmektedir. Ada kadınları ülkelerine gelen yabancı erkeklerle evlenme hakkına sahiptir, fakat kadınlarda ülkelerinden ayrılma gibi düşünce yoktur.[226] Ada kadınları yabancı erkeklerle evlendikten sonra o erkeğin memleketine gitmez ve çocuğu annesiyle adada yaşamaya devam eder. Dolaysıyla ada kadınlarının özgür hayat sürdüklerini, onların tercihlerine halkın saygı duyduğunu ve yabancı ülkeye kocaları ile gitmemelerinin ada halkının kızlarına diğer ülkede nasıl davranacaklarını bilmediklerinden onları tehlikeye atmamak için yaptıklarını görmekteyiz. "*Buranın kadınları başlarını örtmez. Onlara hükümdarlık eden kadın da örtmez. Onlar saçlarını güzelce tarayıp bir tarafta toplarlar".*[227] Ada halkı Müslüman olmalarına rağmen kadılar kadınlarının baş örtmelerinde özgürlük göstermiştir. Baş örtme kadınların tercihlerine bırakılmıştır. Gördüğümüz gibi ada halkı her konuda özgürlük içinde yaşamıştır.

Orta Çağ'da çoğu ülkelerde cariye edinme, satma, satın alma normal bir uygulamaydı. Cariyeler çoğunlukla diğer ülkelerden esir düşen kadınlardan oluşmaktadır. Cariye demek köle demekti. Cariyeler, satın alan adama ölene ya da efendisi tarafından diğer birisine satılana kadar hizmet ederdi. "*Güzel yüzlü "fırâşlık" cariyenin bir dinar altına verildiğini gördüm".*[228] İbn Battûta'nın yazdığına göre cariyelerin yataklık ve hizmetçi olarak ayrıldığını görebiliriz. Süleyman et-Tâcir Çin'e gerçekleşen yolculuğu sırasında ülke halkının cariye edinmediklerini ve ülkede cariyelerin bulunmadıklarını kaydetmiştir.[229] Fakat İbn Battûta Çin ülkesinde bulunduğu sırasında ülkede cariyelerin çok düşük fiyata satıldıklarından söz etmiştir. Ayrıca bu halk cariyelerin yanı sıra öz evlatlarını da satma gibi huya sahiptir.[230] IX. yüzyılda cariye edinmeyen Çin milleti asırlar geçtikten sonra cariye alıp satmakla kalmayıp kendi evlatlarını bile cariye, köle olarak satmıştır. Fakat bazı ülkelerde cariye demek anne babası olmayan köle anlamına gelmiştir. IX. asırda Çinliler gibi Hintlilerin ülkelerinde de cariyeler bulunmamaktaydı. Ülke halkı cariye edinmezdi. Fakat XIV. yüzyılda bu diyarlarda diğer ülkelerden esir düşen kadınları satıyorlardı. Hint sultanı gelen misafirlerine hediye gönderirken tutsak kadınları yani cariyeleri de hediye olarak göndermektedir. İbn Battûta'nın dediğine göre bu ülkede cariyelerin

[226] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.560.
[227] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.560.
[228] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.595.
[229] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.34.
[230] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.616.

fiyatı çok düşüktü. Cariyeler eğitim görmüş ve eğitim görmemiş olarak ayırt edilerek satılmıştır. Fakat seyyah bu yörenin insanlarının ucuz olmasına rağmen cariyelere ihtiyaç duymadıklarını yani pek kimse tarafından satın almadıklarını kaydetmiştir.

XIV. yüzyılda Hintlilerle aynı dönemde fakat Afrika Kıtasında Tekeddâ bölgesinde yaşayan insanların eğitim görmüş cariyelere büyük değer göstermekte olup bu cariyeleri hiçbir para karşılığında satmadıklarını öğrenmekteyiz. O dönemlerde Anadolu bölgesinde cariyelerin çoğu Rum kızlarından oluşmuştur. Rum cariyeler o dönemlerde diğer cariyelere göre yüksek fiyatlara satılmaktaydı. Buna sebep olan kriterlerden biri dış görünüştür. Türk beldelerinden olan Başkırtların yaşadığı Ankuriyye vilayetinde de Rum cariyeler satılmaktaydı. Bu cariyeler 8-15 yaşlarındaymış. Demek ki Orta Çağ'da her bir ülkede insanlar cariye edinmiştir. Eskiden ülkelerinde cariyenin ne olduğunu bilmeyen topluluklar zaman geçtikçe ülkelerinde insanların cariye edinmelerini, cariye satın alma, satma gibi durumları normal karşılamaya başlamıştır.

XIV. asırda Dihlî'nin hükümdarı vefat ettiğinde tahtına kız kardeşi oturmuştur. Dolayısıyla bölgede kadınların hükmetme haklarının olduğunu görmekteyiz. Geniş topraklara sahip olan Hindistan'ın her bir bölgesinde farklı yaşam süren insanlar vardır. Örneğin Hindistan topraklarında sihirbazlık yapan insanlar olmuştur. Genelde bu işleri kadınlar yapmıştır. Hindistan'ın bir bölgesinde sihir yapan kadınlar olduğundan İbn Battûta seyahatnâmesinde bahsetmiştir.[231] Ebu Dülef'in yazdıklarına göre İran'ın Simnan şehrinde örülmüş kumaşlar meşhurmuş.[232] Bu kumaşları yerli kadınlar dokumuştur. Yöre kadınları işlerinde çok titiz bir şekilde davranmıştır. Fakat işlerine verdikleri önem ile titizlik kör kalmalarına neden olmaktaydı. Seyyahın Nîşâbur'da yaşayan kadınların yabancı erkeklerden çekinmemeleri, hatta erkeklerin gösterdikleri ilgiye karşılık vermeleri dikkatini çekmiştir.[233] İran'ın diğer şehirlerinde yaşayan kadınların baskı altında olmadıklarını görmekteyiz. Bu kadınlar evlerinden istedikleri zaman çıkıp, istedikleri insanlarla konuşmada özgürlerdir. İran'ın Şiraz şehrinde ise kadınlar dinlerine çok sadıktır. Dışarı çıktıklarına üstlerine çarşaf örterler.

Orta Çağ'da Türkler kadınlarını hep üstün tutmuştur. İbn Battûta eserinde özellikle Uzbek Han'ın hanımlarına gösterdiği ilgi ile saygıdan söz etmiştir. İbn

[231] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.526.
[232] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.108.
[233] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.116.

Battûta özellikle Deşt-i Kıpçak ülkesinin hanı Uzbek Han'ın hatunlarına gösterdiği hürmetten eserinde söz etmiştir. [234] Bu ülkede sadece hükümdar hatunları değil bölgenin kadınları da kocaları tarafından saygı görmektedir. Seyyah sokakta çok güzel giyinen yerli bir kadının yanında çok sade giyinen bir erkeği gördüğünü ve bu çiftin karı koca olduğunu anladığında şaşırdığını söylemektedir.[235] Demek ki bu bölgenin halkı hatunlarına olan saygısını göstermekten çekinmemiştir. Bu yörenin kadınları hep pahalı kumaşlı eşyalar, güzel atlı arabalar kullanmaktadır. *"Türk ve Tatar milletleri nezdinde kadınlar çok itibar görüyor. Onlar bir buyrultu yazdıklarında: "Sultanın ve hatunlarının emriyle" ifadesini mutlaka koyarlar!"*[236]. Anadolu halkı da kadınlarına büyük saygı duymuştur. Anadolu'nun Yeznîk şehrinin yöneticisi Beylûn Hatun'dur. Türk halkının kadınları hep siyasetten anlayan, savaşmayı bilen, ata binen kadınlar olmuştur.

Bunlardan anlaşılacağı üzere Orta Çağ'da her ülkede kadınların durumu aynı olmamıştır. Birbirinden çok farklı statüye sahip olan kadınların kimisi büyük saygı içinde yaşayıp ülke yönetirken kimisi hep birilerinin ya anne baba ya da sahibi tarafından alınmış kararlar çerçevesinde yaşamaktadır.

2. 3. GÖREV

Orta Çağ'ın farklı yüz yıllarında yaşayan ülke halklarının farklı görevleri olmuştur. IX-XIV. yüzyıllarda yaşayan seyyahlar eserlerinde gittikleri ülkede tanık oldukları görevler hakkında bilgi vermiştir. Çin'e giden seyyahlar bu ülkenin insanlarının yaşam durumlarını kaleme alırken görevlerinden de bahsetmiştir. Çin'in büyük gelişmiş Kanton liman şehri, üretilen ürünleri ile diğer halklar arasında tanınmıştır. Dünyanın diğer bölgelerinden Kanton şehrine gelen tacirler, diğer şehirleri gezme ve mallarının güvende olması isteğinde bulunduğunda, şehirde bulunan depolara eşyalarını bırakabilme imkanına sahipti. Gelen tüccarların eşyalarını depolara koyarak zamanı geldiğinde onlara teslim eden görevliler mevcuttu. Depolar tüccarların mallarını kayıp ve çalıntıdan korumaktadır. Bu görevliler tüccarlara değerli eşyalarını geri verirken, o eşyaların onda üçünü almışlardır. *"Konton şehrindeki koloniye Siraflı (Fars), Basralı ve Ummanlı (Arap) tüccarlar sık uğramaktaydı ve şehirde Iraklı Tüccarların belirli*

[234] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.320.
[235] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.317.
[236] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.224.

bir ağırlığı mevcuttu".[237] Ülke hükümdarı özellikle İslâm ülkelerinden gelen tüccarların başına Çin'de ikamet eden bir Müslüman tayin etmiştir.[238] Çin hükümdarının diğer dine mensup olan insanlara saygı duyduğunu bu hareketinden görebiliriz. Süleyman et-Tâcir'in bahsettiği üzere bu görevli, bayramlarda ve diğer durumlarda gelen Müslüman tüccarların yanlarında bulunmuştur. Bu görev Çin'de yaşayan Müslümanların hayatında asırlar boyu devam etmiştir.

İbn Battûta'nın yazdıklarına göre bazı Çin şehirlerinde Müslümanların semtleri bulunmakta olup her bir şehirde Müslümanların işine bakan bir görevli bulunmaktaydı.[239] Çin dünyaca meşhur ipek kumaşı ile tanınırdı. Ülke halkı farklı zanaat türleri ile uğraşmıştır. Gırnâtî Çin halkının sanat konusunda diğer milletlerden daha üstün olduğunu söylemiştir. Seyyahın böyle bir yorumda bulunmasından iki asır sonra İbn Battûta Çin ülkesini gezip, halkını tanımaya başladığında onların farklı sanatlara olan yeteneklerine hayran olup daha önce gezip tanıdığı milletler arasında Çin halkının kabiliyet konusunda herkesi geçtiğine şaşırmıştır.[240] Yüzyıllar geçse de Çin halkı üretim, sanat konusunda hep ileri gelen millet olarak kalitesini hiç kaybetmemektedir. Çin milletinin yüzyıllardır süregelen görevlerini yani mesleklerini korumakta oldukları seyyahların notlarından anlaşılmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz görevlerden başka Çin bölgesinde çok sayıda birbirinden farklı görevler mevcuttur. Örneğin şehir bekçileri, askerleri, gemici gibi. Orta Çağ'da Çin ülkesi yabancı tüccarlar ile gezginler için en güvenilir ülke olmuştur. Gelen misafirlerine büyük ilgi gösteren bu ülkede yabancıları koruma görevlileri mevcuttur. Bu görevliler gelen misafirlerin isimlerini yazıp mühür basıyorlardı. Her şehirde yabancı misafirler için devlet tarafından yapılmış güvenilir hanlar bulunmaktadır.

Hintlilerin diğer milletlere göre tıp, astronomi, mimar bilimlerinde daha üstün olduğunu iki farklı yüzyıllarda yaşayan seyyahın eserlerinden görmekteyiz. Hint halkının yukarıda bahsettiğimiz alanlarla asırlardır ilgilenmekte olup daha iyi seviyelere yükseldiklerini söyleyebiliriz. Gırnâtî ile Bîrûnî eserlerinde bu halkın bilime olan ilgilerinden bahsetmiştir. Ayrıca Orta Çağ'da bu halkın kast sistemi insanları görevlerine göre topluluklara bölmektedir. Örneğin en alt kasta ait olan

[237] Ahmet N. Özdal, Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, İstanbul, Selenge Yayınları, 2016, s.164.
[238] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.23.
[239] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.619.
[240] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.614.

ailenin çocukları da yüzyıllarca aynı görevi yapmıştır. Bu dört kastın en üst seviyesine sahip olan insanlar Brahminlerdir. Brahminler kutsal metinler okuyan ve kendilerine has kıyafetler giyen din adamlarıdır. İkinci kast askerler ile yöneticilerden oluşmaktadır. Üçüncü kasta ait insanların görevi ise tüccarlık yapmak olup dördüncü kast ise hizmetçilerden oluşmaktadır. Böylece Hint halkı kendine ait bir sistem ile yıllardır aynı görevi yaparak yaşamaktadır. XIV. yüzyılda İbn Battûta bu ülkede çok fazla görevlinin olduğunu yazmıştır.[241] Örneğin XIV. asırda Hint sınırına gelen insanları ülkeye almadan önce hükümdar tarafından görevlendirilmiş görevliler kontrol etmiştir. Bu görevliler kontrol ettikten sonra yabancıların bilgilerini şehrin emirine göndermektedir. Bu görevlilerin işi Hindistan topraklarına gelen yabancıların tehlike taşıyan insanlar olup olmadığı hakkında bilgi almaktadır. Bu konuda Hintliler çok titizdir. Böylece gelen insanlar hakkında rapor oluşturulur hükümdara gönderilir.

Orta Çağ Hindistan'da posta hizmeti de mevcuttu. "*Fakat "muhbir" adı verilen haber memurları, Sind bölgesinden bir mektup yazdıklarında sultana beş gün içinde ulaşır; özel posta sistemi sayesinde!".*[242] Bu posta sisteminin farklı türleri mevcuttur. Bu postacıların bir kısmı atlarla postaları götürürken diğerleri yaya olarak hizmetlerini yapmaktaydı. Böylece bu yüzyılda Hint ülkesinde haber alma sisteminin mevcut olduğunu ve bu sistemin ne kadar gelişmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Bu sistem sadece mektup için değildir. Diğer ülkelerden gelen hediyeler de Hindistan'ın diğer bölgelerinden sultana bu sistem sayesinde ulaşmıştır. Haberin, bilginin, diğer ülkelerden gönderilen hediyelerin hükümdara hızlı ulaşmasını kolaylaştıran bu sistem Hintlilere has bir sistemdir. Ayrıca Hint hükümdarı, devlet emirlerini kontrol etmek için devlete çalışan casuslar ayarlamıştır. Hükümdar için casusluk yapan bu memurlar gizli bir şekilde kendilerini belli etmeden emirlerin hizmetleri doğru yapıp yapmadıklarını, hükümdarın arkasından gizli bir işler çevirip çevirmediklerini kontrol etmek için görevlendirilmiştir. Bu casusluk görevini kadınlar da yapmıştır. Casus kadınlar ev hizmetçisi gibi evlere girip emirlerin evlerinde olup bitenleri cariyelerinden öğrenmiştir. Bu kadınlara *kennâse*[243] ismi veriliyormuş. Hint hükümdarı emirleri ve diğer devlet memurları böylece kontrol ederek, onların devlete karşı iş çevirip çevirmediklerini bilmektedir.

---

[241] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.378-380.
[242] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.378.
[243] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.473.

Hac yapan insanlar Hicaz bölgesine giderken çöl bölgelerini geçmek zorunda kalmakta olup bu bölgeyi tek başlarına geçemedikleri için kılavuz tutmaktadır. Orta Çağ'da kılavuzluk görevi yaygındır. Bu görevi hacılar için daha çok Bedeviler yapmaktadır. Fakat bu görev sadece çöl bölgelerinde olmayıp Orta Çağ'da her bir ülkede mevcuttur. Aynı anda yabancıların eşyalarını belli bir miktar ücretle taşıyan insanlarda bulunmakta. Deniz kenarlarında yaşayan halk içinde dalgıçlar da vardır. Nâsır-ı Hüsrev, İbn Cübeyr ve İbn Battûta eserlerinde bu dalgıçlardan söz etmiştir.[244] Nil nehri kenarında yerleşmiş bölgelerde yaşayan insanlar inci avlamak için nehir ve denizlere dalarak ganimet toplamaktadır. Mısır'da Nil'in suyunu tespit eden görevliler bulunmaktadır. Bu insanların görevi Nil'in suyunu ne kadar yükseldiğini, azaldığını halka duyurmaktır. Bu görevliler devletten 1000 dinar civarında maaş almaktadır.[245] Meşhur Kudüs ile Bağdat şehirlerinde halka hizmet eden hastanelerde doktorluk görevi yapan insanlar bulunmuştur. Doktorlar devletten belirli bir ücret alarak halka hizmet etmiştir.[246] Hastalarla ilgilenen bu doktorlar onları tedavi ederek, şurup, ilaç yazarak reçete vermektedir. Müslüman ülkelerde ya da diğer ülkelerin Müslüman semtlerinde sayısız camiler mevcuttu. Her caminin görevlileri bulunmaktaydı. Bu görevliler insanlarla bayramlarda namaz kılıp, hutbe okuyarak, bekçilik yapmıştır. Kiliselerde de görevlerini sürdüren insanlar bulunmaktadır. Bu görevliler kilisenin temizliği, kandillerini yakmak ve kapıları açıp kapatmakla yükümlüydü. Afrika kıtasında yer alan Mallî ülkesinde sultanın şarkıcı ve şairleri mevcuttur. Bu insanlar kendine has kıyafetleri giyerek, sultanın önüne çıkıp şarkı söyler, şiir okurdu. Dediğimiz gibi Orta Çağ'da her ülkede birbirine benzer veya kendilerine has meslekler bulunmuştur.

2.4. ÂDET

Her milletin kendine has âdet ve törenleri mevcuttur. Örneğin, evlenme âdeti, vefat eden insanları gömme âdeti, bayram âdeti, yabancıları karşılama âdeti, selamlaşma âdeti.

Her milletin kendine has cenaze âdetleri mevcuttur. IX. yüzyılda Süleyman et-Tâcir Çinlilerin cenaze törenlerine şahit olmuştur. Çinliler aralarında birisi vefat ettiği zaman

[244] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.269.
[245] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.73.
[246] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.46; Bağdat'taki hastane için ayrıca bkz. İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.168.

vefat eden insanı hemen toprağa vermiyorlardı. Onların âdetine göre ölen insanı tabuta koyup cesedini evde tutmakta ve bir yıl geçtikten sonra toprağa vermekteydiler. Ölen insanlara her gün hayatta gibi yemek götürülürdü. Hükümdarların cesedine farklı davranırlardı. Hükümdarın vefatından sonra cesedini buza koyarlardı. Çin halkı vefat eden insanları hemen toprağa vermede acele etmezlerdi. Onların âdetine göre hayatta kalan insanlar vefat eden insanı hatırlayarak ağlamalıydı. "*Ağlamayan, kadın olsun, erkek olsun, ağaç sopa ile vururlar. Ona "öldüğüne üzülmedin" derler"*.[247] Bu bilgilere göre Çinlilerde vefat eden insanlar için hayatta kalan insanlar hep yas tutarak hatırlamak zorundaydı. Çinlilerin bu konuda diğer insanlara baskı yaptıklarını görmekteyiz. Bu ağlama merasimi üç yıl devam etmektedir. Yani hayatta kalan insanlar üç yıllık zaman içinde ölen insanları hep yas tutarak anma mecburiyetindedir. Aynı ülkede beş asır sonra gezgin İbn Battûta bulunmuştur. Fakat seyyahın bu millet hakkında yazdıklarına göre Çinliler ölen insanların cesetlerini yakmaktadır.[248] Zaman geçtikçe bu milletin cenaze âdetlerinin de değiştiğini görmekteyiz. IX. yüzyılda bu milletin vefat eden insanların defnetme âdetlerinin toprağa verme ya da yakma olduğunu bilmemekteyiz. Sadece seyyahın dediğine göre vefat eden insanı defnetmeden önce saçını ve sakalını keserlerdi.[249]

Bîrûnî ise eserinde Hintlilerin vefat eden insanların bedenlerini ateşe verdiklerini fakat bu âdetin çocuklarda geçersiz olduğunu belirtmiştir.[250] Hintlilerin ölen insanı yakma âdetleri XIV. yüzyılda da aynı şekilde devam etmiştir. Onların vefat eden insanla birlikte eşlerinin de kendi isteği ile yıkılması âdeti vardır. Ayrıca vefat eden insanın eşi kocasının vefatından sonra kendi isteği ile kendisini ateşe atarsa, bu kadın toplum içinde övülerek yaptığı cesaret sayılıp hoş karşılanırdı.[251] Eşler birlikte yakılma isteğinde kendileri bulunmaktadır. Kimse bu kadınlara zorla bu fedakarlığı yapmasını emredemez. Hint halkının ölüleri yakma âdeti günümüze kadar devam etmektedir. Cenaze, düğün gibi törenler birbirinden farklıdır. Yukarıda bahsettiğimiz halklardan cenaze törenleri farklı olan milletlerden biri ise Oğuz isimli Türk kabilesidir. Bu kabileye ait insanlar vefat eden insanı toprağa verirler. Gömerken o insanı oturtup kullandığı kıyafetini giyindirerek yanına birkaç eşyasını koyar. Hayvan

[247] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.28.
[248] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.629.
[249] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s. 34
[250] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, s.403
[251] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s. 394.

kesip kendileri o hayvanın etini yerler. Hazarlar ise hükümdarlarına yirmi odalı mezar kazarlardı. Mezar odaları altın yaldızlı ipek kumaşla döşenirdi. Hazarların değişik âdetlerinden biri ise hükümdarı defnettikten sonra mezarı kazan insanların hepsinin hayatına son vermeleriydi. Bunun sebebi halkın hükümdarın mezarını yağmalamasına izin vermemektir.

Rus halkı da Hintliler gibi ölülerini yakardı. Ölen adamın cariyesi varsa onu sahibinin yanına koyup beraber yakarlardı. Cenaze törenleri vefat eden insanın sosyal statüsüne göre farklı yapılmıştır. Örneğin vefat eden adamın durumu pek iyi değilse onu küçük bir gemiye koyarlardı. Eğer zengin ise daha büyük gemileri kullanmışlar.[252] Gördüğümüz gibi Rus halkının toplumsal yapısında farklı sınıflar vardır. Cenaze törenlerini bile insanların sosyal statülerine göre yapmaktadırlar. Dımaşk halkı Müslümanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla cenaze törenlerinde vefat eden insana dualar ederler, Kur'an okurlardı. Cenaze namazını camide kılarlardı.

XIV. yüzyılda İran ülkesinde yer alan Şiraz şehrinin ahalisi ise ölen insanları evlerine defnederdi. Evlerinden bir odayı türbe yapıp vefat eden insanı oraya gömerlerdi. Şirazlıların cenaze törenlerinin Çinlilerinki ile benzer âdetleri vardı. Bu âdet ise her iki halkın da vefat eden insanların yemeklerini eksik etmemesidir. Fakat Şirazlılar bu yemeği fakirlere dağıtırlar. Anadolu topraklarında ise ölen adamlara kırk gün yas tutarlar. Cenaze sırasında insanlar, imam, hocalar elbiselerini ters giymektedir. Yas tutulan kırk gün içinde insanlara sofralar kuruluyordu. İnsanların günümüzde olduğu gibi asırlar önce de verdikleri önem ve değer birbirinden farklı olmaktadır. Bazı milletin cenaze âdetlerinde benzerlik varsa diğer milletler tamamen farklı olmaktadır. Cenaze törenlerinin farklılığı insanların inanç farklılığını da göstermektedir.

Seyyahlar eserlerinde yolculuk sırasında ziyaret ettikleri bazı milletlerin âdet ve törenlerinden söz etmektedir. Bu âdetlerin birisi evlenme âdetidir. Hint halkının evlilik merasimleri çok eğlenceli geçmekteydi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Hintlilerde kast sistemi bulunmaktadır. Kasta mensup olan insanlar sadece kendi aralarında evlenebilme imkanına sahiptir. Diğer kasta mensup insanlarla evlenme yasaktır. Hintlilerde de kendilerine ait kurallar bulunmaktadır. Örneğin Hint erkeği dört kadınla evli olabilir fakat kadın sadece bir erkekle evli kalırdı. Hintlilerde eşler arasında boşanma yoktur. Eşi vefat ederse kadın kendi isteği ile kendini ölüme terk edebilirdi.

[252] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.58.

Bu toplum içinde insanları küçük yaşta evlendirmek iyi karşılanmıştır.[253] XIV. asırda Hint hükümdarının sarayında ziyarette olan İbn Battûta bu dönemde hükümdarın yakınlarının düğün merasimlerine tanık olmuştur. Seyyahın yazdığına göre hükümdarı kutlamak için yabancı ülkelerden misafirler, devlet emirleri gelmiştir. Düğünde gelen misafirlere bol miktarda yemekler sunulmuştur.[254] Orta Çağ'da Lübnan'ın Sur şehrinde Hristiyan semtleri mevcuttur. Hristiyan sakinlerine has bir düğün merasimi vardır. Bu merasim gelin almadır. "*Halk kızın evine süslenerek toplanmakta. Gelini iki taraftan, iki akrabası tutmuş, kapıdan yaldızlı ipek elbiseyle çıktı".*[255] Gelin pahalı kumaştan yapılmış elbise giyerek evinden ayrılmaktadır. Böylece gelen insanlar farklı müzik aletleri çalıp damadın evine kadar gelini götürmektedir.

Bir diğer âdet ise insanların ülkelerine gelen yabancıları karşılamakdır. Her milletin yabancılara karşı farklı algıları bulunmaktadır. Kimisi büyük şehirlerde yaşayarak topraklarında hep yabancı tüccarlarla karşılaşsa da, kimisi yabancı insanlarla iltifatta bulunmadan hemen saldırıda bulunmaktaydı. XIV. yüzyılda Afrika'da yer alan Makdeşav ülkesinin sakinleri ülkelerine diğer ülkelerden gelen gemileri sakin bir şekilde karşılamaktadır. Âdetlerine göre bu yabancı geminin gelme niyeti ve içinde bulunan insanlar hakkında bilgi alarak bu bilgileri sultana ulaştırmaktaydılar. Makdeşav halkı ne kadar misafirperverlik göstererek, gelen yabancılarla kibarca konuşsa bile ülkeye girip girme kararı hep sultan vermiştir.[256] Mısır'ın Sâid bölgesinde bulunan Ayzab liman şehrinin âdetlerine göre gelen yabancı tüccar ve gezginler hükümdardan izin almadan özgürce şehre girebilmektedir. Ayzab halkı ise gelen misafirleri ikramlar ile karşılamaktadır. Anadolu'da ise Ayzab şehrindeki gibi şehirlerine gelen yabancılara yerel halk misafirperverlik gösterip kibar konuşarak bu insanların gönlünü almıştır. Onlara olan saygılarını bazen hediyeler vererek göstermekteydiler. Türklerin diğer âdeti ise gelen misafirlere ülkelerine geldikleri günden itibaren gidene kadar her gün yemek, gıda göndermekti. Kustantîniye sakinleri ülkelerine gelen hükümdarlarının akrabalarını ve yabancıları güzel kıyafetlerini giyip evlerinden çıkarak kalabalık bir şekilde karşılamıştır. Böylece ülkelerine gelen misafirlerine duydukları saygıyı göstermekteydiler. Maldiv Adaları'nın ahalisi de ülkelerine gelen yabancılara iyi davranan bir halktır. Adalara

[253] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, s.391.
[254] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.447.
[255] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s. 232.
[256] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.246.

gelen gemilerin yanına bu yabancı gemilerden daha küçük olanlarına binerek gidip ülkelerinde bol miktarda yetişen Hindistan cevizini sunmaktaydılar. Bu hareket onların yabancılara olan saygısının işaretidir. Hediyelerini sunduktan sonra gelen yabancılar ada ahalisinin misafiri sayılmaktaydı. Cava ile Maldiv Adalarının misafir karşılama âdetlerinde benzerlik vardır. Cava ahalisi de gelen yabancılara misafirperverlik göstererek onlara yiyecek sunmaktaydı.

2. 5. ÜRETİM

Orta Çağ'da ülkelerarası ticaretler olduğunu gelişmiş liman şehirlerinden görmekteyiz. Bu büyük şehirlerin pazarında dünyanın her yerinden getirilen ürünler bulunmaktadır. Bazı halkların sakinleri sanat ve zanaat ile uğraşarak yaptıkları ürünleri diğer ülkelere ihracat etmiştir. Böylece tüccarlar gemilere yükleyerek büyük limanlardan diğer limanlara ticaret yapmaktadır. Orta Çağ Müslüman seyyahların eserlerini okuyarak X-XIV. yüzyıllarda birçok ülke diğer ülkelere ihracat yapmakta olduğunu görebiliriz. İhracat yapılan ürünler insanların günlük hayatlarında kullandıkları ürünlerdir. Birçok ülke bu yüzyıllarda kumaş üretimi[257], ticareti, satın alma işlemleri ile uğraşmıştır. X. asırda İran'ın Taberistan şehri ahalisi kumaşlar dokuyarak hazır olan kumaşlardan kıyafet yapıp diğer ülkelere satmaktadır. Aynı zamanda şehrin sakinleri mendil yapmışlardır. "*Taberistan mendilleri her yerde meşhurdur".*[258] Taberistan'ın aba kıyafetlerinin yanı sıra X. yüzyılda bu şehrin halkı mendillerini de diğer ülkelere sevk etmiştir.

XIV. yüzyılda İran'ın Nîşâbur şehri sakinleri de kumaş dokuma ile uğraşmaktaydı. Bu şehir halkı ipek kumaşı üretmekteydi. İran bu ipeği Hindistan'a ihracat etmektedir. Mısır ülkesinde birkaç yerde keten ve yün üretilmiştir. Mısır'ın kasabası keten kumaş ve Behnese şehrinin halkı ise yün üreterek ihracat yapmaktadır. "*Mer'ız diye bilinen yünden yapılmış giysiler burada üretiliyor".*[259] Aynı yüzyılda dünyanın her bir yerini gezen İbn Battûta'nın eserinden Mardin'de, Mardini ismi ile tanınan elbiselerin şehrin ahalisi tarafından üretilmekte olduğunu öğrenmekteyiz.[260] Anadolu'nun Denizli şehri halkı da bu çağda elbise dokuması ile uğraşmıştır. Bu

[257] Orta Çağ'da şehrilerin tekstil üretimi hakkında ayrıca bkz. A.M. Beleniskii, İ.B. Bentoviç, O.G. Bolşakov, Srednevekovi Gorod Sredney Azii, Leningrad, Nauka, 1973, s. 270-274.
[258] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.108
[259] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.231
[260] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.231.

elbiseler pahalı altın işlemeli elbiselerdir. Erzincan şehrinin kumaşı da meşhurdur. Anadolu topraklarına yerleşmiş olan Aksaray şehrinde güzel halılar dokunmaktadır. Yemen ülkesinin halkı da bu yüzyıllarda kumaş üretimi ile uğraşmıştır. Ahalisi ipek, pamuk, keten kumaşları dokuyan Zafâr şehri, bu kumaşlar sayesinde Yemen ve diğer ülkelerde tanınmıştır. İpek kumaşı ile dünyada ünlü olan Çin ülkesinin halkı iki şehirde kumaş dokuyup diğer ülkelere ihracat etmiştir. "*Zeytûnî diye bilinen kemha ve atlas türü kumaşlar burada üretiliyor".*[261] Diğer şehri ise Hansâ'dır. Bu şehrin ismi ile tanınan kumaşlar da yurt dışına ihracat edilmiştir. Bu çağda yaşayan insanlar sadece kumaş dokumakla kalmamıştır. Meyve, hayvan, çanak vb. şeyleri de üretip yurtdışına ticaretini yapmışlardır. Örneğin X. yüzyılda İran'ın Damağan ve Bestam şehri halkı elmaları yetiştirip diğer bölgelere satmıştır. Herat şehri ise ticarette üzüm ve kuru kayısısı ile meşhur olmuştur. Orta Çağ'da Hârizm karpuzu Çin ve Hindistan ülkelerine gönderilmektedir. İbn Battûta bu karpuzun Hindistan hükümdarının sofrasında eksik olmadığını eserinde belirtmiştir.[262] Bu yüzyıllarda tabak çanak üretimi de meşhurdur. Örneğin Endülüs'ün Malaka şehri halkı ise çanak türleri yapıp geçinmektedir. Mısır da tabak çanak üretiminde ileri gelen ülkelerden biri sayılmıştır. Orta Çağ'da insanlar kozmetik malzemelerini de üretmektedir. Halkın bu malzemelere ihtiyaç duyduğunu yapılan ihracattan anlamaktayız. XIV. asırda insanlar zeytinden sabunlar yapmıştır. Sabunları üreten halk ise Hama şehrin civarında yer alan Sermin şehrinde yaşamaktadır. Benzer malzemeler Musul civarında yer alan Nusaybin'de gülsuyu, Afrika'nın Makdevaş ülkesinde üretilen güzel kokulu kremlerdir.

2. 6. KIYMETLİ EŞYA

Orta Çağ'da yaşayan insanların önem verdikleri, değerli gördükleri eşyaları seyyahların seyahatnâmelerinde görebiliriz. Ülkelerin değerli gördükleri eşyalara göre halkın alışveriş yaparken kullandıkları para birimleri de değişmektedir. Aynı zamanda her ülkedeki milletler kendine has kıyafetler giymiştir. Örneğin ipeğin üretildiği Çin ülkesinde hükümdarlar ile ülkenin ileri gelenleri ipekten kıyafet giymeyi tercih etmişler, Sibirya'da yaşayan insanlar ise kışın günlük kullanımda kürkleri daha çok tercih etmişlerdir. Farklı ülkelerde yaşayan insanların kullandıkları kıyafetler, iklimin

[261] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.617.
[262] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.348.

farklılığına göre değişmektedir. Orta Çağ'da kıyafet insanların sosyal statüsünü de belirlemekteydi. Örneğin sıradan halkın giydiği kıyafet ile o ülkenin hükümdarının giydiği kıyafet arasında fark bulunmaktaydı. Hükümdarların eşi ve kızlarının mücevherler, yakutlardan yapılmış taçlar, bilezikler taktıklarını seyyahların notlarından görmekteyiz.

Farklı ülkelerde yaşayan milletlerin yukarıda dediğimiz gibi yaşam tarzlarının birbirinden farklı olmasında iklim şartları ile coğrafya büyük katkıda bulunmaktadır. Bu iki faktöre göre insanlar günlük hayatlarında farklı eşyalara değer ve önem vermiştir. Aynı şekilde insanların o zamanlarda para olarak kullandıkları eşyalar da birbirinden farklıdır. Örneğin deniz kıyısında yaşayan bir toplum alışveriş yaparken para yerine nazar boncukları kullanmış, sert bir iklime sahip ülkelerde yaşayan insanlar için hayvan kürkleri para yerine geçmiştir. Maldiv Adaları'nda yaşayan insanların IX. yüzyıl ile XIV. yüzyıl arasında para birimlerini değiştirmediklerini o yüzyıllarda yaşamı iki seyyahın eserinde görmekteyiz. Süleyman et-Tâcir ve İbn Battûta eserlerinde ada halkının alışveriş yaparken deniz kabuklarını kullandıklarını aktarmışlardır.[263] Ada halkının bu maddeleri para yerine asırlardır kullanmaları, kabukların ülkede büyük değer taşıdığını göstermektedir. Ayrıca Mısır'da dalgıçların bu kabukları belirli bir zamanda Nil'e dalarak topladıklarını da seyyahlar eserlerinde belirtmiştir. Fakat adalarda yaşayan tüm halklar Maldiv Adaları gibi deniz kabuğunu kullanmamıştır. Örneğin Cava Adası halkı deniz kıyısında yaşamalarına rağmen Maldiv Adaları gibi deniz kabuğunu para birimi olarak kullanmamıştır. Cava adası halkının kullandıkları para ise kalaydan ve saf Çin altınından elde edilmiştir. Yöre halkı, alışverişlerini kalay parçalarıyla bazen de işlenmemiş saf Çin altınlarıyla yapıyordu.[264] Demek ki bu yörelerde halk daha çok kalay ile altına önem vermiştir. IX. yüzyılda Çin halkı pazarlarında bakırdan yapılmış bir maddeyi para yerine kullanmıştır. Yani bu asırda Çin ülkesinde kullanılan para bakır paradır. Fakat zaman geçtikçe Çin halkının para birimi değişmiştir. XIV. asırda bu millet bakır parayı değiştirip kâğıt paraya geçmiştir. "*Alışverişlerinde kâğıt parçalarını kullanıyorlar. Her kâğıt el ayası kadardır; üzerinde hükümdarın mührü vardır.*".[265] Çin Orta Çağ'da ipek ile birlikte kâğıt üretimi ile de meşhur olmuştur. Dolayısıyla kâğıt üreten bir ülke

[263] Bkz. et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.17; İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.559.
[264] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.602.
[265] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.614.

olarak asırlar içinde para birimlerini bakırdan kâğıda değiştirdiklerini görmekteyiz. Halk eskimiş ya da yırtılmış paralarını ücret ödemeden değiştirebilme imkanına sahipti. Bu bilgiden Çin ülkesinin ne kadar gelişmiş bir ülke olduğunu anlayabiliriz. Bakır paralardan daha hafif madde yani kâğıda geçip ve kâğıdın eskimesini, çabuk bozulabilmesini göze alarak bozulan kâğıdı (parayı) yenisi ile değiştirme sistemini günlük hayatlarına uygulamışlardır.

IX. asırda Çin halkı bakır para kullandığı gibi X. yüzyılda Buhara halkı da bu maddeden çeşitli paralar kullanmıştır. "*Buhara'da çok çeşitli paralar gördüm. Bunlar arasında ğıtrifiyye denen bakır, sarı bakırdan imal edilmiş dirhemler vardı.".*[266] Buhara halkı İbn Fâdlan'ın dediği gibi pazarlarda alışveriş yaparken çeşitli paralar kullanmıştır. Fakat bu paralar bakır maddesinden yapılmış yani bakır para olarak geçmiştir. Ana maddesi bakır fakat değer olarak birbirinden üstün olan paralar var. İbn Fâdlan eserinde Buhara'da çeşitli paralar gördüğünü belirtmiştir. Bu bilgiden Buhara pazarlarında farklı yerlerden insanların alışveriş yaptığını ve bu insanların paralarının farklı olmasına rağmen bu bölgelerde geçerli olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat Orta Çağ'da başka yerde geçmeyen sadece bir ülkeye ait olan paralar da mevcuttur. Örneğin XIV. yüzyılda Yemen ülkesinde yaşayan Zâfer halkı alışverişlerini kendine özgü bir para ile yapmıştır. "*Bakırla kalayın karışımından yapılmıştır ve başka bir yerde geçmez!".*[267] Bu bilgiye göre yöre halkı bronz maddesinden yapılan parayı günlük hayatlarında alışveriş yaparken kullanmıştır. Günümüzde değer olarak altın ile gümüşten sonra gelen bronz maddesini Zâfer halkı para birimi olarak kullanmıştır. Orta Çağ'da her ülkede farkı para birimi mevcuttur.

XI. yüzyılda Nâsır-ı Hüsrev Lahsa şehrine yaptığı yolculukta bu şehrin durumu ve halkını incelerken Lahsa pazarlarında halk arasında kullanılan paradan da eserinde bahsetmiştir. Yöre halkı diğer bölgelerden daha farklı bir maddeyi para yerine kullanmıştır. Bu madde ise kurşundur. Orta Çağ'da Lahsa'da yaşayan insanlar alışverişlerini kurşun ile yapmışlardır.[268] Seyyahın eserinde yazdığına göre Lahsa halkı kurşunların belirli bir miktarını torbaya koyup alışveriş yaparken kurşunları çıkarmadan torbaları para yerine vermişlerdir.[269] Pazarlarda alışveriş yaparken kimse torbaları açıp kurşunları saymamıştır. XI. asırda yaşayan Lahsa halkı gibi XII. yüzyılda

[266] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.5.
[267] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.252.
[268] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.142.
[269] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.143.

Hazar halkının da para yerine kurşunları kullandıklarını Gırnâtî not etmektedir. Demek ki asırlardır insanlar farklı bölgeler ile yüzyıllarda yaşamalarına rağmen benzer maddelere önem vererek para yerine kullanmıştır.

XIV. asırda farklı bölgelerin halkı yaşadıkları coğrafyaya göre para yerine kendilerinin değerli gördükleri maddeleri para yerine kullanmıştır. Örneğin İbn Fâdlan ile İbn Battûta seyahatnâmelerinde Karanlık ülkesinden bahsetmiştir. Sibirya bölgesinde yer alan bu bölge sert havası ile bilinmektedir. Bu bölgelerde samur ve kunduz yaşamaktadır. Yöre halkı alışveriş yaparken samur ve sincap gibi hayvanların derileri ile ödeme yaparlardı. Demek ki halk arasında bu kürkler değer taşıyan eşya anlamına gelmektedir. Afrika kıtasına yolculuk yapan seyyah gezi sırasında bazı köylerde alışveriş yaparken yerel halka karşılık olarak tuz, koku ve cam süsleri verdiğini eserine kaydetmiştir. Bu bilgilere göre bazı yerleşim bölgelerinde insanlar için yukarıda saydığımız maddeler para yerine geçebilecek kadar değerli sayılmaktadır. Yine bu bilgiden görüyoruz ki bazı yerlerde insanlar para vererek değil takas yoluyla alışveriş yapmaktadır. Tam olarak belirttikleri para karşılığı değil ihtiyaçlarını değiştirerek alışveriş yaptıklarını görmekteyiz. Orta Çağ'da her bir bölgenin, ülkenin kendine has para birimi olmuştur. Para birimi o bölge halkının kendi aralarında değer gördükleri eşyalar olmaktadır. Böylece Orta Çağ'da farklı yerlerin birbirinden farklı paraları olduğunu seyahatnâmelerden öğrenmekteyiz.

Orta Çağ'da yaşayan halkın günlük hayatta kullandıkları eşya söz konusu olduğunda ilk olarak para aklımıza gelmektedir. Yani o çağda kurulan büyük pazarlarda, ülkelerarasında yapılan ticaret esnasında insanların kullandıkları para birimlerinin nasıl olduğu dikkati çekmektedir.

Halkın günlük hayatta kullandıkları diğer eşya ise kıyafettir. Kıyafette aynı para gibi her bölgeye ait giysiler vardır. Bu giysilerin birbirinden farklı olmasında yukarıda değindiğimiz gibi başlıca faktör iklimdir. Aynı zamanda bu çağdan günümüze kadar kıyafet insanların sosyal statülerine de etki etmiştir. Örneğin Orta Çağ'da sıradan bir insan ile o bölgenin hükümdarının kıyafetleri birbirinden çok farklıdır. Giysiler insanların sosyal statülerinin göstergesi diyebiliriz. Basra'dan Çin'e yolculuk sırasında Borneo ile Malay Yarımadası arasında yer alan Sanfi Adasına uğrayan seyyah Süleyman et-Tâcir'in adada yaşayan insanların kıyafet yerine iki havlu örtmeleri

dikkatini çekmektedir.[270]. Ada halkı yumuşak bir iklimde yaşadıkları için daha hafif kıyafet giymeyi tercih etmiş olduklarını görmekteyiz. Sanfi adasına yakın bir mesafede olan Maldiv Adası halkının ise XIV. yüzyılda günlük kıyafetleri peştamaldan oluşmuştur. İbn Battûta ismini belirttiğimiz adada birkaç yıl yaşamış olup, ada halkını yakından tanımıştır. Kültürlerinin yanı sıra günlük giysilerinden de eserinde bahsetmekte olup şöyle yazmıştır "*Bir peştamalı şalvar yerine bellerine dolayıp sırtlarına da "vilyân" denilen bir kumaş atarlar".*[271] Halkın giysileri Maldiv Adalarında havanın soğuk olmadığını ve insanların peştamal ile örtünmelerinin yeterli olduğunu göstermektedir. Aynı asırda Cava Adası halkının günlük giysileri de Maldiv Adası halkının kıyafetlerine benzemektedir. Cava halkı da peştamal ile örtünmüştür. Ayrıca Cava Adasının ileri gelenleri peştamalların farklı kaliteye sahip ipekli kumaştan yapılanlarını giymiştir. Farklı çağlarda yaşayan her ülkenin hükümdarları, ileri gelenleri ile sıradan insanlar arasında giysilerinde büyük farklılık olmuştur. Bu farklılık insanların sosyal durumlarını belirtmektedir.

İpeği ile dünyada meşhur olan Çin halkı asırlardır ipek kumaşından yapılmış giysiler giymiştir. Çin ülkesine yolculuk yapan iki seyyah eserlerinde, bu halkın ipek kumaştan kıyafet giydiklerini belirtmiştir. Fakat halk ile hükümdarların giydiği ipeğin kalitesi aynı değildir. Süleyman et-Tâcirin yazdıklarına göre hükümdarlara yapılmış ipeğin kalitesi daha yüksektir.[272] Gezgin, Çin'de erkeklerin kış mevsiminde kat kat şalvar giydiğini de seyahatnâmesinde yazmıştır.[273] Kat kat şalvar giymeleri ülkede kışın şiddetli soğuk olduğunu göstermektedir. İbn Battûta, Çin halkının törenlerine katılmıştır. Tören için insanlar matem kumaşından elbise giymişlerdir. Yani bölgede belirli bir törenlerde insanlar günlük kıyafetlerinin yerine değişik kıyafet tercih etmiştir. Her milletin kıyafeti kültürlerine göre değişmektedir. Hint halkının ise zaman geçtikçe kıyafet tarzları da değişmektedir. Örneğin IX. asırda Hintliler Sanfi Adası halkı gibi iki havlu örtünmektedir. Fakat XIV. yüzyılda yaşayan Hint halkı günlük hayatta beyaz renkli kıyafet giymeyi tercih etmektedir. Fakat hükümdar renkli kıyafet giyme kuralı getirmiştir.[274] Halk arasında şikâyette bulunan insanlar kendi problemlerini belirtmek için renkli kıyafetler giymiştir. Böylece hükümdar şehrin

[270] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.21.
[271] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.557.
[272] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.23.
[273] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.23.
[274] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.405.

içindeki kalabalıkta şikâyeti olan ve haksızlığa uğrayan insanları görebilmiştir. Hindistan'da bu sistem XIV. yüzyılda mevcut olmuştur.

X. yüzyılda İbn Fâdlan'ın dikkatini İdil Bulgar sakinlerinin kalpak giydikleri çekmiştir. Halkın saygı gösterme hareketlerinden biri kalpaklarını başlarından çıkarıp koltuğunun altına almaktadır. Gördüğümüz gibi İdil Bulgarları için kalpak sadece giyimin bir parçası değil, sosyal görgü kurallarının da önemli bir unsuruydu.[275] İbn Cübeyr'in dikkatini Bağdat halifesi Ebu'l-Abbas Ahmet en-Nasır-lidinillh b. el-Müstezi-binurullah el-Hasan b. el-Müstencid-billah Ebi'l-Muzaffer Yusuf ve Selçuka Hatunun giydikleri kıyafetleri çekmiştir.[276] İsimlerini zikrettiğimiz iki kişi pahalı kumaşlardan yapılmış, altın işlemeli giysiler, pahalı kürklerden kıyafetler giymişlerdir. İnsanlar kıyafete bakarak bu insanların hükümdarın soyundan ya da akraba bağı olduklarını böylece bilmişlerdir. Kaliteli kumaşlarda altın nakışlar, kıymetli taşlarla desenlemiş kıyafetlerin yanı sıra Orta Çağ'da kıyafetlere hayvan resimleri de nakşedilmiştir. Örneğin İbn Battûta Hint hükümdarının emirlerine verdiği hediyeleri açıklarken nakışlı bir giysiden de bahsetmiştir. Bahsettiği kıyafetin sırt kısmında aslan resmi bulunmaktaydı.[277] Böylece Orta Çağ'da çok farklı giysilerin dikildiğini ve giyildiğini öğrenmekteyiz.

Günümüzde Kafkas bölgelerinde yer alan Dağıstan halkının beyaz kürkten yapılmış şapkaları milli kıyafetlerinin parçası sayılmaktadır. XII. yüzyılda Kafkas bölgelerini ziyaret eden seyyah Gırnâtî Derbend şehrine gerçekleşen yolculuğu sırasında bu bölge halkının beyaz kürkten yapılmış baş örtülerini söz etmiştir. Afrika kıtasında yer alan Mallî ülkesinin hükümdarının da altın işlemeli kıyafetleri giymeyi tercih ettiği görebiliriz. "*Başında altın bir şeritle bağlanmış altın bir serpuş bulunmaktadır. O çoğu kez mutanfas denilen Hıristiyan kumaşından yapılmış tüylü kırmızı bir cübbe giyer".*[278] Her bir ülkenin hükümdarı ile hükümdar soyundan olan insanların kendilerini tanıtması için pahalı ve kaliteli kıyafetler giymesi dikkat çekmektedir. İbn Battûta Afrika kıtasında yer alan Tekkedâ şehri hükümdarı ile tanışma sırasında hükümdarın mavi renkli cübbe, şalvar ve sarık giydiğinden seyahatnâmesinde bahsetmiştir. Halk içinde giyilen kıyafetlerin kaliteye, sosyal statüye, kültüre ve yaşam tarzına göre değiştiğini görmekteyiz.

[275] A.V. Bogachev, D.A. Frantsuzov, "İbn Fadlan", s. 556-557.
[276] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.172
[277] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.495.
[278] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.670.

2. 7. YEMEK KÜLTÜRÜ

Her ülkenin hatta ülke içindeki her bölgenin kendine has yemek kültürü, yemek çeşitleri vardır. Ülkelerin mutfak zenginliğine de iklim şartları etki etmiştir. Maldiv Adaları halkı Hindistan cevizini bolca tüketmiştir. Sıcak iklime sahip olan bu yörede bahsettiğimiz bu meyve yetişmekte ve insanlar meyveyi günlük hayatlarında gıda ve kozmetik gibi birçok alanda kullanmaktaydılar.[279] Benzer örneği Deşt-i Kıpçak bölgesi hakkında da söyleyebiliriz. Orta Çağ'da bozkırlara sahip olan bu yöre halkı yaşamlarını et tüketerek sürdürmüşler ve yemek kültürleri daha çok et ağırlıklıdır.[280] Yukarıda dediğimiz gibi hayatımıza iklim şartları çok büyük oranda etki etmektedir. Bu çağda seyyahların eserlerine göre pirinç çoğu ülkenin temel gıda maddesi sayılmıştır.[281]

Farklı asırlarda yaşayıp yolculuk eden gezginler gittikleri bölgelerde yöresel yemeklerinin tadına bakmışlardır. Eserlerinde yemeklerden bahsederken fazlaca pirinç anlatımına rastlamaktayız. Seyahatnâmelerde çokça rastladığımız başka bir gıda türü ise balıktır. Seyahatnâmelere göre Seylan ile Maldiv Adaları, Sind, Hindistan, Yemen, Umman, Hürmüz ve Hazar bölgeleri halkı balığı günlük hayatlarında, diğer ülkelere göre daha çok tüketmiştir. Dediğimiz gibi bozkırlara sahip ülkelerde hayvancılığa büyük ilgi gösterilmiştir. Bütün çağlarda insanlara yemek, binek, kıyafet olan hayvanların sütünden de faydalanılmıştır. Mısır'ın Said bölgesi, Dimyat şehri, Afrika kıtasında yer alan Makdeşav ülkesi, Sind bölgesi halkı günlük beslenmelerinde deve ve manda sütünü kullanmışlardır. Ayrıca İbn Battûta gezdiği şehirlerin pazarlarından söz ederken bazı bölgelerde insanların meyveleri kurutup seneye hazırladıklarından bahsetmişlerdir. Seyyah bu pazarlarda kuruyemişleri gördüğünde şaşırmış ve eserine not etmiştir.[282] Konstantinniyye ve Huvârezm halkı yazın meyveleri hazırlayıp kurutup diğer mevsimlerde kullanmışlardır. Hatta kuru meyveleri diğer ülkelere ihraç etmişlerdir. Bu çağın insanları meyve dışında balıkları da kurutarak tüketmişler. Örneğin Umman halkının *laham* balığını kurutarak günlük beslenmede kullandıklarına seyyah şahit olmuştur.[283] Malabar ülkesi ise etrafındaki bölgelerde kurutulmuş

[279] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.17.
[280] İbn Battûta, Seyahatnâmesi. s.315.
[281] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.23;İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.392.
[282] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.333-348.
[283] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.257.

biberleri ile meşhurdur.[284] Bu örneklerden anlaşılacağı üzere taze et, meyve dışında insanlar etleri ve meyveleri kurutup kış mevsimine kadar bozulmaması saklayıp kullanmışlardır. Bulgar, Afrika, Maldiv Adaları halkları gibi birtakım topluluklar, ana yemeklerin yanında bal üreterek diğer yerlere göndermiş ve günlük yemeklerinde kullanmışlardır. Ayrıca İbn Battûta yolculuk ettiği bölgelerin tükettikleri yemeklerden bahsederken yediği tatlıların da isimlerini, hatta bazılarının tariflerini seyahatnâmesinde kaydetmiştir. Örneğin Kudüs'ten Hama'ya gerçekleşen yolculuk sırasında ziyaret ettiği Nâblus şehrinde yediği tatlının tarifini yazmıştır. "*Bu tatlının tarifi şöyle: Keçi boynuzu önce bir güzel pişirilir. Sonra ezilir ve çıkan tortudan tatlı yapılır.".*[285]. Seyyah Nâblus şehrine has bu tatlıyı, şehir halkının Dımaşk ve diğer şehirlere naklettiklerinden de söz etmiştir.

Yemen'in Zafar şehrinde yetişen *Nârgîl* bitkisinden yöre halkı şerbet, süt gibi ürünler yapmışlardır.[286] O bitkiden çıkan maddeden yöre halkı şerbet yapıp Hind ve Çin tüccarlarına satmıştır. Zâfar şehrinde yetişen bu bitkiye ismi benzeyen başka bir bitki ise Maldiv Adalarında yetişmektedir. Adada yetişen bu bitki ismi ise *Nârcîl*'dir. Bu bitkiden de şerbet yapılması mümkündür. Seyyahın dediğine göre ada halkı bu şerbeti cevizle karıştırarak tüketmiştir.[287] Aynı yüzyılda seyyah Cava Adasını da ziyaret etmiştir. Cava halkının ana yemeği pirinçten ibaret olup kendilerine has *foka* isimli bir şerbet yapıp beslenmiştir. Her bölgenin yemek kültürünün farklı olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Yemek kültürü her bölgede ana yemek et, sebze, pirinç gibi malzemelerden oluşmaktadır. Yemek kültürü içinde ana yemekle birlikte şerbet çeşitleri de bulunmaktadır. Seyyahın dediğine göre insanlar yemek yedikten sonra sofraya şerbet getirip sunmaktaydılar. Her bölgenin kendine has şerbet türleri mevcuttur. İnsanlar bölgelere göre değişik içecekler de yapmışlardır. İçecek çeşitleri de birbirinden farklıdır. Bazı milletler hayvan sütünden içecek yapıp beslenmişler, diğer milletler ise farklı bitki vb. şeylerden içki yani şarap yapmışlardır. Örneğin Türk halkı at sütünden kımız yaparak günlük hayatta kımız içmiş ve gelen misafirlere sunmuşlardır.

İbn Battûta Deşt-i Kıpçak bölgesinde bulunduğu zaman kımızdan bahsederek bu içeceği hiç içemediğini kaydetmiştir. Gördüğümüz gibi bir halkın mutfağı başka bir

[284] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.541.
[285] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.69.
[286] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.256.
[287] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.556.

halk için damak tadına uygun olmamıştır. Örneğin Nâsır-ı Hüsrev Lahsa pazarlarında insanların kedi, köpek, eşek etlerini sattığını ve halkın bu etleri tükettiklerini öğrendiğinde büyük bir şaşkınlık yaşamıştır.[288] Zira gezginin doğup büyüdüğü yerde bu hayvanların etinin yenmesinin düşünülmesi bile yasaktır. Benzer örneği İbn Battûta'nın seyahatnâmesinde görebiliriz. Seyyah Umman ülkesinin bir bölgesinde yolculuk yaparken yöre halkının eşek etini tükettiğinden, fakat bölgeye misafir gelen yolculardan bunu sakladıklarından bahsetmiştir.[289] Sind bölgesinde yaşayan halkın bukalemuna benzer bir hayvanı afiyetle yediklerine ve Afrika'nın Bûda bölgesinde yaşayan halkın çekirge yiyerek beslendiklerine de seyyah tanık olmuştur. Deşt-i Kıpçak halkı kımız dışında kendine has boza ismini verdikleri içeceği sofralarında bulundurmaktadır. Hükümdarların sofralarında da yemek yiyen İbn Battûta Hint hükümdarının sofrasında yemekten önce getirilen içeceği eserine kaydetmiştir. Burada insanlar yemekten önce bu içeceği içip sonradan yemek yeme merasimine sahiptir. Seyyah Ma'ber halkının kendi memleketinde olduğu gibi *leben-i râib* içtiklerini, "*…onların da âdeti yemeğin üstüne 'leben-i râib' içmektir."*[290] diyerek eserine not etmiştir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere seyahatnâmelerdeki bilgilere göre her ülke kendine has yemekleri tüketerek, meyve, sebze türlerini yetiştirip diğer ülkelere ihraç ederek yaşamlarını sürdürmüştür.

2. 8. İNANÇ

Eski çağlardan günümüze kadar insanlar hep bir büyük gücün varlığına inanmıştır. Dinler dışında milletlerin kendilerinin de ortaya çıkarttıkları inançlarının olduğunu seyahatnâmelerden görmekteyiz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Müslüman seyyahlar, dünyanın diğer uçlarında yaşayan insanların yaşam ve kültürlerine şahit olarak memleketlerine geri döndüklerinde, tanık oldukları insanların hayatlarını eserlerine yazmıştır. İslâmiyet ve Hristiyanlık dışında da kutsal kitapları, güçlerine inandıkları putları, uğurlu gördükleri eşyaları olan milletler yaşamışlar ve saydığımız inançların çoğu günümüze kadar milletler arasında devam etmektedir. Konstantiniyye'ye yolculuk yapan İbn Battûta bu şehrin ahalisinin çoğunun Hristiyan olduğunu belirtmiş; şehrin kiliselerini görüp rahiplere ve kendilerini ibadete adayan

[288] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, ss.144-145.
[289] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.262.
[290] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.586.

kadınlara tanık olmuştur.[291] Ayrıca seyahatnâmelerde Orta Çağ'da yaşayan Müslümanların farklı dine mensup olan insanların topraklarında rahat bir şekilde yaşadıklarını, gayrimüslim ülkelerde Müslümanların oturdukları semtlerin, camilerin olduğunu bilmekteyiz. Bu demek ki insanlar bu çağda birbirine inanç yani din konusunda tolerans göstermişlerdir. Bazı halkların inancı, kültürleri ve günlük yaşam tarzları ile karışmıştır. Örneğin Orta Çağ'dan günümüze kadar Hindistan ülkesinde yaşayan insanların bir kısmı ineği kutsal hayvan sayarak onlara büyük bir saygı duymaktadır. Benzer inancın XII. yüzyılda Çin halkında da olduğunu Gırnâtî'nin seyahatnâmesinde görmekteyiz. Gezgin eserinde Çin halkından bahsederken bu halkın diğer insanlara ineği kesmeyi yasakladıklarını, ayrıca Çin halkının günlük beslenmelerinde et tüketmediklerini ve hayvandan elde edilen gıdaları da yemediklerini paylaşmıştır.[292]

IX. ile XIV. yüzyıllar arasında farklı ülkeleri gezen ve Çin ve Hindistan ülkelerinde bulunan seyyahlar bu ülke halklarının putperest olduklarını kaydetmişlerdir. Ayrıca Hint halkının kendine has kutsal kitaplarının, putlar hariç diğer inançlarının da olduğunu Bîrûnî'nin "Tahkîku Mâli'l-Hind" eserinde görebiliriz.[293] Putperestliğe Çin ile Hindistan haricinde Afrika'nın Tavâlisî ülkesi ve Seylan'ın Dinever şehri halkı da inanmıştır. Bazı milletlerin batıl inancı günlük yaşamlarına çokça karışmıştır. Örneğin Hamma bölgesinde yaşayan halk arasında on sayısının uğursuzluk getirmesi inancı mevcuttur. Uğursuzluğa dair başka bir inanış ise Larende'de yaşayan insanlar arasında yaygındır. Bu inanç insanların at üstündeyken selam vermeleri ile ilgilidir. Eğer bir insan, tanıdığı diğer bir kimse ile at üstündeyken selamlaşırsa karşısındaki insanın yolculuk yaparken işinin iyi gitmeyeceğini ve uğursuz gün geçireceğini düşünmüşlerdir. Bazı Hintliler günümüze kadar Ganj nehrinin kutsal olduğunu düşünmektedir. Orta Çağ'da da Hintliler bu nehirde yıkanmış, ölü insanların cesedini nehre atmış, insanları yakıp külünü bu nehre atmış ve bu nehrin kutsal olduğuna inanmışlardır. X. yüzyılda yaşayan Bulgar milleti ise köpeğin ulumasını iyi görmüşlerdir. Köpek uluması onların inancına göre bereket, bolluk simgesidir.[294] Aynı yüzyılda yaşayan Hazarlar ise Yahudi dinine inanmışlardır.

[291] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.337-339.
[292] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.75.
[293] Bîrûnî, Tahkîku Mâli'l-Hind, ss.7-10.

[294] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.28.

Rus halkı bu yüzyılda Çin ve Hint halkı gibi putperesttirler. Rus halkı ticaret ile uğraştığı için onların putlardan tüccarların gelmesini ve alışveriş yapmalarını istediklerine İbn Fâdlan tanık olmuştur.[295]

2. 9. SUÇ VE CEZA

Orta Çağ'da suç işleyen her insana ceza verildiğini seyahatnâmelerden görebiliriz. Hatta seyyahlar bazı cezalara şahit olmuşlardır. Birbirinden uzak yerlerde yaşayan hatta birbirinden haberi bile olmayan milletlerin suç işleyen insanları cezalandırma yöntemleri aynı olmuştur. Farklı yüzyıllarda yaşayan insanların ölüm cezası verdikleri suçların biri hırsızlıktır. Seyahatnâmelerde görüldüğü üzere Çin, Hint, Türk, Malabar halkları hırsızlık yapıp yakalanan insanları öldürmüşlerdir.[296] Rus halkı da X. yüzyılda hırsızlık yapan insanları ağaçlara bağlayıp ölene kadar ağaca bağlı halde bırakmışlardır. Onlar hırsızları böyle cezalandırmışlardır.[297] Bazı ülkelerde hükümdarlar suçluları toplumun önünde cezalandırmayı doğru görmüştür. Hükümdarların böylece diğer insanların suç işlemeden önce düşünmelerini ve vazgeçmelerini istediğini görebiliriz.

Orta Çağ'da çoğu ülkede ölüm cezası ile cezalandırılan diğer suç ise zinadır. Zina yapan insanlara ölüm cezası veren halkların inancı birbirinden farklı olmuştur. Örneğin Orta Çağ'da İslâm ya da Hristiyanlık dinine mensup veya putperest, dinsiz olan milletler dinden bağımsız şekilde bu çağda zina yapan insanları hemen öldürmüşlerdir. Seyahatnâmelerde isimleri geçen, zina işleyene ölüm cezası veren ve birbirinden farklı yüzyıllarda yaşayan milletler şunlardır: Oğuz, Bulgar, Hint, Malabar, Maldiv Adası'dır. Yukarıda bahsettiğimiz suç ve cezaların dışında farklı suçlar da olmuştur. Örneğin Nâsır-ı Hüsrev Mısır ülkesine yaptığı seyahat sırasında bir esnafın yalan söylediği için hükümdar tarafından cezalandırıldığına şahit olmuştur. Bu ülkede yalan söyleyen insanları topluluğun önüne eline çan verip dolaştırmışlar ve böylece yalan söyleyen insanın yalancı olduğuna herkes şahit olmuştur. Hükümdar yalan söyleyen insanları böyle utandırarak aşağılatmıştır. XII. yüzyılda Sakâlibe bölgesi halkı arasında kötü muamelede bulunan insanların incinen insana para ödemesi şeklinde bir ceza uygulanmıştır. Bu günümüzdeki tazminat uygulaması ile

[295] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.39.
[296] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.34; İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.312 ve 551.
[297] Fâdlan, İbn Fâdlan seyahatnâmesi, s.40.

ilişkilendirilebilir. Fakat suç işleyen insanın ödeyecek parası olmazsa ailesinden birisini köle olarak satarlar, ailesi yoksa suç işleyen insan kendini köle gibi satıp efendisine belirli bir ücreti ödeyene ya da ölene kadar hizmet ederdi. Kötü muamelede bulunan insanlara verilen cezalara bakarak bu halk nezdinde bir insanın diğerini incitmesinin ne kadar kötü bir suç olduğunu görmekteyiz.

İbn Battûta yolculuk ettiği bazı bölgelerde gördüğü hücreleri not etmiştir. Örneğin Devledebad şehri yakınlarında ağır suç işleyen insanlar için olan hapisten ve Maldiv Adaları'na yaptığı yolculuk esnasında bu adada suç işleyen insanları ahşap ambarlarda tuttuklarından bahsetmiştir.[298] Bu örneklerden anlaşılacağı üzere bu çağlarda suçlu insanlar bazı ülkeler zindana kapatılmış, bazı ülkelerde ise farklı yöntemlerle yapılmış ambarlarda tutulmuştur. Müslüman ülkelerin kendine has uyguladıkları cezalardan birisi ise Hârizm halkı içinde yaygın olan, namaza gelmeyen insanların cezalanmasıdır. Bu insanları cami imamları kamçı vurarak cezalandırmışlardır. Hint Müslümanlarında yaygın olan cezalardan birisi ise şarap kullanma cezasıdır.[299]

Orta Çağ'da Çin halkı büyük liman şehirleri ile meşhurdu. Dolayısıyla ülkeye çok miktarda yabancı gelmiştir. Çin hükümdarı bu sebeple farklı yasalar uygulamıştır. Örneğin bu ülkeye gelen yabancı tüccarların getirdiği mallarını tek tek kaydetmiştir. Bu yüzden yurt dışından gelen tüccarlar gizli bir şekilde mal getirirse yani getirdikleri mallarını kaydettirmeden ülkeye geçirirse bu kimseler için ceza uygulanmıştır. Çin hükümdarının gizlice mal getiren tüccarlara uyguladığı ceza ise getirdikleri mala el koymaktadır.[300] İran hükümdarının uyguladığı cezalardan biri ise askerle çıktığı yolculuk sırasında geride kalan askerlerin ayakkabılarını toprakla doldurup boyuna asarak bütün yolculuk boyunca böyle bir şekilde yürütmesidir. Bu ceza geride kalan bütün askerler için uygulanmaktadır. Yani rütbesi yüksek olan askeri de aynı şekilde cezalandırmıştır. Hükümdarın cezası bununla bitmeyip ulaştıkları yerde cezalı askerlere yirmi beş kamçı vurmuştur.[301] Seyyahların şahit oldukları, gördükleri olayları kaydederek eser yazmaları neticesinde farklı yüzyıllarda, farklı ülkelerde, şehirlerde uygulanan cezaları öğrenmekteyiz. Suç işleyen insanı toplum önünde

[298] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.530, 564.
[299] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.344.
[300] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.615.
[301] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.221, 615.

cezalandırmak toplum içinde suç sayısının artmasına engel olmak amacıyla yapılmıştır.

3. İNSAN VE DOĞA İLİŞKİSİ

3. 1. MADEN

Madenlerin[302] genel anlamda hayatın her alanında kullanımı yaygın olduğundan dolayı hem işleme sanatları hem de ticareti çok gelişmiştir. Bunda savaş aletleri ve tarım aletlerinin neredeyse tamamının madenlerden yapılması etkili olmuştur diyebiliriz. O dönemde de tarım, ticaret ve askeri gelişmenin ülkenin gelişmişlik seviyesini gösteren önemli kriterler olması, madenlerin değerini ve önemini arttırmıştır. Madenlerin bu denli değerli oluşunda bu olguların yanı sıra dönemin kadınlarının da ziynet eşyası olarak madenlere yönelmesi etkilidir. Gördüğümüz üzere madenlerin günümüzde olduğu gibi bu çağlarda da hayatın her alanında büyük yer tutması, neredeyse her seyyahın gezdiği bölgelerde bu konuya yer vermesine sebep olmuştur. X. asırda Ebû Dülef İran coğrafyasını gezmiş olup bu coğrafyada bulunan madenleri incelemiştir. Seyyahın madenlere olan ilgisini her yolculuk ettiği yerin madenleri hakkında verdiği bilgilerden görebiliriz. Bu dönemlerde İran ülkesinde daha çok altın ile zac madenleri bulunmuştur. Ebû Dülef, Şiz şehrindeki altın madeninin kalite olarak üç türe ayrıldığını söylemiştir.[303] Seyyahın madenlerin kalitesini ayırt edebilmesinden bu konuda ne kadar yüksek seviyede bilgi sahibi olduğunu görmekteyiz. Ayrıca seyyah Bâkûye şehrindeki petrolün aylık gelirinden de bahsetmiştir.[304] Demek ki bu bölgenin halkı petrolün ticaretini yapmıştır. Bu bilgi X. yüzyılda petrolün ve onun özelliklerinden anlayan insanların olduğunu kanıtlamaktadır. XIV. asırda Çin halkının kömürü andıran ve kömür gibi yanan toprak maddesini yakıt olarak günlük hayatlarında kullandıklarını İbn Battûta'nın seyahatnâmesinde görmekteyiz.[305] Bu demek oluyor ki Çin halkı bu madenin nasıl kullanması gerektiği hakkında o dönemde bilgi sahibidir. Ayrıca kendileri bu madeni inceleyip kullanışlı olduğunu anladıktan sonra diğer ülkelere ihracat yapmıştır. Afrika kıtasının halkı için değeri altın ve gümüş gibi olan madde tuzdur. Afrika'nın bazı

[302] Orta Çağ İslâm dünyasındaki madenlere ayrıca bkz. Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Madeni Sanayi", Tarih İncelemeleri Dergisi, 21/1, 2006, ss.205-208.
[303] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.61.
[304] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.67.
[305] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.612.

ülkelerinde bol miktarda tuz madeni bulunmaktadır. Yerli halkın gelirini bu maden sağlamıştır. Halk tuzu çıkarıp diğer bölgelere satışla uğraşmıştır. Bunun yanı sıra bazı Afrika ülkelerinde alışveriş tuz ile yapıp tuz bu ülkelerin para birimi sayılmıştır. Afrika'da yer alan Tekeddâ ülkesinde bakır madeni bulunmaktadır. "*Bu işi kadın ve erkek köleler yapmaktadır. Maden eritilerek kızıl bakır haline getirildiğinde bir kısmı ince, bir kısmı kalın olmak üzere bir buçuk karış uzunluğunda çubuklar yapılır.".*[306] Seyyahın paylaştığı bilgiye göre Tekeddâ halkı bakır işlerinden anlayarak bu madeni eritmeyi bilmektedir. Fakat bu ağır işleri halk değil köleler yapmıştır. Gördüğümüz gibi her halk kendi toprağında olan madenleri kullanma usullerini iyi bir şekilde bilmektedir. Bazı topraklar altın, gümüş madenlerine sahip iken bazı toprakların değerli madeni tuzdur. Orta Çağ'da yaşayan insanlar topraklarında olan madenleri doğru bir şekilde günlük hayatlarında kullanmıştır. Bazıları bu madenleri işleyerek kullanmış, bazıları ise bu madenler sayesinde ticaret yaparak para kazanmıştır. Demek ki Orta Çağ'da insanlar madenleri işleme ve günlük hayatta kullanma kapasitesine sahipti.

3. 2. HAYVAN

Doğup büyüdükleri memleketlerinden ayrılarak yabancı ülkelere yolculuk yapan gezginler daha önce tanık olmadıkları yeni topraklarda yaşayan hayvanlara ve bitkilere büyük bir ilgi duymuşlardır. Bazı seyyahlar hayvanların dış görünüşlerini çok detaylı bir şekilde eserlerinde anlatmışlardır. Orta Çağ'ın en kullanışlı hayvanlarından biri devedir. Orta Çağ'ın her bir yüzyılında uzak diyarlara yolculuk yapan gezginler, tacirler, hacılar deveyi binek olarak kullanmışlardır. Bölgeler içinde daha çok develerin binek olarak kullandıkları bölge Arap Yarımadası'dır diyebiliriz. Çöl bölgelerine dayanıklı olan develeri yöre halkı kiraya vererek para kazanmışlardır. Çölün rüzgarları ile susuzluğuna dayanabilen bu hayvanlar, ağır yükleri de taşıyabilme özelliğine sahiptir. Deşt-i Kıpçak bölgesi sakinleri ise atlara arabaları bağlayarak uzak yerlere yolculuk yapılmıştır. Orta Çağ'da bu bölgede çok sayıda at yetiştirilerek Hindistan ülkesine ihraç edilmiştir. Bu yöre yeşil çayırlara sahip olduğundan dolayı at yetiştirmeye elverişli olmuştur. İbn Battûta bu bölgenin atlarının yem ve arpa yemediklerini sadece yeşil çayırlardan beslendiklerinden de söz etmiştir[307]. Deşt-i

[306] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.689.
[307] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.312.

Kıpçak diyarında hükümdar ve yöre sakinleri at sahibidir. Fakat dünyanın her bölgesinde böyle olmadığını yani Orta Çağ'da her bir insanın binek olarak ata sahip olmadığını Malabar ahalisinin yaşamlarından öğrenebiliriz. İbn Battûta bu ülkede atlara sadece hükümdarın sahip olduğunu belirtmiştir.[308] Sıradan halk ise yayadır ve yolculuk yapmak isteyen insanlar köleler ile işçiler tarafından tahtırevan ile gidecekleri yere kadar taşınmışlardır. İbn Battûta seyahat ettiği bölgelerin birinde yöre halkının binek olarak eşekleri kullandıklarını ve bölge hükümdarı ile ileri gelenlerinin ise at sürdüklerinden söz etmiştir. Böylece bu bölgede bineklerin farklı olması görev seviyesinin yüksek olup olmadığını göstermektedir. Sibirya'nın ahalisi XIV. yüzyılda iklimin soğuk olmasından dolayı yolculuğu soğuğa dayanıklı köpekler ile yapmışlardır. Bu köpekler karın çok yağmasına rağmen uzaklara yolculuk yapabilme gücüne sahiptir. Günlük hayatta insanların kullandıkları hayvanlar at, deve ve eşektir. Fakat iklimi, toprağı farklı olan yerlerde başka bölgelerde yaşamlarını sürdüremeyen hayvanlar bulunmaktadır.

Süleyman et-Tâcir, Gırnâtî ile İbn Battûta seyahatnâmelerinde yolculuk daha önce hiç tanık olmadıkları hayvanları eserlerinde betimlemişlerdir. Örneğin gergedan hakkındaki bilgiler, farklı yüzyılda yaşayan seyyahların eserlerinde bulunmaktadır.[309] O çağda yaşayan insanlar bu hayvanın boynuzundan ilaç yapmışlardır. Gördüğümüz gibi insanlar hayvanları yetiştirip çok farklı amaçlarda kullanmışlardır. Böylece Orta Çağ'da yaşayan insanların gergedanın boynuzunda ilaç yapmak için gerekli maddenin bulunduğundan haberdar olduğunu görmekteyiz. Yolculuk sırasında rastladıkları ve daha önce hiç görmedikleri zebra hakkında seyyahlar farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin İbn Cübeyr bu hayvanı ilk defa Düneysir şehrine gerçekleştiği yolculuğu sırasında görmüştür. Seyyah bu hayvanı betimlerken koyunlara benzediğini yazmıştır.[310] Seyyahın dediğine göre Musul yöresinde bu hayvanlar insanlara alışıkmış. Yöre halkının yaşadığı yere yakın mesafede bulunmaktadır. Gırnâtî ise bu hayvanı eserinde anlatırken eşeğe benzetmiştir.[311] Siyah beyaz çizgisini ise "elbise giydirilmiş eşeklere benziyor "ifadesini kullanmıştır. Böylece daha önce rastlamadıkları hayvanları ilk defa gördüklerinde şaşkınlık yaşayan

[308] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.540.
[309] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, ss.25-26; Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.149; İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.380.
[310] İbn Cübeyr, Seyahatnâmesi, s.181.
[311] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.149.

seyyahlar eserlerinde diğer hayvanlara benzeterek yorum yapmışlardır. Seyyahlar ismi geçen hayvanlara daha önce rastlamadıklarından Endülüs diyarlarında bu iki hayvanın yetişmediğini söyleyebilir.

Hindistan ülkesinde büyük miktarlarda fil bulunmaktadır. Bu hayvanlar hükümdar bineklerinden sayılmıştır. Fakat yöre halkı filleri binek olarak kullanmamıştır. Demek ki bu hayvanlar sadece hükümdarın himayesindedir. XIV. yüzyılda İbn Battûta Seylan adasında beyaz fil gördüğünü ve daha önce hiç beyaz fil görmediğini söylemektedir.[312] Bu demek ki her hayvan cinsinde albino gibi genetik farklılık olması söz konusu olmuştur. İbn Battûta Câva Adası'ndan Tavâlisi ülkesine giderken durakladığı Kakulla[313] limanında çok sayıda fillerin bulunduğunu belirtmiştir. Yöre halkı bu hayvanları kapılarına bağladıklarını ayrıca dükkân sahipleri pazardan evlerine giderken filleri binek olarak kullandıklarından bahsetmiştir.[314] Coğrafyaya göre insanlar oturduğu yerin iklimine dayanaklı hayvanları kullanmıştır. Örneğin çöl bölgelerinde seyahat ederken deve, fil ve at gibi hayvanlara göre daha dayanıklıdır.

Sibirya halkının kıymetli hayvanları ise samurlardır. Soğuk ilkimde yaşayan bu halk samur derisine büyük değer göstermiştir. Kış soğuğunda kullanmak için bu hayvanın derisinden kıyafet yaparak kullanmışlardır. Deniz yolculuğu yapan seyyahlar balinadan bahsetmiştir. Büyük gemilerin denizde yaptıkları yolculuğu sırasında korktukları şeylerden biri ise bu deniz canlısıdır. Balina dışında da denizde çok çeşitli balıklar bulunmakta. Örneğin Gırnâtî yaptığı yolculuğu sırasında ilk defa fok balığını gördüğünde hayran kalmıştır. Bu hayvanın öküze benzediğini fakat aynı anda balık gibi denizde yüzerek yaşadığını da söz etmiştir.[315] Seyyah fok balığı dışında yaptığı deniz yolculuğu sırasında testere ve amber balıklarını da ilk defa görerek bu balıkları eserinde betimlemiştir.[316] Serendib Adası'nda ise bu adaya has uçan sülükler, maymunlar yaşamaktadır. Afrika'nın Nijer nehrinde İbn Battûta seyahat sırasında timsahlar ile su aygırlarına rastlamıştır.[317] Uçan sülük, su aygırı vb. hayvanlar inek, at

[312] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.580.
[313] Kakulla şehri için ayrıca bkz. A.A. Yankovskaya, "Toponim Kakula V "Puteşestvii" İbn Battutı İ Drugih Arabskih İstoçnikah", Vestnik Sankt Peterburgski Gosudarstvennı Universitet, 13/2, 2013, ss.49-53.
[314] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.607.
[315] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.141.
[316] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, ss.137-138.
[317] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.666, 677.

gibi her yerde yaşayan hayvanlardan değildir. Bu hayvanlar belirli bir iklim ile coğrafyada bulunmaktadır. Her ülkenin iklimine göre farklı cinsten hayvanlar yaşamaktadır. Örneğin samur gibi soğuğa dayanaklı hayvanlar Sibirya bölgesinde yaşamıştır. Maymun ve papağan gibi hayvanlar ise daha sıcak iklimlerde yaşayabilmektedir. X. yüzyılda Ermenistan bölgesine yolculuk yapan Ebû Dülef, bu bölgede *Mahmut* türü papağanların, *zefadi* kurbağaların yaşadığını söz etmiştir.[318] İran'ın bazı şehirlerinde ise çok sayıda korkunç görünüşe sahip yılanların olduğunu, bu yılanlara şehrin içinde rastladığını ve yöre halkının yılanlardan korkmadığını zira bu yılanların insanlara zarar vermediğini ifade etmiştir. Çoğu insan günlük hayatta inek, koyun, tavuk vb. hayvan etleri ile beslenmiştir. Fakat Hint halkı günümüze kadar inekleri kutsal hayvan sayarak bu hayvanlara el kaldıran insanları cezalandırmıştır.

Orta Çağ'da farklı milletlerin diğer hayvanların etlerini de tükettiklerini seyahatnâmelerden öğrenmekteyiz. Örneğin XII. yüzyılda Başgırt halkının yaşadığı topraklara seyahat eden gezgin Gırnâtî, Başgırt topraklarında antilop ismini verdikleri hayvanın yaşadığını ve yerel halkın bu hayvanın eti ile beslendiğini söylemiştir.[319] Afrika'nın Tekşif bölgesinde yaban sığırları yaşamaktadır ve bölge sakinlerinin bazıları yaban sığırını avlayarak etini tüketmiştir. Bir diğer şaşırtıcı olay ise Afrika'nın Bûda bölgesinde insanlar çekirgeleri yiyerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu olaylara seyyahlar yolculuk sırasında tanık olmaktadır. Böylece Orta Çağ'da yaşayan insanlar da iklim farklılığına, hayvanların dayanıklılığına göre hayvanların etinden, derisinden, boynuzlarından faydalanmıştır.

3. 3. BİTKİ

İnsanlar bitkileri hayatlarında çok farklı amaçlarda kullanmışlardır. Örneğin *"III. yüzyılda ticaret yollarının işlerliğinin artması ile çok sayıda egzotik bitki türü ticari olarak dolaşıma dâhil olmuş ancak bu yüzyıldan itibaren diğer tüm bilim dallarında olduğu gibi botanik ve duraklama evresine girmiştir…".*[320] Bitkiler de hayvanlar gibi iklime göre birbirinden farklı türler olarak çeşitli yerlerde yetişmektedir. Örneğin palmiye ağacı daha çok iklimi sıcak olan ülkelerde yetişmektedir. Çam ağacı ise sıcağa ve soğuğa dayanaklıdır. Bitkilerin çok faklı türleri

[318] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.75.
[319] Gırnâtî, Seyahatnâmesi, s.204.
[320] Hüseyin Doğan, "Anadolu Türk Uygarlığında Bitkiler (XIII-XV. YY.)", "Yayınlanmamış Doktora Tezi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2023, s.69.

vardır. Orta Çağ'da insanlar, bitkilerin kullanımı, hangi bitkinin hangi hastalığa ilaç olduğu, nasıl kullanıldığı hakkında bilgilere sahiptirler.

IX-XIV. asırlarda yaşayıp dünyanın farklı bölgelerini gezen seyyahlar ziyaret ettikleri bölgelerin halkının yanı sıra o bölgelerde yetişen bitkileri de inceleyerek eserlerine kaydetmeyi uygun görmüşlerdir. İnsanların seyahatnâmeleri okuyarak ismi geçen bitkilerin yararlı taraflarını iyi bir şekilde öğrenip günlük hayatlarında kullandıklarını söyleyebiliriz. Yaydığı kokusu[321] ile şifa verme özelliğine sahip olan öd ağacı İbn Battûta seyahatnâmesinde sık ismi geçen ağaçlardan biridir. Bu ağaç tropik bölgelerinde yetişmektedir. Süleyman et-Tâcir gittiği Sanfi bölgesinde bu ağaçların yetiştiğini bildirir. *"Bitki Bîrûnî'ye göre erişilmeyen yerlerde bulunur ve bu nedenle pahalıdır".*[322] Süleyman et-Tâcir çay bitkisini ve halkın bu bitkiyi kaynatarak içtiklerini Çin ülkesine yaptığı seyahat sırasında görmüştür.[323] Çay bitkisinin farklı bir türünü günlük hayatlarında kullanan insanlara tanık olan bir diğer seyyah ise Ebu Dülef'tir. Gezgin er-Ran şehri halkının böbrek hastalığına uğrayan insanlara bir tür bitkiden çay yaparak içirdiğinden bahsetmiştir.[324]

Farklı yüzyıllarda yazılmış seyahatnâmelerde isimleri geçen bitkilerden o yüzyılın insanlarının bitki özelliklerini bilerek farklı ürünler yaptıkları bilinmektedir. Örneğin X. yüzyılda Ermenistan bölgesinde bölge halkı Dermene gülünden kozmetik malzemesi üreterek bu kremleri bu bitkinin yetişmediği bölgelere ihraç etmiştir. "*Gagili adında tuzlu bir bitki yetişir ki onun suyu negres/nikris hastalığının tedavisinde kullanılır".*[325] Bu bilgiyi Ebû Dülef seyahatnâmesinde yazmıştır. Böylece insanların o çağlarda bitki türlerini çok iyi tanıdıklarını görmekteyiz. İbn Battûta'nın seyahat ettiği ülkelerde yetişen bitkilere büyük bir ilgi duymakta olduğunu eserinde bahsettiği bilgilerden görmekteyiz. Seyyah eserinde Yemen diyarında yetişen *tenbûl*, *nârgîl* bitkilerinin türünden, yetişme şeklinden, kullanma özelliklerinden bahsetmiştir.[326] XIV. yüzyılda *Nârgîl* ismi ile bilinen bitkinin liflerini insanlar gemi yapımında kullanmıştır. *Nârgîl* bitkisinin insan hayatında faydalanabileceği çok farklı

[321] Orta Çağ'da bitkilerden elde edilen kokunun önemi ve kullanım alanları için bkz. Hüseyin Doğan, "Koku'nun Tarihine Bir Katkı: Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Bitkisel Kokunun Kullanımı", Sosyal Bilimler Dergisi, 9/56, 2022, ss.394-411.
[322] Doğan, "Anadolu Türk Uygarlığında Bitkiler (XIII-XV. YY.)", s 676.
[323] et-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat, s.29.
[324] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.65.
[325] Dülef, İran Seyahatnâmesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk, s.119.
[326] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, ss.254-256.

özellikleri mevcuttur. Orta Çağ'da yukarıda bahsettiğimiz gibi bu ağacın lifleri gemi yapımında kullanıldığı gibi, bu bitki insanlara yağ, süt ve bal şeklinde yenilişi özelliğini de sahiptir. İnsanlar bu özellikleri kullanarak bu bitkiden oluşan baldan şerbet yapmışlardır. *Tenbûl* bitkisine ise Hindistan halkı büyük ilgi duymuştur. Halk arasında bu bitkiyi birine hediye etmenin ya da birisinden hediye almanın çok büyük bir sevinç yaratmakta olduğunu seyyahın notlarından öğrenmekteyiz.[327] Bu bitkinin insana ferahlık, hoş koku veren özellikleri vardır.

Bitkilerin ürettiği baldan yapılmış şerbetlerin yanı sıra bazı bitkilerden Orta Çağ'da içecekler de yapılmıştır. Örneğin Hindistan bölgesinde yetişen *fuka* bitkisinden insanlar meşrubat yaparak tüketmişlerdir. Maldiv Adalarında yetişen *kulkas* bitkisinden yöre halkı un yapıp günlük hayatlarında kullanmıştır. Bu çağda Seylan Adası halkı ise *mukl* ağacının meyvesinden, kendi aralarında *tel* adı ile meşhur olan helva yapmışlardır. X. yüzyılda Mısır ülkesinin şehirlerini gezen Nâsır-ı Hüsrev bu ülkede Belesan ağacının yetiştiğini görmüştür. Seyyah bu ağacın sadece Mağripte yetiştiğinden, diğer ülkelere tohumlarını götürüp ektiklerinden de bahsetmektedir. Bu ağacın özelliği yağıdır. İnsanlar ağacın dallarını yararak oraya şişe bağlayıp yağı böylece elde etmişler.[328] Ayrıca bu ağacın kabuğunu kurutup tüketmişlerdir. Gördüğümüz gibi sadece bir bitki ile bir ağaç insana çok sayıda fayda veren, hastalıklara tedavi olan, gıda maddesi olabilme gibi özellikleriyle öne çıkmışlardır.

Tropik bölgelerde yetişen ve Hindistan cevizi meyvesini veren palmiye ağacının da çok özelliği vardır. Örneğin bu ağaçlar büyük çoğunlukla Maldiv Adası'nda yetişmektedir. Yöre halkı Hindistan cevizini günlük hayatlarında çok farklı amaçlarla kullanmışlardır. Örneğin meyve olarak tüketmekle beraber bu meyvenin kozmetik özelliklerini de görüp uygulamışlardır. İbn Battûta Afrika'ya has *baobap* ağacını Mallî ülkesinde görmüştür.[329] Baobap diğer ağaç türlerine göre çok yüksek ve çok büyüktür. Çok sıcak iklime sahip olan yöre halkı serinlemek için bu ağaçların gölgelerini kullanmışlardır.

[327] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.254.
[328] Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s.87.
[329] İbn Battûta, Seyahatnâmesi, s.665.

Sonuç

Seyyahlar yolculuk sırasında çekecekleri zorlukları göze alarak yola koyulup, yabancı topraklarda ömürlerini geçirerek gördükleri, tanık oldukları bilgi ve olayları kâğıda aktararak gelecek nesillere büyük bir armağan bırakmışlardır. Yapılan bu iş, tarih bilimi için özellikle birbirleri arasında iletişim kurması bu denli zor olan farklı bölge ve toplumlar arasında hem bir kültürel köprü hemde geleceğe ışık tutabilecek eserler ortaya çıkarabilmek adına, aynı şartlarla tekrarlanması neredeyse imkânsız bir cesaret örneği ve çok büyük fedakârlık örneğidir.

Seyahatnâme olarak adlandırılan bu eserler farklı alanlarda bilgiler içermektedir. Bizden önce, teknolojinin gelişmemiş olduğu zamanlarda yaşamış insanların yaşam şartlarının ne kadar zor olduğu hususu, kafamızda canlanmaktadır. Bununla birlikte o zamanlarda yaşayan insanların kendine has farklı alanlardaki gelişmişliklerini de görmekteyiz.

Seyyahların eserlerini okuyarak o zamanlarda farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde yaşayan insanların prototipini gözümüzde canlandırabilme fırsatına sahibiz. Bu gelişmeleri etkileyen faktörlerden biri coğrafyadır, yani ülkelerin konumları. Orta Çağ insanının ticaret yaparak, farklı ürünleri üreterek o dönemde büyük gelişmeler yaşadığını görebiliriz.

Ülkelerin birbirlerinden uzak olması dönemin ticaretinin taşıma ve pazarlama üzerine yoğunlaşmasına sebep olan büyük etkenlerden olmuştur. Bu etken ise liman şehirleri gibi yerlerde birbirinden kültürel ekonomik olarak çok farklı toplulukların bir arada uzun vakitler geçirmelerini mecbur kılmıştır. Bu mecburiyet ile devam eden sosyo-kültürel karışım içerisinde seyahat ederek gördüklerini not eden seyyahlar farklı teknolojik gelişmeleri, bu teknolojik gelişmelere paralel ilerleyen madencilik, işlemecilik gibi uğraşların da farklı coğrafyalarda etkileşime girerek kendi bölgelerinde yöresel tarzların oluşmasını sağladığı gibi bunları görmemize imkân sağlayan eser sahiplerinin de durumdan haberdar olmaları için uygun ortam hazırlamıştır

Bu eserlerin yazımından asırlar geçmesine rağmen insanoğlunun doğasının değişmediğine tanık oluyoruz. Seyyahlar, eserlerine yolculuk sırasında gittikleri yerlerde yaşadıkları birçok olayları nakletmiştir. Bu olayları okuyarak insanın iç dünyasındaki liderlik, rekabet hislerinin yanı sıra kıskançlık, küçümseme, kendini diğerlerinden üstün görme gibi duyguların varlığını fark etmekteyiz.

İnsan her dönemde bu hisleri yaşamış ancak farklı dönemlerde bunu bastırmayı başarmış ya da başarısız olmuştur. Başarısızlığının bariz olduğu zamanlarda ise tarih araştırmacıları için savaşlar, farklı etkileşimler, kültürel karmaşalar gibi kayda değer zaman dilimleri oluşmuştur. Orta Çağ döneminde de gerek kültürel seviye gerekse toplumların fikirlerinin bir araya gelip ortaya çıkardığı istek ve ihtiyaçlar farklı coğrafyalarda farklı siyasi, askeri ve ekonomik vaziyetler oluşturmuştur. Seyyahlar ise bu bambaşka vaziyetler arasında gezip dolaşarak ömürlerini tüketmiş ancak tüm tarih araştırmalarına ışık tutacak inanılmaz değerli eserlere kaynak olmuşlardır.

Kaynakça

Kitaplar.

Agacanov, Sergey Grigoreviç (2002). Oğuzlar (Çev. E. N. Necef, A. Annaberdiyev). İstanbul: Selenge Yayınları.

Ağarı, Murat (2002). İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar-Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri. İstanbul: Kitabevi.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013). Tarih-i Cihan Güşa (Çev. M. Öztürk). Ankara: TTK.

Alnaddaf, Safuan Nasıf (2018). "Kulturnaya Differensiyasiya V Puteşetvii İbn Fadlana". Etnografiya i İstoriçeskaya Antropologiya.

Belâzurî, Ahmed (2013). Fütûhu'l Büldân (Çev. M. Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları

Beleniskii, A.M, İ.B. Bentoviç, O.G. Bolşakov (1973). Srednevekovi Gorod Sredney Azii. Leningrad: Nauka.

Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed (2015). Tahkîku Mâ Li'l-Hind (Çev. A. İ. İtik). Ankara: TTK.

Ebû Dülef, Mis'ar bin Mühelhil el-Hazrecî Yenbuî (2018). İran Seyahatnamesi 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk (Çev. S. Gündoğdu). İstanbul: Kronik Kitap.

Ercan, Yakup (2021). İslâm Tarihi Kaynakları ve Seyahatnamelerde Bağdat. Samer Yayınları.

Gırnâtî, Ebû Hamîd Muhammed (2018). Gırnâtî Seyahatnamesi (Çev. F. Sabuncu). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Hanîfe ed-Dineverî (2017). el-Ahbâru't-Tıvâl. (Çev. Z. Akman, H. S. Aytemür). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Humphreys, Stephen R. (2004). İslam Tarih Mettodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması. (Çev. M. Bedir, F. Aydın). İstanbul: Litera Yayıncılık.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2021). İbn Battûta Seyahatnâmesi (Çev. A. S. Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Cübeyr, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed (2020). İbn Cübeyr Seyahatnamesi (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İbn Fâdlan, Ahmed b. Fadlan (2010). İbn Fâdlan Seyahatnamesi (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İbragimov, R (1988). İbn Battuta İ Ego Puteşestviya Po Sredney Azii. Moskva: Nauka.

Kovalevski, A.P (1956). Kniga Ahmeda İbn-Fadlana O Ego Puteşestvii Na Volgu V 921-922 gg. Harkov: İzdatelstvo Harkovskogo Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennogo Universiteta İmeni A.M. Gorkogo.

Kraçkovski, İ. Yu (1957). İzbrannıe Soçineniya. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev (2020). Sefernâme (Çev. A. N. Tokmak). İstanbul: Demavend Yayınları.

Özdal, Ahmet N. (2016). Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar. İstanbul: Selenge Yayınları.

Peacock, A.C.S (2016). Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum (Çev. Z. Rona). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Piyadeoğlu, Cihan (2020). Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı. İstanbul: Kronik.

Pırlanta, İsmail (2021). İslam Fethinden Tevâif-i Mülûk Dönemi Sonuna Kadar Tarih Kaynakları. İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı. (Ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit), İstanbul: İLEM Yayınları.

Roux, Jean-Paul (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi (Çev. Prof. Dr. A. Kazancıgil, A. Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Süleyman et-Tâcir (2018). Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe.

Şeşen, Ramazan (1998). Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı. İstanbul: İSAR.

Touati, Houari (2020). Ortaçağ'da İslam ve Seyahat Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi (Çev. A. Berktay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Makaleler

Alican, Mustafa (2012). "Meyyâfârikîn İsmi Üzerine Bir Soruşturma". Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt 27.

Annanyyazova, Ovadan (2020). Selçuklu Döneminde Merv. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

Bakır, Abdulhalik (1992). "Basra". TDV İslâm Ansiklopedi, cilt 5.

Bakır, Abdulhalik (1997). “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Madeni Sanayi”. Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt 21.

Bir, Atilla, Mustafa Kaçar (2020). “11. Yüzyılda Bilim ve Teknoloji: El-Bîrûnî’nin Katkıları”. İstanbul University Press, cilt 10.

Bogachev, A.V., D.A. Frantsuzov (2011). İbn Fadlan O Kostyume Turkoyazıçnıh Narodov Vstreçennıh İm V 922 Godu. İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiskoi Akademii Nauk, cilt 13.

Demirci, Mustafa (2017). “Bütün Yollar Bağdat’a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim Düşünce ve İnançlarının Bağdat’a İntikali”. İSTEM, cilt 30.

Duman, Abdullah (2010). “Bîrûnî: İlmî Kişiliği Tarih Anlayışı ve Yöntemi”. Türk Dünyası İncelemeler Dergisi, cilt 10.

Doğan, Hüseyin (2023). Anadolu Türk Uygarlığında Bitkiler (XIII-XV. YY.). Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.

Doğan, Hüseyin (2022). Koku’nun Tarihine Bir Katkı: Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Bitkisel Kokunun Kullanımı. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 9.

Doğan, Lütfü (1954). “İbn Fâdlan Seyahatnamesi”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 3.

Donaldson, Dwight M. (1930). “İbn Jubayr’s Visit to Al-Medina”. Journal of the American Oriental Society, cilt 50.

ed-Duri, Abdülaziz (1992). Bağdat. TDV İslâm Ansiklopedi, cilt 4.

Erdem, İlhan (2016). “Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)”. TAD, cilt 35.

Güneş, Mustafa (2018). Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Kan, Kadir (2010). Abbâsîlerin Birinci asrında Bağdat. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Karabulut, Serdar (2017). “İlk İslâm Şehirlerinde Çarşı ve Pazar”. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 5.

Kavas, Ahmet (2012). “Tilimsan”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 4.

Orazberdiyev, Rahym (2018). Merv Şehrinin-Şehristanın Kuruluşu ve Gelişimi (Arkeoloji Raporlarına Göre). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., İstanbul.

Özdemir Mehmet, “Gırnata”, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 14.

Özgüdenli, Osman Gazi (2004). “Merv Türkmenistan’da tarihi bir şehir”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 29.

Özkuyumcu, Nadir (2010). “Tanca”. TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 39.

Rodionov, V.G. (2022). ““Zapiska” (“Risala”) İbn Fadlana İ Osobennosti Rannego Etapa Formirovaniya Voljskih Bulgar (X Vek)”. Vestnil Çuvaşskogo Universiteta, cilt 10.

Sarıgül, Nilhan (2018). Selçuklu Başkenti Nîşâbûr: Kuruluşundan Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar.Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., İstanbul.

Sayan, Yüksel (1992). “Serahs”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 36.

Soysal, Zeynel Abidin (2021). “Seyyah Şair Ebû Dülef el-Hazrecî ve Makâmât geleneğindeki Rolü”. Düzce Üniversitesi İlyahyat Fakültesi Dergisi, cilt 5.

Sümer, Faruk (1992). “Ahlat”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 2.

Togan, Zeki Velidi (1954). “Al-Bîrûni ve Hareket-i arz”. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, cilt 1.

Tümer, Günay (1992). “Bîrûnî”. TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 6.

Yankovskaya, A.A. (2013). “Toponim Kakula V “Puteşestvii” İbn Battutı İ Drugih Arabskih İstoçnikah”. Vestnik Sankt Peterburgski Gosudarstvennı Universitet, cilt 13.

Yeşilyurt, Zemzem (2018). Selçuklu Başkenti Merv (Kuruluşundan 1157’ye Kadar). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., İstanbul

Yıldırım, Taner (2012). Abbâsîlerin Dönemi Basra Körfezi’nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

1. Elektronik Kaynaklar

www.cyberleninka.ru. Erişim tarihi:10.11.2022. https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-differentsiatsiya-v-puteshestvii-ibn-fadlana/viewer

www.cyberleninka.ru. Erişim tarihi: 04.11.2022. https://cyberleninka.ru/article/n/ideynye-istoki-naturfilosofskih-vozzreniy-nasira-husrava